

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

DEĞİŞEN ALIŞVERİŞ ALIŞKANLIKLARI
VE
KAPALI ÇARŞI

79275

Mimar Seda Bildik

F.B.E. Mimarlık Anabilim Dalı Mimari Tasarım Programında

Hazırlanan

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Prof. Aydın KUNT

Doc. Dr. V. K. Altınok

İSTANBUL, 1998

Prof. Dr. Emre AYDIN

İÇİNDEKİLER

ŞEKİL LİSTESİ

i

ÖZET

SUMMARY

1	GİRİŞ BÖLÜMÜ	1
1.1	Çalışmanın Amacı ve Kapsamı	1
1.2	Çalışmanın Yöntemi	2
2	ESKİ KENT KAVRAMI VE ESKİ KENT ÖRNEKLERİ	4
2.1	Yunan Kent Kurgusunda Alışveriş Mekanları	4
2.2	Ortaçağ Kent Kurgusunda Alışveriş Mekanları	7
2.3	Yakın Doğu İslam Kent Kurgusunda Alışveriş Mekanları	9
3	ALIŞVERİŞ ALIŞKANLIKLARI VE ALIŞVERİŞ MEKANLARI	13
3.1	Alışveriş ve Alışveriş Yapılarıyla İlgili Kavramlar	13
3.2	Alışveriş Alışkanlıklarına Bağlı Ortaya Çıkan Sosyal Sistemler	20
3.2.1	Lonca sistemi ve Gedik	20
3.2.2	Türklerde Fütüvvet ve Ahilik	22
3.3	Alışveriş Alışkanlıkları ve Mekan Kullanımlarında Yaşanılan Değişim	25
3.3.1	Toplumda alışveriş alışkanlıklarının değişiminin, alışveriş mekanlarının kent yerleşimlerindeki konumlarına etkisi	25

3.3.2	Toplumda alışveriş alışkanlıklarının değişiminin, satış birimlerine etkisi	35
4	İSTANBUL KENTİNDE TİCARET BÖLGELERİ VE ALIŞVERİŞ MEKANLARI	39
4.1	Bizans Döneminde Kentin Ticaret Bölgeleri ve Alışveriş Mekanları	39
4.2	Osmanlı Döneminde Kentin Ticaret Bölgeleri ve Alışveriş Mekanları	46
4.3	Cumhuriyet ve Sonrasında Kentin Ticaret Bölgeleri ve Alışveriş Mekanları	56
5	KAPALI ÇARŞININ TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDEKİ GELİŞİMİNİN İNCELENMESİ	58
5.1	Kapalı Çarşının Tarihsel Süreçteki Gelişimi	58
5.2	Kapalı Çarşının Oluşum Kriterleri	63
5.2.1	Kentin liman bölgesi ve Divanyolu (mese) bağlantıları	63
5.2.2	Eski saray (İstanbul Üniversitesi)ve Beyazıt meydanı	68
5.2.3	Bölgedeki dini merkezlerin dokudaki yerleri	70
5.2.4	Bedestenin kurguda yerini alması ve oluşuma etkisi	74
5.3	Kapalı Çarşının İşleyişini Denetleyen Sosyal Kurumlar ve Çarşı Yapısına Etkileri	82
5.4	Toplumsal Alışkanlıkların Kapalı Çarşı Üzerindeki Etkileri	87
5.5	Kapalı Çarşı İçindeki Birimlerin İşlevleri ve Yapı Bütününe Etkileri	93
5.5.1	Cevahir bedesteni (Eski bedesten)	93
5.5.2	Sandal bedesteni	98
5.5.3	Hanlar	100

5.5.4 Şatış Birimleri 105

6 SONUÇ 116

KAYNAKÇA 121

EKLER 124

Ek 1 Kapalı Çarşı Genel Vaziyet Planı

Ek 2 Kapalı Çarşı ve Hanlar Bölgesi Vaziyet Planı

Ek 3 Kapalı Çarşının Havadan Görünümü

Ek 4 Kapalı Çarşının Çatılarından Detay Görünüm

Ek 5 Minyatür Matrakçı Nasuh

Ek 6 Allom'un Kapalı Çarşı Gravürü

Ek 7 Smith'den Kapalı Çarşı Gravürü

Ek 8 Etmonand'dan Kapalı Çarşı Gravürü

Ek 9 Kapalı Çarşı Değişim Şeması

ÖZGEÇMİŞ

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 2.1-1Atina genel yerleşim (Wycherley, 1993,s.4)	5
Şekil 2.1-2Assos'un hellenistik Agora'sı (Bumin, 1990,s.42)	6
Şekil 2.2-1 Bir Ortaçağ kenti (Bumin, 1990, s.50)	8
Şekil 2.2-2 Verona meydanı ve pazar(Şahinler, 1964, s.39)	9
Şekil 2.3-1 Merv kenti ve Çarşı Bölgesi(Ceylan, 1989, s.178)	11
Şekil 2.3-2Buhara Kenti ve Çarşı Bölgesi(Ceylan, 1989)	12
Şekil 3.2-1 Sünnet Töreninde geçit yapan loncalar (Kuban 1996)	24
Şekil 3.3-1 Bursa çarşı bölgesi (Bursa Belediye Arşivi)	26
Şekil 3.3-2 19.yy başı Bursa açık çarşı(Bursa Belediye Arşivi)	28
Şekil 3.3-3 Paris'teki Bon Marché(Cogito 1995)	30
Şekil 3.3-4 Akmerkezde müşteriler	32
Şekil 3.3-5 Akmerkez'den görünüm(Gülşen ,Yapı 158,1995)	34
Şekil 4.1-1 Bizantion ilk ve son surlar(Kuban 1996)	39
Şekil 4.1-2 Konstantinapolis planı(450-1453)(Kuban 1996)	41
Şekil 4.2-1 Fetihden sonra İstanbul (1453-1520) (Kuban 1996)	47
Şekil 4.2-2 Kent planı 1520-1603 (Kuban 1996)	49
Şekil 4.2-3 Kent planı 1603-1730 (Kuban 1996)	50
Şekil 4.2-4 Kent planı 1789-1878 ve 1923-1950(Kuban 1996)	55
Şekil 4.3-1 Kent planı 1950-1960 (Kuban 1996)	57
Şekil 5.1-1 Matrakçı Nasuh'dan Bedesten 16.yy (Gülersoy 1979)	58
Şekil 5.1-2 Fatih Döneminde Kapalı Çarşı	61

Şekil 5.1-3 Gelişme Döneminde Kapalı Çarşı	61
Şekil 5.1-4 Batılılaşma sonrası Kapalı Çarşı	62
Şekil 5.1-5 Günümüzde Kapalı Çarşı	62
Şekil 5.2-1 Liman ve Mese arasındaki ticaret bölgesi	64
Şekil 5.2-2 Mese ve Kapalı Çarşı	66
Şekil 5.2-3 Kapalı Çarşı kurgusunda yatay ve düşey bağlantılar	69
Şekil 5.2-4 Cami ve Çarşı ilişkisinin şematik anlatımı(Ceylan 1989)	70
Şekil 5.2-5 Mahmut Paşa Camisi veKapalı Çarşı	71
Şekil 5.2-6 Mahmut Paşa ve Beyazıt Camilerinin kurgudaki yerleri	73
Şekil 5.2-7 Kapalı Çarşı'nın genel bir planı(Kuban 1996)	74
Şekil 5.2-8 Cevahir Bedesteni ve çevresindeki çarşılar(Kuban 1996)	76
Şekil 5.2-9 Fatih Devrinde Çarşının durumu(Can 1995)	77
Şekil 5.2-10 Bedesten Kapıları ve Ulaşım bağlantıları	80
Şekil 5.2-11 Kapalı Çarşı'nın hava fotoğrafı	81
Şekil 5.3-1 Surname-i Vehbi'den mücellitler ve ayakkabıcılar alayı(Kuban 1996)	83
şekil 5.3-2 Kapalı Çarşı güvenlik görevlisi	86
Şekil 5.4-1 Kapalıçarşı içinden bir görünüm(Gülersoy 1979)	88
Şekil 5.4-2 Kapalı Çarşı'da kadın	89
şekil 5.4-3 Yemek servisi yapılan bir birim ve seyyar satıcı(Gülersoy 1979)	90
şekil 5.4-4 Bir çay ocağı ve simitçi (Gülersoy 1979)	91
şekil 5.4-5 Kapalı Çarşı içindeki bir kahve	92
şekil 5.4-6 İç Cebece Han ve restaurantlar	92
şekil 5.5-1 Bedestende alışveriş(Develi 1998)	94

şekil 5.5-2 Bedesten ve Kuyumcular ilişkisi	96
şekil 5.5-3 Bedestendeki günümüz satış birimleri	97
şekil 5.5-4 SandalBedesteninin bugünkü durumu	978
şekil 5.5-5 Cevahir Bedesteni ve Sandal Bedesteni	979
şekil 5.5-6 Zincirli Han Doku ilişkisi	101
şekil 5.5-7 Yarım Taş Han	102
şekil 5.5-8 Kürkçüler Çarşısı	103
şekil 5.5-9 Uzun Çarşı aksındaki hanlar	104
şekil 5.5-10 Kapalı Çarşı iç mekan	106
şekil 5.5-11 Çarşı içinde bir satış birimi	107
şekil 5.5-12 Dükkan ve vitrinlerin etkisi	109
şekil 5.5-13 Satış birimleri	111
şekil 5.5-14 1998 yılında Çarşıdaki iş kollarının dağılımı	112
şekil 5.5-15 Borsacılar	113
şekil 5.5-16 Kürkçüler Çarşısı	115

ÖZET

Bu araştırmada, İstanbul Kapalı Çarşısının, toplumda giderek farklılaşan alışveriş alışkanlıklarına bağlı olarak geçirdiği değişimlerin incelenmesi amaçlanmaktadır. Çeşitli toplumlar ve çeşitli uygarlıkların yaşadığı İstanbul'un Kapalı Çarşısı'nda, kentin önemli bir odağı olma özelliklerini taşımaktadır. Bu nedenle toplumdaki; sosyal, kültürel, ekonomik değişim ve gelişimlerin de yaşandığı ve gözlemlendiği özgün bir mekandır.

Kapalı Çarşının incelenmesinde; alışveriş alışkanlıklarının değişiminin yapıyı ve günümüz alışveriş mekanlarını nasıl etkilediğinin araştırılması amaçlanmıştır. Araştırmamız doğrultusunda, Kapalı Çarşı gibi önemli bir örneğin bu bağlamda çözümlenmesi gerekmiştir.

İstanbul'un yüzyıllar boyunca farklı kültürlerin etkisi altında oluşu, Kapalı Çarşının konumunun belirlenmesi, biçimlenmesi hatta işleyişi açısından oldukça etkin bir rol oynamaktadır. Bu nedenle çalışmanın bir bölümünde, İstanbul'da yaşamış olan bu kültürlerin, kendi geleneklerindeki kentler ve bu kentlerdeki alışveriş mekanları incelenmiş, buradaki bilgiler yardımıyla bu kültürlerin İstanbul kentindeki etkileri açıklanabilmiştir.

Toplumda giderek farklılaşan alışveriş alışkanlıkları, alışverişle ilgili yapıların biçimlenmelerinde değişim yaratmakla beraber, bunlara koşut olarak oluşan sosyal sistemleri de etkilemektedir. (Lonca, gedik vb) Bugüne kadar ki gelişimler incelendiğinde tüm bu değişimlerin alışveriş mekanlarına ve bu mekanların kent içindeki konumlanmalarına etkisi de önemli bir inceleme alanı oluşturmuştur.

Çalışmada Kapalı Çarşı ile ilgili dökümanlar taranmış ve çeşitli dönemlere ait harita, gravür ve seyahatnamelerden yararlanılmıştır. Araştırma sırasında birbiriyle çelişkili bilgilerle karşılaşmıştır. Böyle durumlarda tüm görüşlerin sunulmasına çalışılmıştır. Kapalı Çarşının yaşadığı değişimleri anlayabilmek için; kent içerisinde çarşı kurguları ve alışveriş alışkanlıklarıyla ilgili bilgilenme gerekmiştir. Bu bilgilenmeye koşut İstanbul'da çarşı kuruluşları ve bunların kentle ilişkileri incelenmiştir. Çalışmada elde edilen bilgiler aracılığı ile Kapalı Çarşı çözümlenmesine geçilmiştir.

Çözümleme; Kapalı Çarşının kent içerisindeki konumunu etkileyen kent bağlantıları araştırılmış ve iç kurguyu oluşturan sosyal yapı incelenmiştir. Böylelikle kent kurgusuyla olan bağlantıların ve sosyal yapının mekanlara ve mimariye etkileri ortaya konulmuştur. Kapalı Çarşının sosyal yapısının; alışveriş alışkanlıklarına bağlı değişimiyle birlikte günümüzdeki durumu tespit edilmiştir. Böylelikle; yapı bütünü hakkında öneri geliştirmek kolaylaşmıştır.

Sonuçta; yapının yaşamını sürdürmesi amacıyla, sosyal kurgusu ve mekanları ile ilgili bir takım düzenlemeler ile ilgili öneriler ortaya konulmuştur. Bu önerilerle bölgenin kentle kurduğu bağlantılarının güçlendirilmesi, Kapalı Çarşının yapısal birtakım sorunlarının yenilenmesi ve iyileştirilmesi önerilmektedir. Ancak, yapının ticaret fonksiyonunu yitirmeden, yaşaması amaçlanmakta; bunun olabilmesi için çarşının sosyal yapılanmasının da çözülmesi gerekmektedir. Yapı bütünü geleceğe bu şekilde aktarılabilir.

SUMMARY

The main purpose of this research is to examine the interchanges seen in Kapalı Çarşı of Istanbul, connected with the changes in shopping tradition of the city. Kapalı Çarşı has a critical meaning like Istanbul in which many communities and civilizations live. Hence, Kapalı Çarşı is an original place in which social, cultural, economical changes and developments are occurred and examined.

In this work we aimed to analyse this change having a crucial influence on Kapalı Çarşı, furthermore on today's shopping centers and places. For this reason, we need to give more importance on Kapalı Çarşı's analysis.

Since Istanbul has been affected from different cultures for centuries, it has an effective role in placing, forming and even functioning of Kapalı Çarşı. Hence, in one part of this study, these cultures lived in Istanbul, the cities of their own tradition and the shopping places have been examined. By the help of this detailed data, the effects of these cultures in Istanbul have been explained.

The interchanges seen in shopping tradition creates differences in forming shopping buildings, and affects the social systems. (Lonca, gedik) The effect of all these changes to the shopping buildings and to the place of these buildings in Istanbul create an important examination area

During the preparation done before to come to a point, many documents; such as journey's accounts, engravings and maps dated on different ages, were used. And as a result; we met some contradictory information which were put in our work. Moreover, the other bazaars of the City and their structures were also put forward in order to assume the process of this change seen in Kapalı Çarşı.

Thereafter, by the help of this detailed data we tried to analyse Kapalı Çarşı and its architectural construction.

In this part, we paid our attention on searching the role of the Bazaar in the City, and their connection points originated from social structure and thereby illustrated the inner

structure of the Bazaar. Accordingly, we discussed not only the impacts of the City construction on the Bazaar's architecture, but also today's situation of Kapalı Çarşı which reflects social changes. Appropriately, it became easy to give a suggestion dealing with the whole of the building.

Consequently; we arrived to purpose new ideas on possible reconstruction in Kapalı Çarşı. By those indications, we tried to have a close link between the Bazaar's zone and the City. Therefore, we especially pointed out the architectural problems of Kapalı Çarşı in order to renovate and put them in a better use. But, this new project should be done without losing the building's trading function. For this reason, in order to see Kapalı Çarşı in function in future, the social structure of the Bazaar should be analysed. By this way, the entire building can be transferred to the future.

1 GİRİŞ BÖLÜMÜ

1.1 Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

İstanbul, yüzyıllardır değişik uygarlıklara merkezlik yapması ve gelişimindeki süreklilik nedeniyle, kendine özgü bir kimlik oluşturmayı başarmıştır. Bu farklı kimliğin oluşmasında kentin yapılarının ya da kent merkezini oluşturan yapay çevrenin payı vardır.

“Bir kentin kimliğini oluşturan öğeler doğal ve yapay elemanları ve sosyo kültürel özellikleridir”(Hacıhasanoğlu, 1995)

Kentin gelişimine bağlı olarak, bazı bölge ve yapılar her dönemde fonksiyonlarını ve simgeselliklerini korumuşlar ve kentin değişmezi olmuşlardır. Kentin yaşama içgüdüsünün varlığı nedeniyle ticaret fonksiyonu, değişmezlerden biridir. Kapalıçarşı bütünü de benzer şekilde, işlev değişiklikleri geçirmiş olmasına karşın, fonksiyon ve kent içi odak oluşu özelliğini günümüze dek korumayı başarmış, şehrin değişmez yapılarındanındır.

İstanbul'un ilk olarak Grekler tarafından, ticaret kolonisi olarak kurulmuş olması, ticaret fonksiyonunun, kent yaşamı için ne kadar önemli bir yer tutmuş olduğunu göstermektedir. İstanbul'un birçok bölgesinin fonksiyon açısından önem devamlılığı her dönemde İstanbul için her dönemde bazı bölgelerin ticari işleyiş açısından önemi hep aynı etkide olmamıştır. Ancak inceleme alanı olarak belirlenen Kapalıçarşı üzerindeki önemi hep sıcak tutmayı başarmıştır. Kapalı Çarşı bütünü ve çevresinde yapılan limana kadar uzanan Hanlar bölgesi ile ilgili Bizans dönemine ait bulgulara rastlayabildiğimiz gibi, Osmanlılar döneminde de geliştirilmiş ve önemli bir ögesi olan Kapalı Çarşı bu dönemde kurulmuştur.(Kuban,1970)

Bu çalışmada, alışveriş alışkanlıklarının toplumsal ve sosyal değişimle koşut olarak nasıl değiştiğinin ve bu değişimin ticaret mekanlarına nasıl yansıdığına inceleme amaçlanmaktadır. Bu amacı en iyi örnekleyen yapılardan biri, 15. Yüzyıldan bu yana varlığını sürdürebilme başarısına sahip olmuş bir kompleks olan Kapalıçarşı bütünüdür.

Kapalıçarşı'nın ilk oluşumundan bu yana gerek konumlanış, gerekse de şehir içindeki ilişkilerinin açıklanabilmesi ve bu ilişkilerin İstanbul kenti gibi çok farklı kültürleri birarada bulunduran bir yapı içerisinde kurgulanma mantığının doğru bir şekilde kurulabilmesi gerekmektedir. Kurgunun ortaya konabilmesi aracılığıyla, yapı bütünü alışıveriş alışkanlıkları ve mekanlarındaki değişim ile kurduğu bağın çözümlenmesi ve günümüz yapılarıyla yer yer karşılaştırmalar yapılarak bu değişime ne kadar uyum sağlayabildiğinin gözlemlenmesini amaçlanmaktadır.

Kapalıçarşı günümüze kadar, sosyal değişimle ilişkili olarak birçok değişimlerde yaşayarak gelmiş ve alışveriş alışkanlıklarında yaşanan değişimler, yapı bütününde bir takım sorunlar da yaratmıştır. Ortaya çıkan sorunlar çarşının işleyiş ve kurgusunu değiştirmekle beraber; yapı bütünü anlam ve işlev değişimine uğratmıştır. Ancak bu değişim yaşama zorunluluğu hisseden bir yapının değişimlere karşı nasıl bir direnç gösterdiğini ve bunun tarih içinde nasıl yer aldığını açıkça göstermektedir.

Günümüzdeki alışveriş merkezleri de, farklılaşan alışveriş alışkanlıklarına göre değişmektedir. Kapalıçarşı aracılığıyla edinilecek veriler; aynı zamanda günümüz kullanımlarında gerek alışveriş merkezleriyle kent içi ilişkileri çözümlememizde, gerekse de bu yapıların iç kurgularının değişimlere karşı nasıl düzenlenebilecekleri hakkında yol gösterebilecektir.

1.2 Çalışmanın Yöntemi

Çalışmanın yöntemi oluşturulurken Kapalıçarşı'nın çözümlenmesinin en doğru nasıl sağlanabileceğine ilişkin hedefler belirlenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde eski kent kavramı ve alışveriş alışkanlıkları ve sistemleri ile ilişkilendirilerek bu bilgilerin sağlanmış ve İstanbul kentinde varlığını göstermiş olan kültürlerin kent oluşumları ve bu oluşumlar içinde ticaret fonksiyonlarının konumlanışları incelenmiştir.

Kapalıçarşının çözümlenmesi ve toplumsal yapının değişimi ile yapı bütünü ilişkilerinin kurulabilmesi, alışveriş alışkanlıklarının değişimiyle ortaya çıkan farklı yapı türlerinin, sosyal sistemlerin ve mekan değişimlerinin incelenmesiyle mümkün olacaktır.

Çalışmanın bir bölümünde de, bu sebeble bu konular yine tarihsel bir süreklilik içerisinde incelenmiştir.

Ancak gözönünde bulundurulması gerekli önemli bir nokta, böyle bir tarihsel çalışmada bulunan kaynaklarda çelişkili açıklamalarla karşılaşılabilir olunmasıdır. Böyle durumlarda, karşılaşılan tüm görüşlerin sunulması amaçlanmaktadır. Ancak yine de çalışmayı yönlendirirken ana hedef, Kapalı Çarşı'nın kurgulanma mantığını çözümleyebilmektir.

Bu bilgiler yardımıyla İstanbul kentindeki doğrudan yansımalar ise ayrı bir bölüm halinde ve daha detaylı bir şekilde dördüncü bölümde açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın bu bölümündeki incelemelerde özellikle Kapalıçarşı ve yakın çevresinin gelişimi araştırılmıştır. Bu araştırmanın yapılmasında konuyla ilgili tarihçilerin çalışmalarından, çeşitli dönemlere ait gerek sözel, gerekse de grafik dökümanlardan yararlanılmıştır.

Çalışmanın içeriğinin bir diğer bölümünü ise, tüm edinilen bilgiler ışığında Kapalıçarşı'nın çözümlenmesinin yapılacağı bölümdür. Tarihsel süreç içinde çeşitli dönemlere ait seyahatnamelerden yararlanılmıştır. Seyahatnamelerden kentin gelişimi ve Kapalıçarşının değişimi ile ilgili bilgi ve izlenimlerden yararlanılmıştır. Seyahatnamelerle ilgili çalışmalar sırasında, dönem harita ve gravürleri gözden geçirilmiştir.. Kapalıçarşı, alışveriş mekanları, alışveriş sistemleri ile ilgili gerekli kaynak incelemeleri yapılmıştır. Yapılacak olan bu çözümleme ile, hedeflenen sonuca varılması amaçlanmaktadır.

2 ESKİ KENT KAVRAMI VE ESKİ KENT ÖRNEKLERİ

Kentlerin kimlikleri, zaman içerisinde yapıların, doğal güzelliklerin, v.b gibi öğelerin biraraya gelmesiyle oluşur. Kentlerin kimliğini oluşturan öğeler aynı zamanda kentlerin değişmezlerini de oluşturmaktadırlar. Bu öğelerin birikimi “Eski kentleri” meydana getirmektedir. Zaman içerisinde meydana gelen Eski kentleri incelemeyen önce ; eski kent kavramını tanımlamak gerekmektedir.

“Eski kent deyimi ile oluşumundan, ele alındığı güne dek çeşitli toplumsal, ekonomik ve kültürel olayların sahnelendiği varlık alanını, fizik çevreyi (mekanı) algılayacağız. Bu mekanın temel ögesi, bir yönü ile kişisel (psikolojik) bir varlık olan insandır.”(Güvenç, 1974, s.40).¹

Bu tanımlama sonunda, eski kent dokularını incelerken, insan ile kentin alışveriş mekanları ilişkisi esas alınacaktır. Bunun sonucunda, kentin alışveriş mekanlarının işlevlerini açıklamak kolaylaşacaktır.

2.1 Yunan Kent Kurgusunda Alışveriş Mekanları

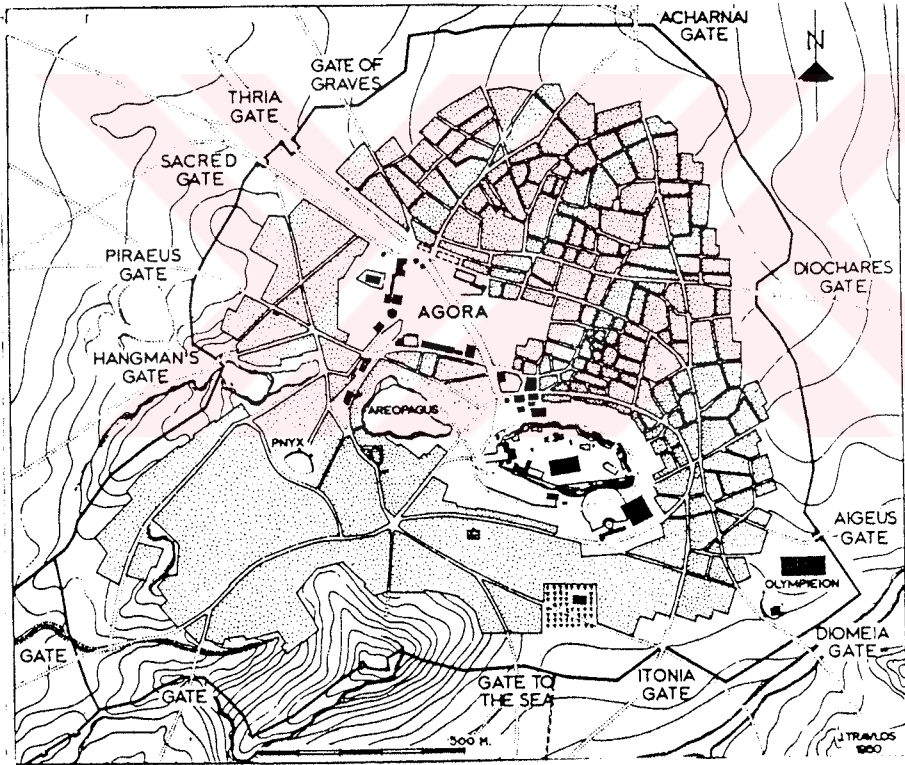
Yunan kent örneklerine bakıldığında, her dönemde olduğu gibi kentin yaşamasını sağlayan ticaret fonksiyonunun kent içinde önemli bir yeri olmuştur. Kent planları ve sosyal yaşam incelendiğinde bu durum daha iyi gözlemlenebilecektir. Yunan kent kurgusu incelendiğinde bazı ana öğeler göze çarpmaktadır. Bunlar;

- Akropolis
- Agora
- Kent surları

¹ Bu alıntı A.Kunt yapılmıştır. B.Güvenç, ‘ Mekan ve Eğitim Sorunları ve Bir Mekan Antrpolojisine Doğru’, Mimarlık Dergisi, İstanbul 1974, s.40

Kente ait bu ögeler, kent kurgusunda öneme sahiptir. Kent akropolis ve agoraya göre biçimlenmekteydi. Surlar daha geç dönemde ortaya çıkmasına rağmen kentin sınırlarını oluşturmaktaydı. Kent kurgusunda akropolisin yeri topoğrafyaya bağlı ortaya çıkmıştır. Başlangıçta kent yöneticilerinin oturduğu akropolis güvenlik nedeniyle kent içerisinde en yüksek noktada konumlanmakta ve iç kale görevi görmekteydi. Erken dönem kentlerinde agora, akropolis yakınında yer almakta, kentin alt bölgesinin çekirdeğini oluşturmaktaydı. Kent bu çekirdek etrafında gelişerek oluşuyordu.

Agora bir anlamda halkın bir araya geldiği yer (toplanma merkezi) ‘pazar yeri’ ni tanımlamaktadır. Ancak kentin merkezini oluşturan kamusal, yönetsel ticari merkez niteliği taşıyan kentsel bir alandır.

Şekil 2.1-1Atina genel yerleşim (Wycherley, 1993,s.4)

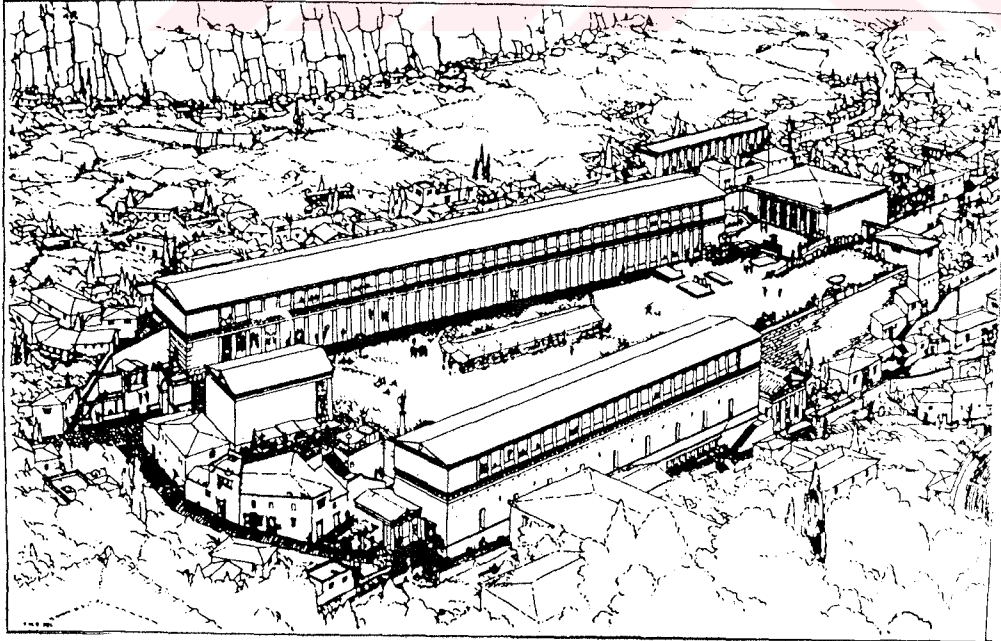
“Eski Yunan’da siyasal, ticari ya da toplumsal işler için agorada toplanılırdı. Başlangıçta, agoranın doğal konumu akropolün yakınındaydı ve ana girişin pek uzağında değildi; ancak böyle bir yer uygun ve güvenli sayılırdı. Böylece agora ile akropol bir tür çifte çekirdek oluşturmaktaydı. Zamanla ve siyasal değişimle birlikte ikisi arasındaki değişim farklı bir görünüm kazandı. Yönetim, aristokrasi yoluyla krallıktan demokrasiye giderken

akropol canlı bir çekirdek değil, bir ekti; bu süreç sonucunda kutsallık ve saygınlık kazanabildi, yeri geldiğinde de kale görevi yaptı.”(Wycherley, 1993, s.6)

Kent yönetiminin karmaşıklaşması ve ticaretin artması sonucunda; bir çok yapıya ihtiyaç duyuldu ve bunların işlevlerini meydana getirmesi için yeralacakları alan; kuşkusuz agoranın çevresiydi. Bu gelişmeler sonucunda, tapınaklar eski fonksiyonunu yitiren akropol ve ticaretle yönetimin bir arada olduğu agorada yerlerini aldılar.

Gelişmelerin tamamlanmasıyla ideal bir kent şeması belirmeye başladığında kentlerin çevresi surlarla çevrildi. Böylelikle Yunan kent şeması tamamlandı. “Helen kentinin karakterini veren ne konumunun özelliği ne biçimi, ne de düzenidir; ama Helenlere özgü belli temel öğelere sahip olmasıdır. Bütün öğelerin en önemlisi **agoraydı**.”(Wycherley, 1993, s.6)

Daha geç dönemlerde şehirler geometri kurallarına göre düzenlenseler de, temel özellikleri değişmemiştir. İlk kentlerden elde ettikleri bilgilerden sonra, geometrinin kullanıldığı en önemli örnek hiç şüphesiz Miletos’tur. Kentin planlanmasında ızgara sistem kullanılmasına karşın ana kurgu değişmemiş ve kamusal binalar agoraların etrafında yer almıştır.

Şekil 2.1-2Assos’un hellenistik Agora’sı (Bumin, 1990,s.42)

Eski Yunan'da da alışveriş mekanları, kalabalığın en yoğun olduğu agoraların etrafında yer alan stoalarda gerçekleşmekteydi. Bu özellikleri sayesinde agoralardaki sosyal yaşamın hareketliliğinden satıcılar da yararlanmaktaydılar.(Kunt, 1979)

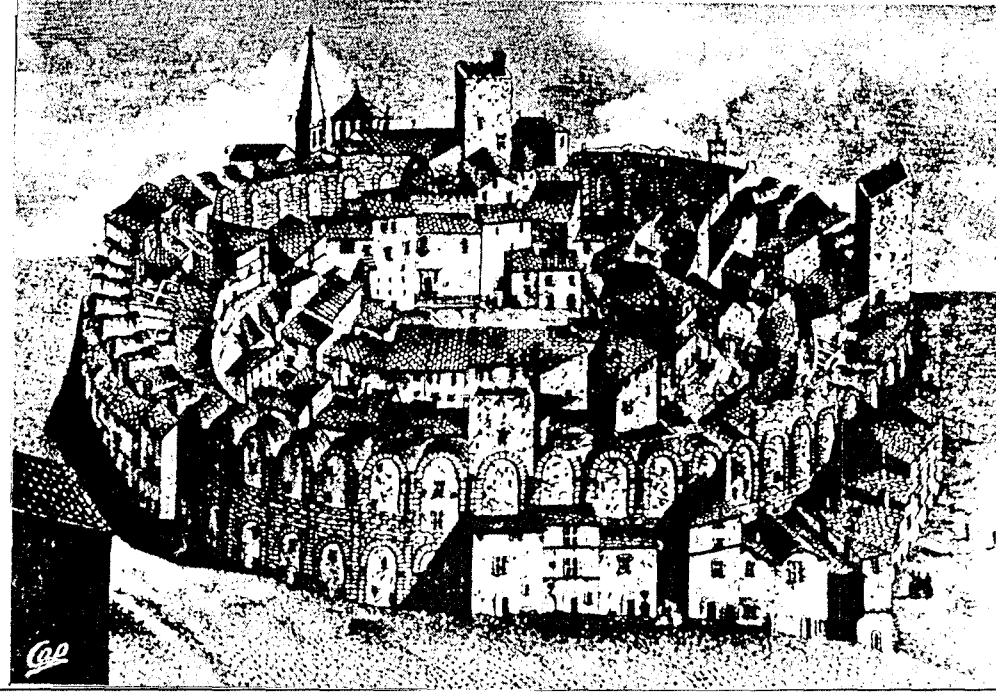
2.2 Ortaçağ Kent Kurgusunda Alışveriş Mekanları

Ortaçağ kentleri, yönetim sistemlerinin etkisiyle biçimlenmiştir. Yönetimin bir aileye veya kişiye ait olması (Feodalite), kurguda belirleyici olmuştur. Yöneticiler stratejik açıdan, savunma ve saldırı için bölgedeki yüksek noktalara yerleşiyorlardı.(Yamaçlı, 1997, s.72) Güvenliğin sağlanması amacıyla da civar bağ ve bahçeleri çevreleyen kent surlarını yaptırmışlardır. Böylelikle kale kentler (burg) ortaya çıkmıştır.

Başlangıçta, kentin ilk ortaya çıkan yerleşme birimleri etrafında büyümesi, siyasi ve ekonomik bakımdan halkının güçlenmesiyle ilgilidir. “Gezgin tüccarlar, uzun yolculuklarında sığındıkları dinsel ve kale kentlerin etrafında yeni yerleşim yerleri kurmuşlar, ticaretin çektiği sanatçılarla birlikte, buraları zengin bir kente dönüştürmüşlerdir.”(Bumin 1990, s.51) “Ortaçağ’ın feodal toplumunda, zamanla ekonomik bağımsızlığa kavuşan halk sınıfları, kentlerin gelişiminde de etkili olmaya başlamışlardır. Bu arada kilise de ‘ahlaki ve siyasi’ bir otorite olarak şehirlerin fiziki oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Kilise, şehirlerin çekirdeğinde veya kente hakim çok iyi seçilmiş mevkiilerde büyük ve tesirli yapılar inşa ederek diğer bir yoldan etkin ve şehrin o yöndeki gelişiminin hazırlayıcısı olmuştur.”(Yamaçlı 1997, s.73)

9.yy.’ın ikinci yarısından sonra özerklik elde eden prenslerin, toprakları üzerinde yaşayanları korumak için kurdukları kale-kentlerde yaşayanlar, Pirenne’in sözleriyle, **“kent halkı değil, kale halkıydı. Böyle bir ortamda ne ticaret ne de sanayi olanaklıydı; hatta düşünülemezdi bile”**.¹

¹ Bumin bu alıntının kaynağını ; H., Pirenne, ‘Ortaçağ Kentleri’, Post yay.,s.49 şeklinde belirtmektedir.

Şekil 2.2-1 Bir Ortaçağ kenti (Bumin, 1990, s.50)

Bu halk hiçbirşey üretmiyor, çevre bölgelerden sağlanan gelirlerle geçiniyordu; basit bir tüketici rolünden başka bir ekonomik rolü yoktu. (Bumin, 1990, s.51) 10.yy'dan itibaren piskoposluk kentleri ve kale kentler etrafında oluşmaya başlayan yerleşim alanları (portus) hızlı bir gelişim sonunda, yanına yerleştikleri eski kentlerin havasını da tamamen değiştirmiş, her şeyiyle yeni burjuva kentine dönüşmüştür.

Eski şehirlerin kurgularını belirleyen meydanların, insanların ortak yaşama merkezi oluşu geniş anlamda ele alındığında, şöyle açıklanabilir. "İlkel devrelerde ve feodal toplumda, feodalite arazinin hakim noktalarını stratejik ve politik sebepleri gözönüne alarak, kendi yönünden seçer. Kilise de aynı tutumla, idareci zümre olan feodaliteye yakın olan bu bölgede yer almayı tercih etmektedir." (Yamaçlı, 1997, s.75)

Kentin gelişimine bağlı olarak idari ve dinsel merkezlerin bulunduğu bölge önem kazanmıştır. Kentin sosyal ihtiyaçların karşılayan meydanlar oluşmuştur. Meydan toplumun doğal olarak organik bir parçasıdır. İnsanlar bir araya gelmek ihtiyacındadırlar. Buluşmak, günlük problemleri tartışmak, siyasi tartışmalar yapmak için, böyle meydanlarda toplanmak bir gereksinimdir. İnsanların toplandıkları yerlerde ticaret, mal

akışının gelişmesi ile bu meydanlarda ticari fonksiyonu ortaya çıkmaktadır.(Yamaçlı, 1997)

Şekil 2.2-2 Verona meydanı ve pazar(Şahinler, 1964, s.39)

Ortaçağ kent kurgusunda ticari mekanların belli merkezler oluşturmaları sözkonusu değildir. Genel olarak, konutları zemin katları imalathane ve satış amaçlı kullanılmaktadır. Meydanlarda ise oluşan kalabalıktan ticari açıdan yararlanma amacıyla seyyar satış birimleri ve belirli günlerde kurulan pazarlar yer almaktaydı. (Şahinler, 1964, s.21)

2.3 Yakın Doğu İslam Kent Kurgusunda Alışveriş Mekanları

İç Asya'daki kent kuruluşlarını gözden geçirdiğimizde bir takım noktalar ön plana çıkmaktadır. Horasan ve Doğu İrandaki kentler; kale, şehristan ve rabat olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Kentte şehristan ve rabat'ın etrafında surlar olduğu bilinmektedir. Kale üç elemanlı kent tipinde şehristanın iç bölümünde yer almaktadır. Bunun etrafında bir sur bulunmaktaydı. Bu nedenle bu bölüm içkale olarak adlandırılmaktaydı. Rabat şehristan surunun dışındaki mahallelerdir.

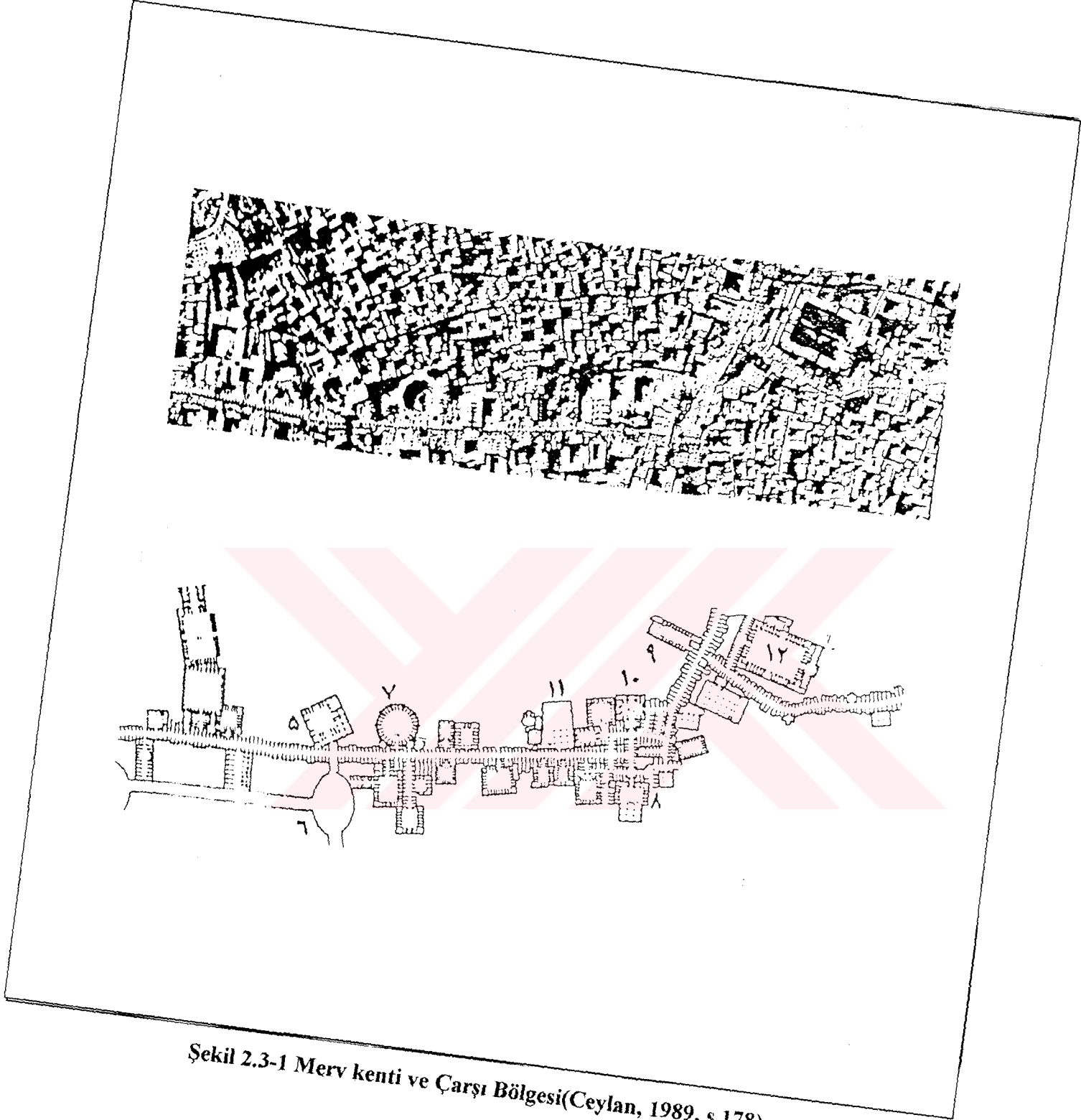
İslamiyetin kabulüyle birlikte kent plan şemasına yeni bir öge olan cami girer. Kentlerde en dikkate değer bina haline gelen camilerin inşası ile pazar yeri sur dışından sur içine girmiştir. Dolayısı ile kentin alışveriş mekanı caminin yakınında konumlanmıştır.

"...Önceleri, şehir halkının alışverişini yaptığı pazar yeri, Rabad'ın en dış sayılacak alanında yer almaktayken, zamanla şehir surlarına ve özellikle şehir kapısına yaklaşmış, İslamiyetin İç Asyada yayıldığı, daha doğrusu, İç Asyanın yerleşik, yarı yerleşik halkı İslamlaştığı dönemde, pazar yerleri şehristan bölümüne intikal eder hale gelmişti." (Cezar 1985, s.21)

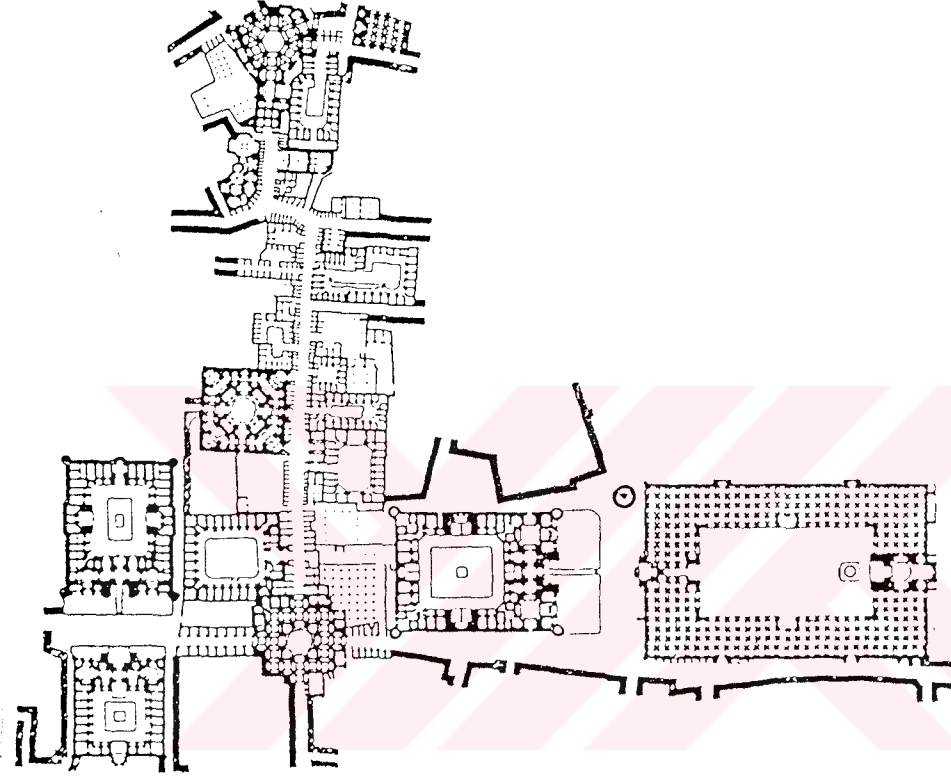
Kent kurgusu içinde önemli bir eleman olan Cuma camisi her kentte bulunmazdı. Bulunması için belli bir sayının üzerinde nüfusun bulunması gerekirdi. Cuma camisi içinde minber bulunan, cuma vaazının verildiği camidir.

Bu bahsedilen kent elemanlarının gözlemlenebildiği örneklerden bazıları şunlardır;

- Buhara kenti; "Çarşı eski kenti çevreleyen surların ortasında,iç kale ve Cuma camisinin yanında kurulmuştur. Buhara Çarşısı, zaman içerisinde inşa edilen doğrusal bir çarşıdan ve onun ucunda yer alan daire planlı bir kapalıçarşıdan oluşmaktadır." (Ceylan 1989,s.176)
- Merv kenti;"Merv XI.yüzyılda doğu özellikleri taşıyan bir ticaret kenti hüviyeti kazanmıştır. Güneyden kuzeye, doğudan batıya iki büyük cadde şehrin içinden geçmekte ve bunların kavşak noktasında, üstü kubbe ile kaplı merkez çarşısı bulunmaktadır. Dükkanlar düz damlı olup, idari ve dini kurumlar da bu merkezde bulunmaktadır. (Ceylan 1989,s.178)

Şekil 2.3-1 Merv kenti ve Çarşı Bölgesi(Ceylan, 1989, s.178)

Şekil 2.3-2Buhara Kenti ve Çarşı Bölgesi(Ceylan, 1989)

3 Alışveriş Alışkanlıkları ve Alışveriş Mekanları

3.1 Alışveriş ve Alışveriş Yapılarıyla İlgili Kavramlar

Alış-Veriş

Alış-veriş kavramı; bir takım mal ve hizmetleri elde edebilmek için para veya malın el değiştirmesi eylemidir. Bir başka deyişle; ekonominin varoluş nedeni olan arz ve talebin karşılıklı olarak eyleme dönüştürülmesi alış-veriş kavramını ortaya çıkarmıştır

“Kavramın temel öğeleri olan; Satıcı, mal ve alıcının yanısıra, işlevin olduğu mekanlar, en ilkel örneğinden en çağdaş örneğine değin, aynı amaca yönelik tasarım ürünleridir.”(Kunt 1979, s.29)

Bedesten

Eş büyüklükte kubbelerle örtülü Osmanlı çarşı yapısı. 14.yy’da ortaya çıkmıştır. Özellikle, değerli eşya satışında ve tüccarın değerli evrak ve malların depolanmasında uzmanlaşmış bir mekandır.*

Kökeni Arapça “bez” olan ve bez ya da bezzaz (bezci, bez satıcısı) kelimesinden türetilen, kumaşçılar çarşısı anlamındaki bezistan sözcüğü sonradan Türkçe’ye “bedesten” olarak geçmiştir. Değerli eşyaların satılması, korunması ve belgelerin arşivlenmesi olarak üç esas işlevi üstlenen bedesten, Türk-Osmanlı çarşısının merkezi ve sağlam mimarisiyle bir iç kale niteliğindedir.

“Bazzazistan veya Bazistan”dan bozma bir kelimedir. Doğuda hemen her şehirde bez satmak için yapılmış, sonraları kıymetli mallar ile antika eşyanın alımsatımına tahsis edilmiş olan kapalı çarşılara verilen addır.

* Benzer bir tanımlama ile M.Sözen,U. Tanyeli’nin, Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğünde de karşılaşmaktayız.

Halkın parasını, kıymetli eşyasını, devletin önemli evraklarını (örneğin mahkeme tutanaklarını) sakladığı mekanlar olarak özel muhafızlar tarafından korunmuş, çift kilit sistemiyle (anahtarın biri bedesten muhafızında, diğeri dolap-kasa sahibinde olmak üzere) denetlenmiştir. Üstlendikleri işlevlere göre, bedestenler, kasaların durduğu bölümlerden başka, mahzenlerle de zenginleştirilmiş, dükkanlar ise kargir yapılarıyla muhkemlikleriyle korunmuşlardır.(Ceylan, 1989, s.8)

Gerek çarşı esnafı ve gerekse şehirdeki zengin halk, para, mücevherat, altın ve gümüş eşya gibi, her türlü kıymetli mallarını bedestanlara getirerek, küçük bir ücret karşılığında orada saklatırlardı. (İslam ans., bedesten mad., cilt 2, s.440) :

Bedestenlerin plan şemaları, kullanım türlerine ve yapıldıkları yere göre farklılıklar gösterir. Osmanlı bedestenlerinin en yaygın tiplerinden olan mahzenli (hücreli, odalı) bedestenlerde, yapının içinde beden duvarları boyunca dükkanlar sıralanır. Bu bedestenlerin dışı da dükkanlarla çevrilidir. İç mekana genellikle dört cephenin ortasında, dükkanların arasında yer alan kapılardan girilir.(Bursa örn) Bedestenler ile ilgili değişik uygulamalar ile karşılaşabilmekteyiz.

- İç mekanda hiçbir bölmesi olmayan, dükkanların yalnızca yapının dışında sıralandığı bedesten tipi Manisa ve İstanbul Galata örn.
- Ne içinde ne dışında dükkanlar bulunmayan, iç mekânın kubbeleri taşıyan ayaklardan başka hiçbir şeyle bölünmediği bedestenler.Gelibolu, Amasya, Bergama örn.
- Bir sokak üstünde karşılıklı dükkan sıralarından oluşan arasta düzeninde yapılanlar. Kütahya Büyük Bedesten ve Adana örn.
- Bir arasta ile birlikte mimari bir bütün oluşturacak şekilde planlanmış olan Ankara Mahmut Paşa Bedesteni örn.(Ana Britanica Ans., cilt 3, s.512)

Kapalı Çarşı

Üstü kargir ya da ahşap konstrüksiyonla örtülü sokaklardan oluşan çarşı sitesi. Kapalıçarşıların geçmişi Antik Roma'ya kadar uzanmaktadır. Roma'da Hadrian Çarşısının bir bölümü tonozlarla örtülü bir kapalıçarşı biçimindeydi. Ancak Ortaçağ

Avrupası'nda ve Bizans'da kapalı çarşı yapıldığı hakkında bir bilgi yoktur. Bu nedenle gerçek kapalıçarşıların İslam dünyasında, özellikle, İran'da ve Osmanlı Türkiye'sinde ortaya çıktığı söylenebilir.

Dükkan ve ara yollarının üzeri, tonozlar ve ahşap bir çatıyla veya kubbelerle örtülü çarşı. Kapalıçarşıların içindeki dükkanların genellikle stor ve kepenkleri yoktur, camekanları veya camlı birer kapıları bulunur. Büyük giriş kapıları belli saatlerde açılıp kapanır ve gece bekçileri tarafından korunur. Genellikle kargir yapıldığından yangın tehlikesi daha azdır. (Kuban 1996; İstanbul Ans. 1993, Cezar 1985)

Arasta

Osmanlı mimarlığında bir eksen üzerine dizilmiş dükkan sıralarından oluşan, üstü açık ya da kapalı çarşı yapısı. (İst Ans 1993.,Arasta mad.)

Sözcük kökeni, batı dillerine dayanan, ordu pazarı, asker çarşısı anlamlarında kullanılan arasta, Osmanlı mimarisinde üstü açık ya da kapalı, bir eksen üzerinde dizilmiş, aynı yükseklikte ve boyutta dükkan sıralarından oluşan ticaret yapısı türüdür. Yapım özelliği tek kerede inşa edilerek tamamlanmasıdır. Bir başka deyişle, zaman içerisinde dükkan ilavesi yapılarak form değişikliğine uğramayan yapılardır. En ünlüleri Edirne'de Selimiye Arastası ve İstanbul'daki Sultanahmet Arastasıdır. (Ceylan, 1989, s.7)

Osmanlı döneminde, külliyelerin bakımları için gelir sağlamak amacıyla yapılan arastaların ikinci görevi de külliyeinin çevresine canlılık vererek, külliyeinin merkezi olan camiye cemaat sağlamaktır. Dükkanlar iki sıra olarak karşılıklı yapılmış, ortadaki yol ise önceleri sadece gölgelik asmalar veya ahşap çatılar ile örtülmüş, sonradan yangınlar yüzünden bu yolların da üstlerinin kargir tonozlarla örtülmesi yoluna gidilmiştir. Bu arada dükkanların da bu orta yola kemerlerle açılan, tonozlu gözler halinde yapılması tercih edilmiştir. Arastalarda esnafın topluca yemin ve dua ettikleri bir de dua yeri bulunur. (İst Ans.1993, Arasta mad.)

Bu tür yapılara arasta adı verilmeye 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra başladığı sanılmaktadır. Bu tarihten önce yapılmış bir arasta yapısına ilişkin hiçbir bilgi yoktur. Kargir olanların yanısıra ahşap olanları da inşa edilmiş ancak günümüze kadar pek azı

ulaşmıştır. Kargir arasta dükkanlarında genellikle tonoz örtü kullanılmışsa da, yer yer kubbe örtüye de rastlanır. Arasta sokağının örtüldüğü durumlarda genellikle beşik tonoz örtüye yer verilmiştir. Ahşap dükkanlardan oluşan arastalarda sokağın üzerinin çoğunlukla açık bırakıldığı görülür. (Ana Britanica Ans, Arasta mad., cilt 10, s.355)

Han

Kent içinde yer alan ticaret ya da konaklama yapısı.

Kelime olarak Farsça olup, orijini hakkında değişik iddalar bulunmaktadır. Hanlar, şehir içi ve şehirlerarası olmak üzere iki ayrı karaktere sahiptirler.

Kent içi hanlar, özellikle esnafın ve zanaatkârların üretim ve ticaret yaptığı yerler ya da geceleme cevap veren yapılar olarak önem kazanmışlardır. Bir tek ya da birkaç zanaat türünün bir arada bulunduğu hanlar özel isimler altında anılmışlardır. Çuhacı Han, Bakırcı Han, Kürkçü Han gibi.

Yol güzergahları üzerindeki hanlar ise devlet memurlarının ya da diğer yolcuların, gereksinimlerini karşılamak üzere bir günlük menzillerde kurulmuş, dış tehlikelere karşı korunmuş konaklama yapılarıdır. (Ceylan, 1989)

Han, bir avluyu çevreleyen en az iki katlı bir revaktan ve onun gerisinde dizilmiş odalardan oluşur. Bazı hanlarda ahır, mescit gibi hizmet mekanları da yer alabilir. Genellikle, kargir bir yapıysa da ahşap strüktürlü sayısız örnekleri vardır.

Osmanlılarda çoğunlukla iki katlı olarak düzenlenen kent içi hanlarının genel şeması, kare (bazen kareye yakın dikdörtgen) biçimindeki bir ya da iki avluyu çevreleyen revakların arkasına dizilmiş odalardan oluşurdu. Ticaret amaçlı hanlarda bazen alt kat odaları depo, üst kat odaları dükkan olarak düzenlenirdi. Konaklamaya yarayan hanlardan, bir kente mal getiren ya da oradan mal almaya gelen kervan ve tüccarların kullandıklarına “hacegan hani”, kırsal kesimden kente çalışmaya gelen bekar gençlerin otel gibi barındıklarına da “bekar odaları” denirdi.

Bugünkü kullanımda yalnızca büro ve işyerlerinin bulunduğu çok katlı yapılara işhanı denmesi de geçmiş dönemlerde ticaret amacıyla kullanılan han yapılarıyla ilişkili olarak oluşmuştur. (Ana Britanica Ans, han mad.)

Çarşı

Kökeni Farsça “cahar” (dört) ve “su” (taraf) sözcükleridir. Bir kentte alış-veriş etmeye elverişli işlek bir yerde veya kentin merkezinde, iki tarafı dükkanlarla çevrilmiş, üstü örtülü veya açık olan sokaklar ve meydanlar bütünüdür. Satılan eşyanın cinsine göre dükkanların birarada bulunması, kavaflar çarşısı, kuyumcular çarşısı gibi isimlerin doğmasına neden olmuştur. Farsçada üstü kapalı alım-satım yerlerine “bazar” denildiği ve bu deyim batı dillerine geçtiği bilinmektedir. Ancak sonraları bu deyim yerini “çarşı”ya bırakmıştır.

İlk açık çarşıların para biriminin ve serbest ticaretin geliştiği Mezopotamya’da belirdiği ve bunların sur kapılarının hemen dışında yer aldıkları bilinmektedir.(Ceylan, 1989, s.8)

Terimin kökeni eski İran’da çarşıların genellikle yolların kesişme noktalarında yer almasından kaynaklanmıştır. İlk çarşıların Mezopotamya’da belirdiği ve bunların hemen sur dışında yer aldıkları bilinir. Örgütlü bir ticaret alanı ise, ilk kez antik Yunan’da ortaya çıkar. Örn. Agora ve stoa.

Kervansaray

Kentlerarası yollarda kervanların konaklaması için yapılmış büyük han yapısı. İslam ülkelerine özgü bir yapı türü olan kervansarayın kökeni oldukça belirsizdir. İlk kervansarayların Türkistan’da ribat diye adlandırılan küçük kaleleri örnek aldığı sanılır. İlk kervansaraylar Büyük Selçuklular döneminde (12. yüzyıl başlarında) yapılmışlardır. Anadolu’daki en eski kervansarayın ise, 13. yüzyılın başında yapıldığı bilinir.

İran ve Türkistan’da kervansaraylar dört eyvanlı şemayı kullanarak tasarlanmışlardır. Anadolu kervansarayları özellikle sultan hanları ortasında bir mescit bulunan bir avluya, ona eklenmiş geniş bir ahırdan oluşurlar; odalar, hamam vs gibi mekanlar çok daha önemsiz boyutlardadır. (Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, 1992, s.129)

Pasaj

Batılı anlayışta küçük kapalıçarşı. İlk pasajlar 18.yy sonu Fransa'sında ortaya çıkarlar. Asıl gelişmesi ise 19.yy.'da Endüstri Devrimi sonrasında İngiltere'sinde olmuştur. Bunlar üstü camlı bir çelik strüktürle örtülü, iki yanı dükkan dizileriyle sınırlı sokaklardır. Londra'da arkad diye nitelenen böylesi pekçok yapı vardır. (Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, 1992, s.187)

Hanların veya büyük apartmanların altında, zemin katlarında açılan, iş ve alışveriş merkezi olarak kullanılan; caddeleri ya da sokakları birleştiren iki tarafı dükkanlı geçitler. (İst Ans., 1993, cilt 3, s.)

Pazar

Üstü açık meydan gibi alanlarda kurulan geçici alışveriş yeri. Genellikle periodik olarak düzenli aralıklarla kurulur. At pazarı, çiçek pazarı türünden tek bir malın satımı için kurulabileceği gibi, mahalle ve kent ölçeğinde her tür malın satımı için kurulabilir. (Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, 1992, s. 188)

Farsça kelime karşılığı bazar, “kapı yanında yapılan iş” tir. Eskiden surlarla kuşatılmış olan kentlerin içinde tarım ürünlerinin satışı yasak olduğundan, çevredeki kırsal kesimden gelen satıcılar mallarını kale kapılarının yanında kendileri için ayrılan yerlerde satarlardı.(Ana Britanica Ans., pazar md., cilt 17, s. 474)

Yazılı bazı kaynaklarda pazar ya da yazımda karşılaşılan “bazar” kelimesinin, genellikle ticaret alanını ifade ettiği görülmektedir. Bir bakıma çarşı kelimesi de bu karşılığa gelmektedir. Sonuç olarak farklı dönemlerde bu iki terim ticaret alanını karşılamak üzere kullanılmıştır.(Cezar, 1985, s.6)

Dükkan

İçinde alışveriş başta olmak üzere çeşitli ticari faaliyetlerin yapıldığı kapısı doğrudan caddeye, sokağa ya da bir pasaja açılan mekandır. Sadece ticarete sahne olabildiği gibi, kimi yerde üretimin de içinde yer aldığı, ahşap veya kargir malzemedен inşa edilmiş, çoğunlukla tek cepheli ünitelerdir.(Ceylan, 1989, s. 96)

Cezar, dükkan sözcüğünün yerine daha önceleri “kebit, kepit, sekû” sözcüklerinin kullanıldığını belirtmektedir.

Alışveriş Merkezi

Kentin çeşitli semtlerinde, içinde çeşitli mağazalar yanında eğlence ve boş zaman değerlendirme birimlerini de toplayan büyük merkezlerdir.(İst Ans.,1993)

Gelişmiş Batı ülkeleri kentlerinde banliyö alanları gibi düşük yapılaşma yoğunluklu kesimlerde yer alan ve genellikle otoyollarla bağlantılı konumda büyük çarşı kompleksi. (Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, 1992, s. 18)

“Değiş-tokuş” veya “Trampa” diye tanımlanabilecek alış-veriş kavramı en ilkel kavimlerden bugüne değin farklı biçimlerde süregelmiştir.¹

Bu farklılaşma alış-veriş mekanlarının sınıflandırılmasında farklı yaklaşımları ortaya koymaktadır. Çağdaş alış-veriş mekanlarının sınıflandırılmalarında; kullandıkları satış alanı niceliği, satılan malın türleri, satış yöntemleri ve kentle olan ilişkileri gibi öğeler etken olmaktadır. Burada iki farklı yaklaşımın sınıflandırması verilecektir.

İlk sınıflamaya göre alış-veriş merkezleri;(Sayılı 1992,s.52-58)

- Nüfusu az olan yerleşimlere.hizmet veren bir sıra dükkanın yol üzerinde yada ana caddeye paralel olarak gelişiminden meydana gelen **komşuluk üniteleri**,
- Orta büyüklükte yerleşim birimlerine hizmet veren yerleşim ilkeleri komşuluk üniteleri ile benzer ancak daha büyük bir alana yayılmış ve daha ihtisaşlaşmış **semt merkezleri**,
- Eski alışveriş merkezinin yenilenmesi ya da yeni alt merkezlerin oluşturulması yolu ile kent merkezinin çekiciliği ve çekim potansiyelinden yararlanılması ilkesiyle oluşturulan **kentsel merkezler**.

¹ Daha detaylı bilgi için bkz. T. Sayılı, *Alış-veriş merkezlerinin gelişimi sınıflandırılması ve tasarımı etkileyen faktörler*, İstanbul 1992

•Sanayi devrimi sonrası artan nüfus ve kentleşme olgusunun beraberinde getirdiği sorunlar sonucu oluşan **bölgesel alış-veriş merkezleri**

Şeklinde dört gruba ayrılmıştır.

İkinci sınıflama da ise alış-veriş merkezleri,(Kunt 1979,s.10-13)

•400 m2 den geniş satış bölümü alanı olan **store'lar**

•En az 400 m2 olmak üzere,genellikle 2000 m2 dolaylarında satış alanı olan ve self-servis yöntemiyle çeşitli “gıda maddeleri”satan ,**supermarketler**

•Perakendeci ve toptancı tüccarın,mallarını sağladığı, depo görünümünde olan **cash and carry ve retail warehouse'lar**

•2500 m2 veya daha geniş satış alanı olan, çok çeşitli gıda maddeleri ve sınırlı olarak da,giyim eşyalarının,düşük fiyatlarla satıldığı **superstorlar**

•Tek bir yapı ya da yapılar grubundan oluşmuş ve kapsamında,niceliği ve programına göre,”Çağdaş alış-veriş kuruluşları”türlerinin hepsi veya birkaçı ile,diğer çarşı öğeleri bulunan,kapalı ya da açık”Bağımsız çarşı kuruluşları” olan **shopping centres**

şeklinde beş gruba ayrılmıştır.

3.2 Alışveriş Alışkanlıklarına Bağlı Ortaya Çıkan Sosyal Sistemler

3.2.1 Lonca sistemi ve Gedik

Alışveriş mekanlarında, ekonomik sistemi düzenleyen örgüt hiç şüphesiz “lonca” lardı. Loncalar iktisadi kuruluşlar olmalarının yanı sıra değişik dönemlerde farklı misyonları olan dinsel örgütlerdir.

Kelime anlamı olarak lonca; aynı meslekten insanların bir pirin yönetimi altında biraraya gelmesiyle oluşan özel derneklerdir(Çağatay, 1989, s.71). Loncalar, karşılıklı yardım ve korumanın yanı sıra dinsel ve mesleki çıkarları savunma amacı güden tüccar, esnaf, ya da zanaatçı birlikleridir.

Loncalar, Avrupa'da 11.yüzyıl sonlarında ortaya çıkmışlardır. Genel olarak aynı kentte oturan tüccar ve sanatkarlar tarafından kurulmuşlardır. Loncalara giriş ücretinin yüksek olması kurumların dar ve kapalı bir yapıya sahip olmasını sağlamıştır. Loncalar aracılığı ile tüccar ve zanaatkarlar kent yönetiminde söz sahibi olmuşlardır.

Loncaların temel amacı, belirli meslek dallarında kural ve ilkelerin uygulanmasını sağlamaktır. 15. yüzyıldan sonra loncalar Batıda etkilerini yitirmeye başladılar. Böylelikle merkezi yönetimler loncaların iç işleyişinde söz sahibi oldular.

Bizans döneminde loncalar

Bizans dönemindeki loncaların kökeni Roma imparatorluğuna kadar gitmektedir. İlk dönemlerde "collegia" adını taşımaktaydılar. Konstantinopolis, Roma gibi kentlerin iâşesini, ordu ve sarayın ihtiyaçlarını sağlama gibi görevleri vardı. Bu kurumlar üzerinde devletin sıkı bir denetimi olduğu bilinmektedir.(Necipoğlu, 1994)

Geç dönemde ise, devlet, zayıflaması sonucunda loncalar üzerindeki kontrol ve denetimini kaybetmiştir. Bu dönemde ki loncaların Avrupadaki koporasyonları andırdığı ileri sürülmektedir. 14. ve 15. yy ise kuruluşların biçim değiştirerek özellikle İtalyadaki kurumlara benzediği; dolayısıyla esnaf ve tüccarların kendi ticari çıkarlarını korumak amacıyla kurulmuş kurumlara dönüştüğü bilinmektedir. Ancak Bizans dönemindeki alışveriş kurum ve mekanları ile ilgili bilgilerimiz kaynak ve belgelerin az olması nedeniyle bilgilerimiz oldukça sınırlıdır.

Osmanlı dönemi loncalar

Osmanlı dönemindeki loncalar incelendiğinde; bu sosyal kurumların işleyiş açısından Ahilik ve Fütüvvet ile sıkı bağlantıları olduğu görülmektedir. Ahlak kurallarını düzenleyen fütüvvetler ahiliğin temel kuralları olmuşlardır.

Gedik

Loncaların zaman içerisindeki değişimine bağlı olarak 'gedik' ler ortaya çıkmıştır. Gedik bir iş kolunda sağlanan birtakım imtiyazlar anlamında kullanılmaktadır. Resmi belgelerde gedik kavramına ilk kez 1727' de rastlanmaktadır. Ancak gediklerin ilk olarak ne zaman

ortaya çıktığı ve loncaların gedikler üzerindeki etkinliğinin tam olarak ne olduğu bilinmemektir. Avrupadaki imtiyaz verme yetkisini elinde tutan loncalara karşın İstanbul'da bu yetkiyi devlet elinde tutmaktaydı. Merkezi otoritenin zayıfladığı dönemlerde lonca mensuplarına mahsus olan gedikleri veya birtakım imtiyazları yeniçeriler kullanmaktaydı.

İstanbul'da ordu, saray, kamu görevlileri dışında kalan nüfusun (üretici ve hizmet sunan) loncalara kayıtlı olduğunu görmekteyiz. Kentteki nüfusun kayıtlı olması ve gedik uygulamasının devlet denetiminde olması merkezi otoritenin loncalar aracılığı ile söz sahibi olduğunu göstermektedir. (Montran,1990; Necipoğlu,1989)

3.2.2 Türklerde Fütüvvet ve Ahilik

Türklerde fütüvvetin ahilik üzerindeki etkisini incelemeden önce fütüvvettin ne olduğunu incelemek gerekmektedir. Arapça bir kelime olan fütüvvet basit anlamda “ yiğit bir delikanlıda bulunan sitâyîşe lâyük vasıfların mecmûu ve hûsusiyle cömertlik manasına delalet eder”(İslam Ans.,Fütüvvet mad.). Bu tanımlamanın yanı sıra tasavvuf terimi olarak cömertliğin yanısıra, şefkat, alçak gönüllülük, mürüvvet gibi geniş bir anlamlara gelmektedir.

İslamiyetle birlikte toplumsal düzenleme amacı ile o zamanın muttasıfları belli kurallar dizgesi oluşturdular. Onlara göre, fütüvvet peygamberlerden kalma bir yoldu ve bütün peygamberlerin ahlaki özelliklerini fütüvvetin yolu olarak gösterdiler. Bu kuralları fütüvvetnamelerde topladılar. Abbasiler döneminde ise Fütüvvetçilik örgütlendi ve politik amaçlar için fütüvvetnameler yazdılar. Fakat bu fütüvvetnamelerin etkisi sınırlı kaldı. Ancak biçimsel bazı kurallar aktararak çeşitli dinsel örgütlenmelerde yaşatıldı. Örneğin Fütüvvet örgütüne girebilmek için bir büyüğün elinden şalvar giymek, fütüvvet kasesinden içmek gibi.(Çağatay,1989; İslam Ans., Fütüvvet mad.)

Ahilik¹ ise birçoklarına göre; 13yy da Türk toplumunda ortaya çıkmıştır ve fütüvvette dayalı zanaatçı kuruluşudur. Ahi kelimesinin kökeni ile ilgili iki görüş bulunmaktadır.

¹ Çağatay'a göre ahilik bir Türk kurumudur. Kökenle ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Çağatay, 1989)

Bunlardan ilki Arapça'daki ahi sözcüğünden geldiğidir. Arapça'da 'ahi' sözcüğü kardeşim anlamına gelmektedir. N: Çağatay'a göre (1989)ahi sözcüğü Türkçe'de eli açık cömert anlamına gelen 'akı' sözcüğünden türemiştir.

Türkler'in Batıya doğru göç ettiklerinde özellikle İran'da fütüvvetle karşılaştıklarını söyleye biliriz. Moğol saldırılarının artması sonucu Ortaasya'dan Anadolu'ya göç hız kazanmıştır. Ancak göçler sonucu Anadolu'da değişen bir sosyal yapı meydana gelmiştir. Değişen sosyal yapı ve otorite boşluğu ahiliğin Anadolu'da da ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Birçok kaynakta ahiliğin; Türklerin birbirleri ile dayanışması ve ticaret hayatında söz sahibi olması amacıyla kurulduğu söylenmektedir. Özellikle, Osmanlı Beyliği'nin kuruluş dönemi sırasında Ahi örgütlerinin, bölgesel de olsa güvenliğin sağlanmasında önemli görevler üstlendiği bilinmektedir.¹ Anadolu'da istikrar sağlanana ve düzenli bir iktisadi yapı oturana kadar ahilik önemli bir işleve sahip olmuştur. Anadolu'nun Türkleştirilmesi ve azınlıkların entegrasyonunun sağlanmasında önemli bir unsur olmuşlardır. Osmanlılarda ilk kuruluşlarında ahilikle yakın ilişki içinde olmuşlardır, bu sosyal kurumun yapısından yararlanmışlardır.

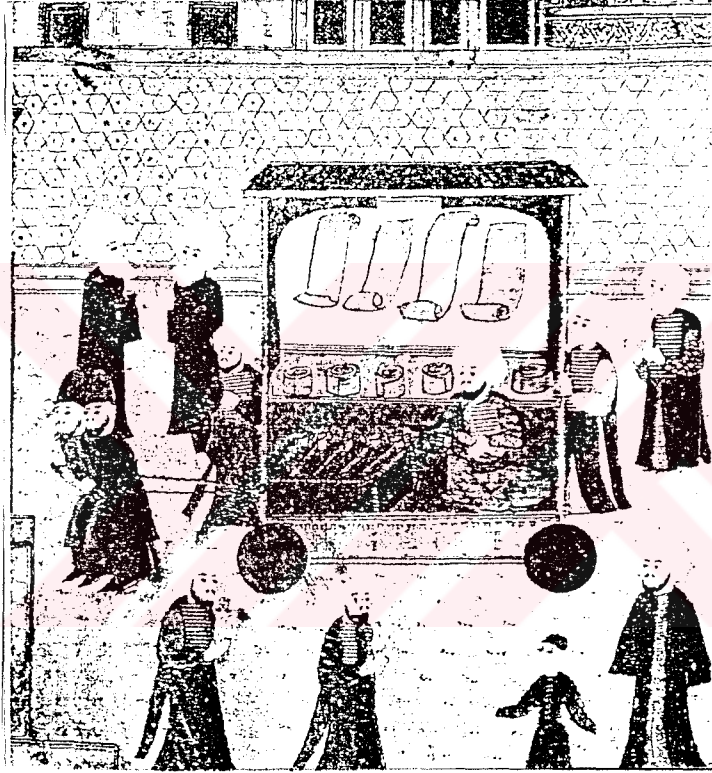
Ahilik esas olarak belirli kuralları olan , esnaf ve sanatkarlar birliğidir. Meslek sahibi olan kişilerden oluşmaktadır. Bu kişiler çalışmalarını bittikten sonra, ahi zaviyelerinde fütüvetnamelerde kurallar doğrultusunda eğitilmekteydiler. İlk fütüvetlerde meslek sahibi olmak veya bu konuda eğitilmek gibi hususlar yoktur. Bu konular daha sonraları İran'da ve Anadolu'ya gelen Türkler'in yazdıkları fütüvetnamelerde rastlanmaktadır. Anadolu'da ki ahi birliklerinin amaçlarının başında; ticari hayattaki devamlılığı ve mesleki eğitimi sağlamak yer almaktadır.¹

Ancak kaynakların incelenmesi sonucunda,

¹ Burada bahsedilen Osmanlı Beyliğinin kuruluşu ve Ahilik örgütleri arasında ilişki için detaylı bilgi için bkz. Zachariadou, *Osmanlı Beyliği (1300-1389)* , İstanbul 1997

- Ahiliğin etkisini neden yitirdiği
- Osmanlı'daki loncaların ahilikten nasıl etkilendiği ve bağlantılarının açıklanması üzerine çeşitli görüşler ileri sürülmektedir.

Yukarıda bahsedilen her iki konuyla ilgili olarak daha detaylı araştırmalar yapılması gerekliliği görülmektedir. Ancak çalışmanın kapsamı ve araştırma konusu sebebiyle bu konularla ilgili derinlemesine bir çalışmaya gidilmemiştir.

Şekil 3.2-1 Sünnet Töreninde geçit yapan loncalar (Kuban 1996)

Araştırmacılara göre; 15. yüzyıl ortalarında İstanbul'da gerek Bizanstan kalan lonca örgütlenmeleri; gerekse Anadoludan gelen Ahi gelenek ve örgüt biçimi etkisiyle altında yeni lonca örgütlenmeleri oluşmaya başlamıştır. Montran(1990); fetihten sonra Bizanstan kalan esnaf örgütlenmelerinin derlenerek veya olduğu gibi kabul edilerek kısa sürede

¹ Daha detaylı bilgi için İbn-i Batuta'nın Bolu Ahi zaviyeleri ile ilgili anlatılarından yararlanılabilir Bkz. Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara 1989s.93-96)

lonca sisteminin kurulduğu görüşündedir. Ancak İstanbul'un alınmasından sonra debbağların en örgütlü kesim olduğu söylenebilir. Fatih'in bu esnaf koluna bir takım ayrıcalıklar tanınması onların örgütlü olduğunu göstermektedir.(Necipoğlu, 1993)

18 yüzyıla kadar kaynaklarda 'lonca' veya 'gedik' kavramlarına rastlanmaz (Necipoğlu, 1993). Bu döneme kadar esnaf ve sanatkâr toplulukları için 'taife' 'erbab-ı hîrfet' 'ehl-i sanat' gibi terimler ve 'esnaf' sözcüğü kullanılmaktadır.

15. ve 16. yüzyıllarda Rumlar, Yahudiler, Ermeniler de kendi esnaf örgütlerini kurup güçlenmişlerdir ; bazı iş alanlarında sadece gayrimüslimler yoğunlaşırken bazı mesleklerde de Müslüman ve gayri müslim karma esnaf örgütleri ortaya çıkmıştır. İstanbul'da Ahiliğin etkisi nedeniyle bu ayrımlar daha belirgin olup 17. yüzyıldan sonra farklı dinlerdeki kişilerin aynı lonca adı altında çalıştığından bahsedilmektedir. Bu yapı değişikliğinin nedeni de müslümanların esnaf topluluklarında ve loncaların yönetiminde ağır basmak ve üstünlük elde etmek istemeleri devlet politikası olarak önem vermeleri sonucu meydana gelmiştir.(Montran, 1990)

Loncaların ordu ile kurduğu birçok ilişki vardır bunun nedeni bazı loncaların orduya gerekenleri sağlaması ve bazılarında savaş sırasında orduya yan hizmetlerde bulunmalarıdır. Bu nedenlerden dolayı devlet tarafından her dönemde himaye edilmişlerdir.

3.3 Alışveriş Alışkanlıkları ve Mekan Kullanımlarında Yaşanılan Değişim

3.3.1 Toplumda alışveriş alışkanlıklarının değişiminin, alışveriş mekanlarının kent yerleşimlerdeki konumlarına etkisi

Geçmişteki, alışveriş mekanlarının kent içerisindeki konumlarından, eski kent bölümünde kısaca söz edilmektedir. Bu bölümde, geçmişten günümüze kadar olan alışveriş alışkanlıklarının değişiminin; alışveriş mekanlarının konumlarına etkisi üzerinde durulacaktır. 2000'li yıllara girerken; toplumumuzdaki alışveriş alışkanlıklarının değişimine bağlı olarak alışveriş mekanlarının konumlarının değişimi incelenmektedir.

Alışveriş üç önemli ögenin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Bu ögeler; ürün, satıcı ve müşterilerdir. Alışveriş kavramını ortaya çıkaran ögelerin gelişimi ve değişimi ile birlikte alışveriş mekanlarında değişmektedir. Toplumda; alışveriş kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte, alıcı satıcı arasındaki ilişkiler oluşmaya başlamıştır. Alıcı ve satıcı arasındaki ilişkiler alışveriş mekanlarının oluşumunu beraberlerinde getirmişlerdir.

Eski kentlerde; alışveriş mekanları, dini merkez ve yönetim birimlerinin yanında yer almaktadır.¹ Alışveriş mekanları, halkın yoğun kullandığı mekanlarda yer alması nedeniyle; kentte önemli odak oluşturmaktadır. Eski Yunan'da satıcılar, en yoğun kullanılan agoranın etrafında yerlerini almışlardır. "Agoralarda, toplum yaşamının vazgeçilmez, renkli dinamizmi sergilenir ve bu çevreden satıcıda payını alırdı".(Kunt 1979, s.35)

Şekil 3.3-1 Bursa çarşı bölgesi (Bursa Belediye Arşivi)

Osmanlı dönemi, geleneksel kentlerinde de; çarşılar kentin en önemli ulaşım yolları üzerinde yerini almıştır. Kentin önemli yapılarını da barındıran dokularıyla kentin merkezini oluşturmaktadırlar. Geleneksel çarşı kuruluşlarında; devletin iradesi her zaman söz sahibi olmuştur. Ticaretin geliştirilmesi amacıyla bedesten ve han gibi ticari binalar devlet tarafından alışverişin yoğun olduğu noktalarda yaptırılmış, çarşıların kuruluşundan sonrada, çarşı bölgesi geliştirilmiştir. Bu duruma, her dönemde ticari yapı yapılan Bursa çarşısı önemli bir örnektir.

Geleneksel çarşılar devlet eliyle yaptırılan yapılarla (han) bütünleşerek organik bir gelişim göstermişlerdir. Bu nedenle çarşı bölgesindeki, dokunun sınırları belirsizdir, sürekli değişim göstermektedir. Bu durumu en iyi yansıtan örnekler yapı bütünü oluşturan kapalı çarşılardır.

Geleneksel çarşı kuruluşlarında, ticaret faaliyetleri; hanlar, kapalı (üzeri örtülü) ve açık çarşılar aracılığı ile yapılmaktadır. Hanlarında zeminlerin günlük alışverişe yönelik kullanıldığı böylece çarşı ile bütünleşmiş bir doku oluşturmaktadırlar. Böylelikle dükkanlar sokaklar ve hanlar bütünleşmiş bir doku oluşturmaktadır. Hanların ve sivil çarşıların birlikteliği ticari faaliyetler için önemli bir yaya sirkülasyonu yaratmaktadır. (Bkz. Şekil 3.3-1 Bursa çarşı bölgesi)

Bu mekanlar incelendiğinde kullanıcının yaya olmasının mekanların biçimlenişine önemli etkileri olduğu görülmektedir. Çarşı yollarının belli genişlik ve yükseklikte olmasının nedeni; kullanıcıların çoğunlukla yaya olmasından kaynaklanmaktadır. Çarşının boyutları, alıcı ve satıcı ilişkilerin rahatça kurulabilmesi ve alıcının ilgisini yitirmeden malın sergilenmesi amaçlanarak belirlenmektedir. Çarşı yollarına doğru taşan kepenkler aracılığı ile sergileme, yolların satış mekanına katılmasını sağlamaktadır. (Kunt 1979, s.41)

Geleneksel çarşılarda, aynı işkollarının birarada olduğu görülmektedir. Böylelikle, çarşı kendi içerisinde alt çarşılar (kebabçılar çarşısı, demirciler çarşısı gibi) oluşturmaktadır. Aynı malların birarada bulunması, alıcı açısından da çekim merkezi oluşturmaktadır. Aynı işkollarının birarada olması çarşı dokusunu oluşturan sosyal sistemin (lonca) bir sonucudur. Aynı işkollarının birarada bulunması beraberinde satış sisteminin denetimini sağlamaktadır.

¹ Detaylı bilgi için bkz.2.ESKİ KENT KAVRAMI VE ESKİ KENT ÖRNEKLERİ

Şekil 3.3-2 19.yy başı Bursa açık çarşısı(Bursa Belediye Arşivi)

Alışveriş alışkanlıklarında yaşanan değişim

Geçmişteki alışveriş mekanları ile günümüzdeki alışveriş mekanları arasında önemli farklılıklar vardır. Yaşanılan değişimin nedeni tüketim alışkanlıklarımızın değişmesi ve yeni mekanların bu değişimler doğrultusunda tasarlanmasıdır. Günümüz alışveriş mekanlarının açıklanabilmesi için; geleneksel alışveriş anlayışını değişiminin nedenlerinin incelenmesi gerekmektedir.

Toplumumuzda tüketim alışkanlıklarının değişmesi 19yy'a rastlamaktadır. Endüstri devriminin etkisiyle, üretim sistemleri ve toplumsal yaşamdaki gelişmeler; alışveriş mekanlarının yeni sistem ve formlarda ortaya çıkmasına neden olmuştur. Endüstri devrimi birçok alanda etkisini göstermiş, üretim ve ulaşım alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır.

Endüstrileşme üretim sistemlerini değiştirmiştir. Geçmişin kentlerinde sıkı denetim (lonca) aracılığı ile yapılan üretim biçim değiştirmiştir. "XVI.yy dan itibaren kırsal alanlara yerleşen endüstri tesisleri, böylece hem kentin lonca kurallarından ,yerine getirmek zorunda oldukları hayır yardımlarından kurtulmuş oluyor, hemde hiçbir örgütün koruması altında bulunmayan çok düşük ücretle çalıştırabileceği işçiler buluyordu" (Bumin 1990, s.66) Fabrikaların hızla artışı halk kitlelerinin , tarım alanlarından endüstri kentlerine göçünü hızlandırmıştır. Bu dönemde kentlerde yaşanan sosyal değişimler, burjuva denilen sınıfın güçlenip bağımsızlaşmasını sağlamıştır.

Bu dönemde; "malların sürekli ve yoğun biçimde üretimini sağlayan, teknolojik olanaklardan faydalanma fikri olmuştur."(Kunt1979 s. 50) Üretim sisteminde yaşanan değişimler sonucu geleneksel üretici-satıcı kavramı değişmiştir. Üretim ve satışın endüstrideki değişimlere paralel olarak ayrılması gerekmiştir. Böylelikle satış sistemi değişmiş perakendecilik dönemi başlamıştır.

Üretimin tüketim fazlasına ulaşması sonucunda; yeni pazar arayışı başlamış ve bu nedenle ulaşım ve dağıtım sistemlerine gereksinim duyulmuştur. Kentlerde gelişen bölgeler de üretim ve dağıtım birimlerini yer aldığı alanlar oluşmuştur. Üretim sistemlerinin

değişmesi, kentlerde nüfus artışı, sermaye birikiminin oluşması; önemli sosyal değişimlerde beraberinde getirmiştir. Yaşanılan değişiklikler tüketime yönelik toplumsal geçişi başlatmıştır. Sürecin sonucunda alışveriş anlayışında, devrim yaratan mağazalar ortaya çıkmıştır. Mağazaların ortaya çıkması ile, küçük dükkan ve satış birimleri varlıklarını sürdürseler bile etkinliklerini yitirmişlerdir.

Şekil 3.3-3 Paris'teki Bon Marché(Cogito 1995)

Endüstrileşme döneminde Batı önemli değişiklikler yaşarken; Osmanlı İmparatorluğu Batı dünyası ile arasındaki açığı kapamak ve imparatorluğu revize etmek amacıyla Batılılaşma hareketine başlamıştır. Batı ile ilişkilerin artması, azınlıkların Batı ile Osmanlı arasındaki ilişkilerde aracılık etmeleri ve yeni yerleşim alanlarında yer almalarını beraberinde getirmektedir. Batılılaşma döneminde kentte yer alan yeni fonksiyonlarda (banka, hastahane v.b) azınlıkların yaşadıkları alanlarda yerini almaktadır.

“19.yy da İstanbul, İzmir, Selanik gibi kentlerde yaşam geleneksel yapıdan kopuyor; başkalaşiyor. Batı ile olan ilişki belirli katmanlar lehinede olsa toplumsal refahı arttırıyor. Tüketim örüntülü hızlı biçimde, Batı normlarını izlemeye başlıyor.”(Toprak 1995, s.25)
Batılılaşmanın etkisi ve ekonomide yaşanan farklılaşma Osmanlı burjuvasisini

oluşturmaya başlamıştır. Beğenileri belli bir düzeye gelmiş bu sınıfın ihtiyaçlarını karşılayacak yeni alışveriş mekanları bu dönemde ortaya çıkmıştır. İlk mağazalarda, toplum hayatındaki değişimlere göre, başkentte Cadde-i Kebir (Galip Dede cad ,İstiklal caddesi) de açılmaya başlamıştır. Böylelikle kentin iki ayrı bölümünde iki ayrı alışveriş mekanı oluşmuştur. “İstanbul iki farklı tüketim alanına bölünüyor. Haliç aradaki çizgiyi çekiyor. Galata, Pera yada Beyoğlu Batı tüketim normlarının giderek hakim olduğu alanı oluşturuyor.”(Toprak 1995, s.26)

Bu dönemdeki mağazalar; günümüz alışveriş merkezlerinin temel ilkelerini oluşturmuşlardır. Döneminde toplum için sosyal alanlar yaratmışlardır. Bu nedenle gelişmekte olan toplumda önemli bir yer edinmiş ve tüketim kültürünü oluşturmuşlardır. (Dökmeci 1995, s.68)

Toplumsal yaşantıya kadınların katılması bu mağazalar aracılığı ile olmaktadır. “19yy ortalarına kadar evlerine kapanmak zorunda olan orta sınıf kadınlara , büyük mağazalar hoşça vakit geçirecekleri ortam hazırlayarak, ev hayatının monotonluğundan kaçma fırsatı verdi.”(Dökmeci 1995, s.68) Bu nedenle mağazalar; kadınların hoşça vakit geçirebilecekleri, sokaklara göre rahat bir ortamda arkadaşları ile buluşabilecekleri biçimde düzenlenmeye başlanmıştır. Louvre, Au Lion; Bon Marché, Au Camelia gibi Avrupa mağazaları bu dönemde İstanbulda şube açmışlardır. Bu şubelerde Batı’daki gibi Osmanlı kadınının toplumsal yaşama katılmasına olanak sağlamışlardır.¹

Bu dönemde ortaya çıkan alışveriş mekanları prestij simgesi olmakta ve lüks tüketimi teşvik etmektedir. Örneğin Osmanlı orta sınıf hanımları ;dantela,tül eldiven ve broşlarını Louvre bonmarşesinden , ipekli ve yünlülerini ise Au Lion’dan almaktadırlar. Böylelikle değişken sosyal yapıda prestij sahibi olmaktadır.

19 yyda ortaya çıkan alışveriş mekanları gelişen orta sınıfın kendine özgü kültür oluşturmasını sağlamışlardır. Böylelikle insanların evlerini nasıl döşeyeceklerini, ne

¹ Refik Halit Karay ,İlk Adım adlı hikayesinde Bon Marché’de yapılan buluşmalar ve mağazanın düzenlenmesinden söz etmektedir.

giyeceklerini tanımlamış ve onları bu konularda yönlendirmişlerdir. Böylelikle alışveriş merkezleri modern yaşantının kültürünü oluşturmuşlardır. (Dökmeci 1995 s. 68)

Bu alışveriş merkezleri, kentin o günün koşullarında yeni olan bölgelerinde ve prestijli yapılarda yer almaktadırlar.(Şekil 3.3-3) Günümüz alışveriş merkezleride bu eğilimleri devam ettirmektedir. Bu merkezler, prestijli mekanlarda yerlerini almaktadırlar.

Günümüzde alışveriş merkezleri

Günümüzde insan yaşamının değişmesi alışveriş-mekanlarının satış birimlerini ve konumlarını etkilemiştir. Günümüzde gördüğümüz büyük alışveriş merkezlerinin temelleri 19 yy daki mağazacılık anlayışı ile ortaya konmuştur. Yeni alışveriş mekanlarında da 19. yy'da ortaya çıkan eğilimlerin devamlılık gösterdiği görülmektedir.

Günümüz alışveriş merkezlerinin önemli sonuçlarından biriside, kadınların monoton yaşantılarına hareket getirmesidir. Toplumumuzda üst gelir grubundan (+B ve A) kadınların, önemli bir bölümünün çalışmadığı düşünülürse ; alışveriş merkezlerinin geçmişteki görevinin kapsamının genişleyerek devam ettiği görülmektedir. Günümüzde alışveriş mekanlarının en önemli kullanıcısı kadındır. (Şekil 3.3-4)

Şekil 3.3-4 Akmerkezde müşteriler

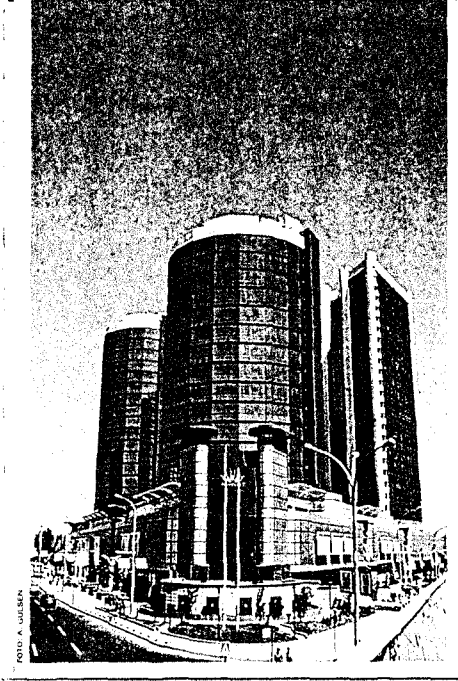
Alışveriş merkezinin temel ilkesi olan prestij simgesi olma ve lüks tüketimi teşvik etmek günümüz toplumundada geçerliliğini korumaktadır. İnsanlar giyimleri ve kullandıkları eşyalarla günümüzde daha üst sınıf etkisi vermektedir. Bu nedenle bu merkezler kadınların bakma ve bakılma ihtiyacını karşılamaktadır.

Gottdiener (1996) günümüz alışveriş mekanlarının rolünü, tüketimi teşvik etmek için kalabalığın yönlendirilmesi diye tanımlamaktadır.¹ Geçmişteki gibi günümüz alışveriş merkezleride insanlara; düş güçlerini kullanarak yeni sosyal ortamlar yaratmaktadır. Böylelikle yaratılan ortam alışveriş için araç olarak kullanılmaktadır. Amerika'da yapılan araştırmalar gerek erkek, gerekse kadınların bekar barlarından yada diskolarda bulduklarından daha fazla arkadaş bulduklarını, gençlerin tercih ettiği buluşma yeri olduğunu ve orada gezmenin seks yapmak kadar eğlenceli bulunduğunu göstermektedir.(Hendrickson 1995, s.8)

İkinci Dünya savaşından sonra ortaya çıkan alışveriş merkezleri gelişerek önemli bir sosyal merkez olarak, bölge halkının yaşadığı bir mekana dönüşmüştür. Alıcılar, alışveriş merkezlerinde kiliseye, üniversiteye, oy vermeye, bankaya, kan vermeye, bir doktora yada psikiyatriste gidebilirler, tiyatro oyunu yada konser izleyebilir, yüzebilir kısacası bu mekanda uzun süre yaşayabilirler.(Hendrickson 1995, s.8) Toplumumuzda da; 1980 sonrası ortaya çıkan alışveriş merkezlerinde de sinema, paten pisti gibi çeşitli fonksiyonlar, yapılara önemli bir hareketlilik sağlamıştır.

Günümüzde; kentlerin nüfusunun artması, taşıt trafiğinin yoğunlaşması, altyapı ve ulaşım sistemlerinin yeterli kapasitede hizmet verememesi nedeniyle; yeni alışveriş merkezleri kent içerisinde farklı yaklaşımlarla yerlerini almışlardır.

Günümüz toplumunda, uygarlığın gelişimi ile beraber, yaşam standartlarında önemli değişimler gözlenmektedir. 20.yy kadınının günboyu çalışması, alışveriş için yeterli zamanın ayrılamaması, derin dondurucuların çıkması nedeniyle yiyecek sisteminin

Şekil 3.3-5 Akmerkez'den görünüm(Gülşen ,Yapı 158,1995)

değişmesi alışveriş mekalarının özelliklerini değiştirmiştir. Bu nedenle ihtiyaç duyulan ürünlerin birarada bulunacağı merkezler ön plana çıkmaktadır. Kentin büyümesi ve motorlu taşıtların yaşamda önemli bir yer tutması nedeniyle alışveriş merkezlerinin kent içerisindeki konumları değişmiştir. Alışveriş merkezlerinin, kent içerisinde konumlarının değişmesiyle birlikte; kentsel doku ile kurdukları bağlantılarda önemli değişiklikler olmuştur. Günümüz alışveriş merkezlerinin kent içerisinde yerlerini alması başlıca şu şekillerde olmaktadır:

- Alışveriş mekanları yeni oluşan yerleşim birimleri içerisinde, yer alma eğilimi içerisinde. Böylelikle, yeni kurulan dokuda, yüksek olan tüketim potansiyeli kullanıldığı gibi; kent içerisinde yer alan geleneksel alışveriş birimlerinin işlevlerini üslenmektedirler.(Ergun 1995 s.56)

¹ Bu alıntı, Vedia Dökmeci'nin makalesinden alınmıştır.

•Kent içerisinde yer alan alışveriş birimlerinin trafiğin düğüm noktalarına yakın veya toplu taşıma araçlarının başlangıç duraklarının etrafında yer aldıkları gözlenmektedir. Bu alışveriş mekanları işten dönülürken yoğun olarak kullanılan mekanlardır.

•Farklı bir yaklaşımla kurulan alışveriş merkezlerinden biride; önemli merkezleri birbirine bağlayan ana ulaşım yollarının üzerinde yer alan birimlerdir. Bu tür alışveriş merkezlerinde iyi bir hizmetin yanısıra dinlenme ve çeşitli sosyal etkinlikler sunmaktadırlar.

•Kent içerisinde yer alan ve geniş bir bölgenin ihtiyaçlarına cevap veren büyük alışveriş merkezleride bölgedeki ihtiyaca cevap vermesinin yanısıra tüketimi teşvik etmektedir.

Gelecekte ise alışveriş merkezleri, gelişmelerini devam ettirerek toplum üzerindeki eğilimleri biçimlendirmeye devam edecektir.

3.3.2 Toplumda alışveriş alışkanlıklarının değişiminin, satış birimlerine etkisi

Alışveriş yapılan mekanlar, zaman içerisinde alışveriş alışkanlıklarına bağlı olarak değişmektedir. Yaşanılan değişim satış sisteminin değişimi ile ilişkili olduğundan günümüzdeki satış birimlerinin çözümlenmesi için geçmişteki satış birimlerinin incelenmesi gerekmektedir.

Alışveriş eylemi temel olarak üç ögenin bir araya gelmesiyle oluşur. Bu elemanlar mal, satıcı ve alıcıdır. Bu üç ögenin biraraya geldiği yerler basit anlamda satış birimi olarak değerlendirilmektedir. Bilinen en eski satış birimi, malların yere veya bir tezgah üzerine serilerek açıkta satılmasıdır. Bugünde; bu satış sistemini semt pazarlarında görmek mümkün olmaktadır. Açıkta yapılan alışveriş eylemi tezgahların üstünün örtülmesi ve daha sonra kitlenebilen hale gelmiştir. Böylelikle ilk dükkan modülü oluşmuştur. “İlk ortaya çıkan dükkan açık bir kutu olup, ahşap kapaklarla örtülmektedir.”(Dülgeroğlu 1995, s.58)

Bu dükkanlar meslek grublarına göre yanyana gelmeye başladılar. Bu durum, alışverişle ilgili sosyal kurumların (lonca) ortaya çıkmasını ve satış sistemlerini oluşturmuştur.

Böylelikle satışa denetim ve bir takım kurallar konulmuştur. Bu sosyal sistem ; çarşı kuruluşlarını da etkilemiştir.

Gelişimin devamında, dükkan içerisinde üretim ve depolama bölümünde yer almaya başlamıştır. Bu birimler dükkanın işleyişini bozmayacak biçimde satış mekanının gerisinde yer almaktadır. Bu birimlerde; üretilen malların depolanması ve teşhir edilmesi için dükkandaki kapaklar aracılığı ile sağlanmaktadır. Satış mekanında ise, satıcı ile alıcı bire bir ilişki kurabilmekte satışta pazarlık yapılarak yapılmaktadır.

şekil 3.3-6 Satıcı ve müşteri ilişkisi(Gülersoy,1979)

Geleneksel biçimdeki satıştan, günümüz mağzacılığına geçiş; satış mekanının dükkanın içine çekilmesi ile oluşmaktadır. Böylelikle dükkanlarda giriş ve satış bölümleri oluşmaya başlamıştır. Bu gelişme ile birlikte yaya yolu üzerinde yer alan yarı açık satış birimleri , önemli bir değişim göstererek ;satış mekanını içeriye alarak kapalı hacimlerde alışveriş eylemini başlatmış oldular. Bu gelişim, teknolojinin ilerliyerek camın dükkan cephesinde kullanımı ile başlamıştır.

18yy da ilk cam vitrin kullanılmaya başlandı. Başlangıçta işlevi istenmeyen hava koşullarından dükkanı korumaktı ve dükkan kapandıktan sonrada ürünün görülebilmesini sağlamaktadır. 19 yy da ise dükkanın sınırlarını belirleyen cam yüzey mimari bir nitelik

kazandı ve dükkan içerisinde vitrin denilen özel bölümü oluşturdu. Böylelikle özelleşen vitrin bölümü rastgele malların konulduğu bir alan olmaktan uzaklaşarak özelleşti ve özel düzenlemelere kavuştu. (Dülgeroğlu 1995, s.59)

19yy da , yaşanan değişiklikler (bak alışveriş alışkanlıklarına bağlı satış birimlerinin kent içerisinde konumlarının değişimi) dükkan birimlerinin değişimini ve yapılarında önemli farklılıklar oluşturmaktadır.¹ 19 yy da alıcıların isteklerinin artması, satılan ürünlerin çeşitlenmesi ve ürünlerin başka noktalarda üretilmesi dükkanların programlarını değiştirmiştir. Böylelikle dükkanlar daha geniş alanlarda özel satış odaları, bürolar, depolar gibi fonksiyonları yüklenerek gelişmiş ve dönemin mağazalarını oluşturmuşlardır. Ortaya çıkan mağazalar günümüzde de etkinliklerini sürdüren önemli alışveriş birimleridir. Bu mağazalar; 1950'lerden sonra ortaya çıkacak olan alışveriş merkezleri için model oluşturmuşlardır.

Malların mağaza içerisinde belirli kurallara göre dizilmesi teşhir ve sunuşu bu dönemde ortaya çıkmıştır. Böylelikle malların mağaza içerisinde bölümler halinde organizasyonu malların belirli tekniklerle satılmasını beraberinde getirmiştir.

İkinci dünya savaşını izleyen yıllarda teknolojik gelişmeler ve yaşam standartındaki değişimler sonucu büyük alışveriş merkezleri "Mall" ortaya çıkmıştır. Bu mekanlar, satış biriminin nasıl bir evrim geçirerek büyük bir komplekse dönüştüğünü göstermektedir. Geleneksel satış birimleri ile karşılaştırıldıklarında mimarisi,davranış tipolojisi, işlevi ve verdiği imaj açısından önemli değişiklikler göstermektedirler.

Günümüzde görülen alışveriş mekanları, farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Bunlar;

- Cadde üzerinde irili ufaklı perakende satış birimleri
- Mağazacılığın son noktası olarak, kent içerisinde tek bir arsada veya yapı adası olarak düzenlenmiş ve kentin özel bölgelerinde yer alan kuruluşlar

¹ Bkz. 3.3.1.Toplumda alışveriş alışkanlıklarının değişiminin, alışveriş mekanlarının kent yerleşimindeki konumlarına etkisi

- Ana ulaşım aksları üzerinde konumlanmış ve alışveriş merkezleri
- Kent içerisinde özel dükkanları barındıran, içerisinde özel bölümleri ve eğlendirici faaliyetlerin yer aldığı merkezler

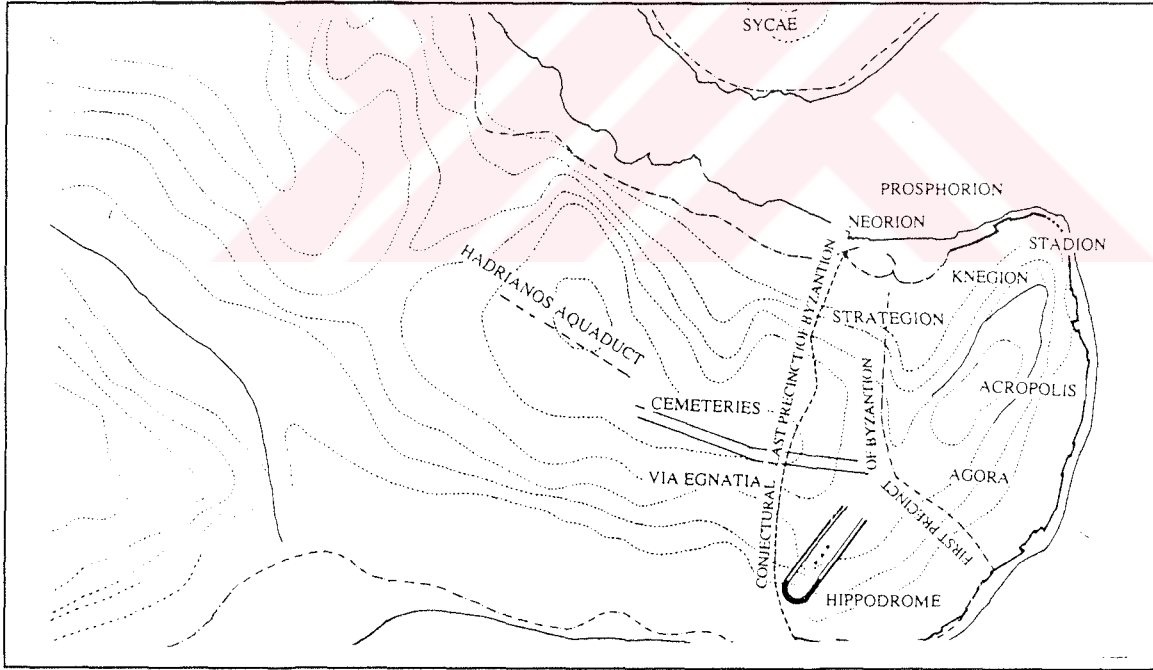
Günümüz alışveriş mekanları gelişerek varlıklarını devam ettirmektedirler. Gelecekte de bu birimler diğer alışveriş mekanları ile birlikte varlıklarını devam ettireceklerdir.

4 İSTANBUL KENTİNDE TİCARET BÖLGELERİ VE ALIŞVERİŞ MEKANLARI

4.1 Bizans Döneminde Kentin Ticaret Bölgeleri ve Alışveriş Mekanları

İstanbul kentinin ticaret bölgeleri ve alışveriş mekanlarının tarih içerisindeki gelişimi ve değişiminin incelenerek, bu verilerin bugünkü yaşadığımız kente olumlu ya da olumsuz etkileri tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu incelemede ilk olarak ele alınacak dönem, Constantinus'un kurduğu kent olan Konstantinapolis olacaktır. Bu dönemdeki kent kurgusunda daha önce kentin geçirmiş olduğu evrelerin etkisi ya da yönlendiriciliği olmuştur. Bunlar Grek kolonileri ve Septim Severus'un egemen oldukları, kentin Bizantion olarak adlandırıldığı dönemlerdir. Bu sebeble Bizans dönemi kent kurgusu ve ticaret bölgeleri aktarılırken; bu dönemlerin etkileri ve oluşum kararlarındaki yönlendiricilikler de incelenecektir.

Şekil 4.1-1 Bizantion ilk ve son surlar(Kuban 1996)

Bizans dönemi kentinin kurulduğunda bir endüstrisi yoktu. Ancak Constantin tarafından kuruluşun hemen ardından özellikle Balkanlardan olmak üzere kente göçmenler getirildi. Nüfusun bu tür sebeplerle hızla artması ve yönetim merkezi olmasının getirisiyle kent

hızla büyük bir pazara dönüşmüştü. Ayrıca önemli ticaret yollarının kesişiminde konumlanan kent, kuruluşunun ardından yüzyıl gibi kısa bir süre içinde çevre kentlere oranla oldukça etkin ve geniş sanayi üretimine ve ticarete kavuşmuş oldu.(Kuban, 1996, s.30-31) Ancak IV.Haçlı seferlerinin ardından tamamen yağmalanan kent, ekonomik açıdan çok önemli darbeler aldı ve bu arada Galata'ya egemen olan Cenovalılar ticareti ellerine geçirerek ticaret hayatında daha da etkin oldular.

Bizans döneminin kent planına ilişkin tam bir grafik döküman bulunmamaktadır. Bugün mevcut olanların birçoğu; anlatılar sayesinde edinilen tahmini bilgiler doğrultusunda oluşturulmuştur. Burada kentin ana kurgusunu kesin hatlarıyla kurmaktan çok, bu kurgu içerisinde ticaret bölgelerinin yerlerini tespit etmek ve buradaki mekanların kullanımlarını çözümlenmek önemlidir.

Bizansın ilk kuruluşunda; henüz bir geçiş döneminde olduğu ve bu sebeble kentin pagan dönemdeki özelliklerini kaybetmeyerek, sosyal yaşamın önemli bir yer tuttuğu, hamamların tiyatroların ve Hipodrom'un en önemli merkezler oldukları belirtilmektedir. Ancak Hristiyanlığın etkisini arttırması ile Ortaçağ kentine dönüşen Konstantinapolis'te bu merkezler kiliselerle çarşı ve pazarlar olmuştur. Bu çarşı ve pazarların kent içindeki dağılımı ve işlevlerinin neler olduğu kaynaklarda farklı şekillerde yansıtılmış olsa da ticaret bölgelerinin yerlerini tespit etmeye yaramaktadır.

Yine işlevlerin kent içinde dağılımına ilişkin bir başka araştırmaya göre;Tauri forumunun hemen yakınındaki Artapolia bölgesi ekmekçiler, Ayasofya ve çevresinde bakırcılar, balmumcular ve mumcular, yine Ayasofya yakınlarında Milion bölgesinde parfümcüler ve Kapalı Çarşı'nın bulunduğu bölgede kumaşçılar, dericiler ve kürkçüler gibi gruplar bulunuyordu. Bunların yanısıra kentin limanlarının çevresinde de depolama ya da direk satış amaçlı dükkanlar ya da hareketli ticaret merkezleri vardı.(İstanbul Ans. 1993, s.475)

Konstantinapolis kentindeki ticaret bölgelerinin dağılımını yaparken Limanlar, potikli yollar ve meydanlar olmak üzere iki gurup üzerinde inceleme yapmak mümkündür. Limanlar, hem Marmara kıyısı hem de Haliç ve Boğaz kıyılarında oldukça geniş bir bölüme yayılmaktaydı. Bu limanların kökenleri Bizantion şehrine kadar uzanmaktaydı.

yana varolduğu kabul edilmektedir. İçerisinde kürek yapılan atelyeler ve imparatorluğun donanmasının tersanesi bulunuyordu.

Prosforion limanı ise gerçek anlamda bir ticaret limanıydı. Liman içerisinde bir sığır pazarı, Halkedon'a gidecek malların indirildiği bir iskele ve gerek özel gerekse kent tarafından yaptırılmış, ticarete hizmet eden birçok iskele bulunmaktaydı. Bu limanların devamında, Haliç yönüne doğru bir çok iskele vardı. Bu iskelelerden bazıları imtiyaz sahibi Venediklilere ait olanlardı. Yine bu limanların bulunduğu kıyılarda iskelelere gelen mallar ya kentin diğer bölgelerine aktarıyordu ya da buralarda kurulan pazarlarda satılıyordu. Bunlardan balık pazarı ve baharat pazarı bugünde bulunduğu bölgede konumlanmaktaydı.(Kuban 1996, 56-58)

İncelemeye Marmara kıyılarındaki limanlarla devam edersek, ilk liman aynı zamanda Büyük sarayın limanı olarak da kabul edilen Bukoleon Limanıydı. Bu liman saraya ait oluşundan ötürü diğer limanlara göre daha ihtişamlı bir yapıya sahipti. Bugünkü Kumkapı'da bulunan İulianus Limanı üzerinde anıtsal bir arkad bulunan yarım daire şeklinde bir limandı ve Mısır'dan gelen tahılın boşaltılması için kullanılıyordu.(Kuban 1996,s.60-64) Bunun dışında Kadirga ve Langa limanları gibi başka limanlarda bulunuyordu. Ancak bunların bir bölümü kullanımlarını, Bizansın son döneminde, gerek coğrafi gerekse ticari sebeblerle kaybetti.

“ M.S. IV. Yüzyılda Bizanslılar, Marmara kıyılarında limanlar yapmışlardır. Manganlar Sarayı'nın iskelesi olarak düşünülen Ahırkapı Limanı, yeri kesinlik kazanmayan Bukoleon Limanı, ticari amaçlı Hormisdas Limanı, Heptaskolon Limanı, Kumkapı ve Langa arasındaki Kondoskalion Limanı, Bizans'ın Marmara kıyılarındaki başlıca limanlarındandı. Bütün bunların çoğunda heykellerle süslü mermer rıhtımlar, dalgakıranlar vardı.” (Yücel, 1996, s18)

Limanların ardından kentin ticaretinin yapıldığı yerlerden diğer kentteki portikli ya da revaklı yollardı. Bunların en önemlileri Mese ve onu dik kesen Makron Embolon'du. Mese'yi dik kestiği farzedilen bir diğer yol onu Artpoleia bölgesinde kesen Dominos isimli yoldu. Ancak bu yolun varlığından kesin olarak söz etmek mümkün değildir.

Mese'nin oluşumunun ilk adımının Grek kolonileri döneminde agora ile atılmış olduğu söylenebilir. Kentin bugünkü Ayasofya meydanına denk gelen kısmında etrafı dört büyük revakla çevrili agorası bulunmaktaydı. Agora kentin siyasal ve sosyal iş hayatının merkezi sayılabilir. Septim Severus döneminde ise bu gelişme devam etmiştir. Eski Agoranın üzerinde yada yakınlarında, yeni bir meydan "Tetrastoosu (dört stoa yani revak)" ve Tetrastoos'tan Çemberlitaş yakınlarına rastlayan bir sur kapısına kadar uzanan portikli bir yol yaptırdı. Böylece Mese'nin Çemberlitaş'a kadar olan kesim oluşumunu tamamlamış oluyordu.

Konstantinopolis şehrinde ise, Mese'nin oluşumunun Edirnekapı'ya kadar tamamladığı görülmektedir. Mese; Milliarum'dan Forum Augustaion başlar, batıya doğru ilerleyerek Forum Costantin ve Forum Thodosii(Tauri)'ye, yine batıya devam ederek Philadelphion adlı yere ulaşıyor ve buradan sonra iki kola ayrılıyordu. Güney kolu Altın Kapı'ya, Kuzey kolu ise Edirne Kapı'sına kadar devam etmekteydi. Mese şehrin merkezi gibidir. İmparator şehre Altın Kapı'dan girer ve Mese üzerinde yapılan törenlerle saraya ulaşırdı.

"Ekonominin en önemli merkezi Hipodrom çevresindeydi. Hipodrom'dan Çemberlitaş'a¹ kadar uzanan Mese caddesi² çevresinde sarraflar, kasaplar ve balıkçılar yer alır, Bizanslıların gereksinimlerini karşılayan sebze, yağ, peynir ve un gibi maddeler yine burada satılırdı. Büyük Saray'ın önünde ise esans satan dükkanlar, kumaşçılar bulunurdu. Bedestende ise kandiller başta olmak üzere, her çeşit madeni eşya sergilenirdi. Tauros meydanından Edirnekapı'ya uzanan yolda ise canlı koyun, domuz, at gibi hayvanlar, haliç kıyılarında da balık satılırdı."(Yücel, 1996, s17)³

¹ Burada ifade edilen Hipodrom günümüzde yine aynı isimle anılmaktadır. Ancak Osmanlı döneminde At meydanı isminde kullanıldığını görmekteyiz. Diğer bölge yani Constantin Forumu ise dönemin Roma kent gelenğiyle ilişkili olarak oluşan en önemli meydanıdır. Bugün Çemberlitaş meydanı olarak bilinmektedir.

² Mese hakkında bilgi için bkz. Kapalı Çarşının Oluşum Kriterleri

³ Erdem Yücel bu bilgileri 1993 yılında düzenlenen İstanbul Panellerinde Bizans ile ilgili panelde vermiştir. Burada bu panellerin yayınlandığı kitaptan faydalanılmıştır.Bkz. *İstanbul'un dört çağı*, İstanbul 1996 s.11-39

Yukarıda aktarılan işlevlerin kent içerisindeki dağılımlarına ilişkin ifade en önemli karmaşa Bedesten diye bahsedilen yer ile ilgili olan kesimdir. Burada bahsedilen yapının bugünde mevcut bulunan Kapalı Çarşının Bedestenlerinden biri mi olduğu açık olarak belirtilmemiştir. Ancak Bizans döneminde bu tür bir yapının olup olmadığına dair çelişkili ve birbirlerinden farklı açıklamalar vardır.¹

Mese'nin diğer portikli yollardan en önemli farkları kenti bir uçtan bir uca dolaşan bir boyutta oluşu ve üzerinde odaklar oluşturan 'forumlar' idi. Bu forumlarda da ticaret fonksiyonu bulunmaktaydı.

Kentin aynı zamanda törensel merkezi olan Forum Augustaion, çeşitli dükkanlar ve özellikle parfüm satıcıları vardı. Bu forum saraya olan yakınlığı sebebiyle her zaman daha özel ticaret işlevlerine sahip oldu. Diğer bir forum Forum Constantin, gümüşçüler, balmumcular ve kürkçüler bulunurdu. Forum Constantini ve Thedosii arasındaki bölgede yani Artepoleia semtinde ise fırıncılar, Forum Thedosii üzerinde erguvani kumaş imalatçıları bulunurdu. (İslam Ans., İstanbul maddesi)

Portikli (revaklı) yollardan biri olan Makron Embolon, kentin Haliç limanlarının olduğu bölgeyi Mese'ye bağlama görevini üstlenmekteydi ve ortasında o dönemde iplikçiler bulunmaktaydı. (İslam Ans., İstanbul maddesi)

“Bu yollar kentin içinde birçok örneğinde de olduğu gibi yüksek sütunlu, heykellerle bezeli yüksek saçaklıkları, boyalı tavanları, çatıların altlarında dükkanları,ve yayaların adımlarının yankılandığı ve tarih boyunca ulaşılamayan eşsiz bir kentsel görünüm sunuyorlardı.” (Kuban 1996, s.71)

Revakların altındaki dükkanlara buralarda ticaret yapıldığı için 'agora' denmekteydi. Bu revakların kemerli oluşları, tüccarlara tezgahlarını kurmaları için elverişli bir mekan sağlamaktaydı. Tüccarlar bu revakların altında yan yana ve gruplar halinde bulunuyorlardı. İmparatorlar verdikleri emirlerle çeşitli topluluklara tezgahlarını ve konutlarını kurmaları için bir revaklı yol tahsis ederlerdi.(Ebersolt 1996, s.29)

¹ Daha ayrıntılı bilgi için bkz: 5.2Kapalı Çarşının Oluşum Kriterleri Bölümü

Kent içindeki bu çarşılara ilişkin çeşitli kaynaklarda bu çarşıların işleyişleri ile ilgili açıklamalarda bu çarşı ve sokakların çok geniş olduğu zeminin taşla kaplı olduğu belirtilmektedir. Bizans dönemine ait alışveriş mekanlarının fiziksel durumları ve biçimleri ile ilgili bilgileri ancak bu dönemde kente gelen seyyahların yazılarından edinebiliyoruz.

“Her meslek erbabının kendine ait bir yeri vardı ve burasını başka mesleklerden olanlarla paylaşmazdı. Her çarşının geceleyin kapanan kapıları vardı. Ayasofya'nın yakınlarındaki ‘yazarlar çarşısı’, üstünü üzüm asmalarının sardığı, altında da yaseminlerin ve ıtırli bitkilerin bulunduğu yüksek bir çardaktan oluşuyordu.” (Ebersolt 1996, s.37)¹

Burada sözü edilen ‘kapıları kapanan çarşılar’ ile ilgili olarak araştırmacılar arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Bu çarşıların, bazı araştırmacılarca iddia edilen Bizans’ın kapalı bir merkez çarşısı olduğuna dair tezin doğruluğunu ispat ettiği düşünülmektedir. Ancak seyyah ifadelerinde geçen bu tanımlamalarda yapıların ya da sokakların üzerlerinin kapalı olduğuna ilişkin kesin bir söylem yoktur. Böyle bir çarşının aynı zamanda bugünkü Kapalı Çarşı ya da yakınlarında olduğu düşünülmektedir. Ancak yine ifadelerde bu çarşılarla ilgili bir yer bilgisi yoktur.²

Yukarıda açıklanan çarşı mekanlarının yanısıra yine bazı yazılı kaynaklardan edinilen bilgilerinde sokakların anlatımları sırasında buralarda rastlanan gezgin tüccarlar ve sokak satıcılarından da bahsedilmektedir.

“Dar sokaklardan yalnızca küçük araçlar geçebildikleri için, yükler genellikle eşekler, develer, ya da hamallar tarafından taşınıyordu. Hamal tutmak hayvan bulmaktan daha kolay olduğu için daha çok hamal kullanılıyordu.Seyyar satıcılar, eşeklerle ya da

¹ Ebersolt, kitabında kullandığı bu ifade için İbni Batuta'yı kaynak göstermektedir.

² Daha ayrıntılı bilgi için bkz.J.Ebersolt, *Bizans İstanbul'u ve Doğu Seyyahları*, İstanbul 1996, s.36-38, Ç. Gülersoy, *Kapalı Çarşının Romani*, İstanbul 1979, s.7 ve M Cezzar, *Tipik yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul 1985, s.237-239

sırtlarında taşıdıkları mallarını, yüksek sesle bağıarak; gezgin tüccarlar da kapı kapı dolaşarak satarlardı.”(Kuban 1996, s.72)¹

Konstantinapolis şehrinin yani Bizans dönemi şehrinin ticari bölgeleri ve mekanları tüm bu incelemeler değerlendirildiğinde, genel olarak portikli yollar ve bu yolların keşişimlerinde oluşan, odak vazifesi gören forumlar üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu yapıların yanısıra dünya ticareti içerisinde önemli bir uğrak oluşu sebebiyle Limanların bulunduğu Marmara ve Haliç kıyıları ve bu bölgelerdeki gerek iskeleler gerekse de çarşıların da ticari hayatı etkilediği görülmektedir.

Mekanlar çok fazla veri olmamasına rağmen genel olarak, revakları olan, üzerleri ahşap çatılarla örtülü bazı durumlarda iki katlı ve çatıları heykellerle süslü yapılardır. Bunlar yollar ve forumlarda görülür. Liman yakınlarında ise daha çok depolamaya yarayacak mekanlar oluşturulmuştur. Ancak her iki bölgede de yani hem limanlarda hem de yol meydanlarda ticaret belirli iş kollarına ayrılmıştır. Aynı iş kolları yan yana bulunur ve yabancı gurupları içlerine almazlar.

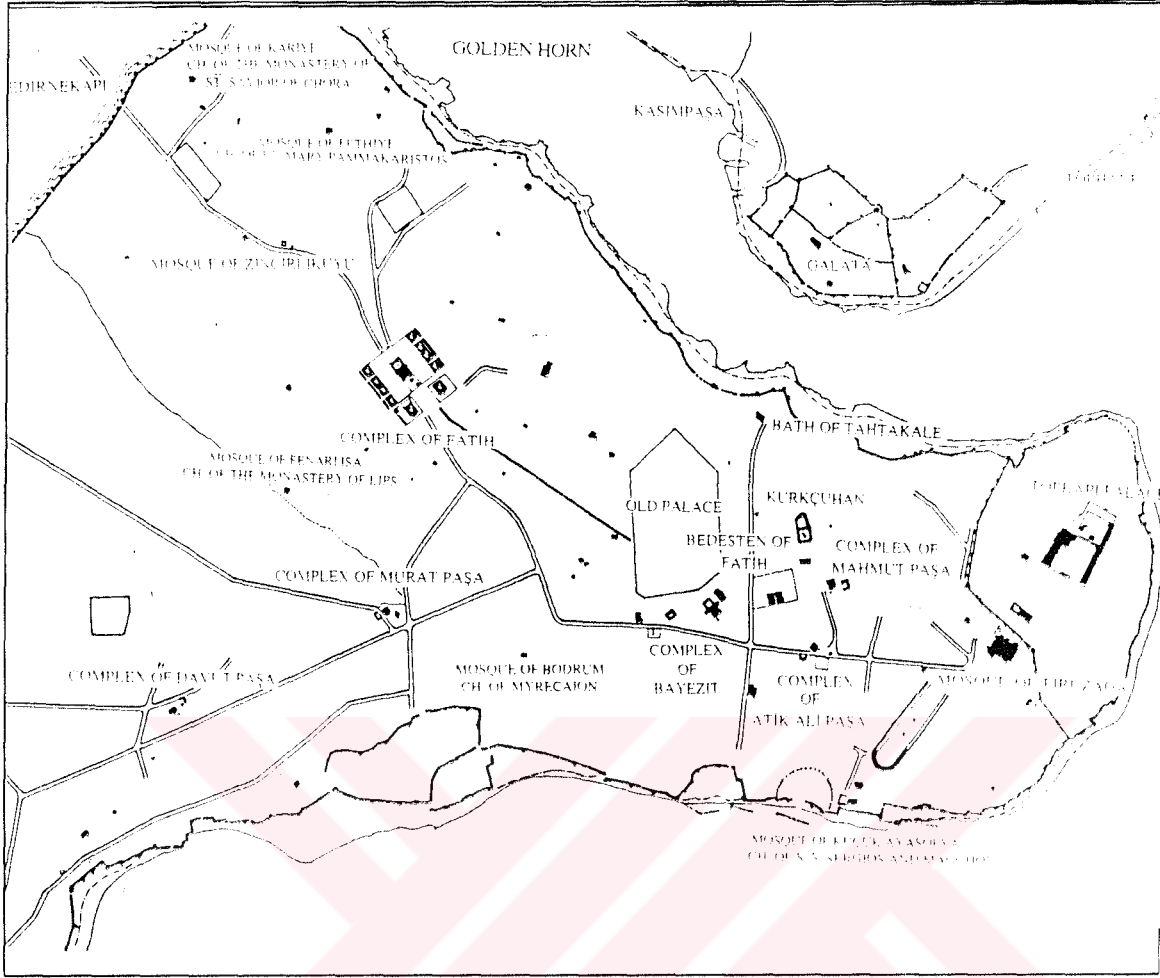
Ulaşım yolları portikli yollar dışında dar ve taşıma aracına elverişli değildir. Taşıma deve, eşek yada hamallarla yapılmaktadır. Bu yollar aynı zamanda güvenlik sebebiyle uçlarında akşamları kapatılan kapıları olan mekanlardır.

4.2 Osmanlı Döneminde Kentin Ticaret Bölgeleri ve Alışveriş Mekanları

Türkler’in İstanbul’u fethinin ardından Bizans kenti, kuşatmanın etkisiyle bir bölümünü kaybetmiş olduğu kent görüntüsünü şimdi Türklerin etkileri sonucunda değiştirmeye başlıyordu. Artık İstanbul’da Osmanlı damgası hissedilmeye başlamıştı.

“...İstanbul’un yeni sahibi Türklerin, fetihten hemen sonra, kültürlerinin özüne dayalı ürünlerle İstanbul’a kendi damgalarını vurmaya çalışırken, ticaret alanı konusu dışında, Bizans devri İstanbul’unun herhangi ile bağımlılık içinde olmayacaklardı.”(Cezar 1985, s.76)

¹ Kuban, kitabında kullandığı bu ifade için Downey’i kaynak göstermektedir.

Şekil 4.2-1 Fetihden sonra İstanbul (1453-1520) (Kuban 1996)

Yukarıda da belirtildiği gibi kente Osmanlı İmparatorluğu'nun etkileri yansıtılmaya çalışılırken bu durumun ticaret bölgelerine aynı şekilde yansımaması oldukça ilgi çekicidir. Ancak kentin oldukça net topoğrafyası ve yüzyıllardır yerleşik bir hal almış olan ticaret fonksiyonlarının varlığı incelendiğinde bu yaklaşımın doğru olduğu ve ticaretin devamlılığı için de gerekli olduğu kararına varılmaktadır.

İlk adımlarını Fatih'in attığı, kenteki yenilenme ve yapılanma çalışmalarının ticarete yönelik olanları, genel anlamda kentin ticaret bölgelerine müdahale şeklinde olmaktan çok, gelenekleriyle bağlantılı şekilde oluşmuş yapı türlerine yöneliktir. Bölgelere yönelik önemli bir gelişme Marmara kıyılarında ki limanları kullanmamış olmalarıydı. Bunun sebeplerinde ideolojik denebilecek bir sebep yoktur. Marmara kıyılarının kentin en önemli ve etkin rüzgarlarından biri olan Lodos'a açık oluşu ve kullanımlarının Bizans'ın

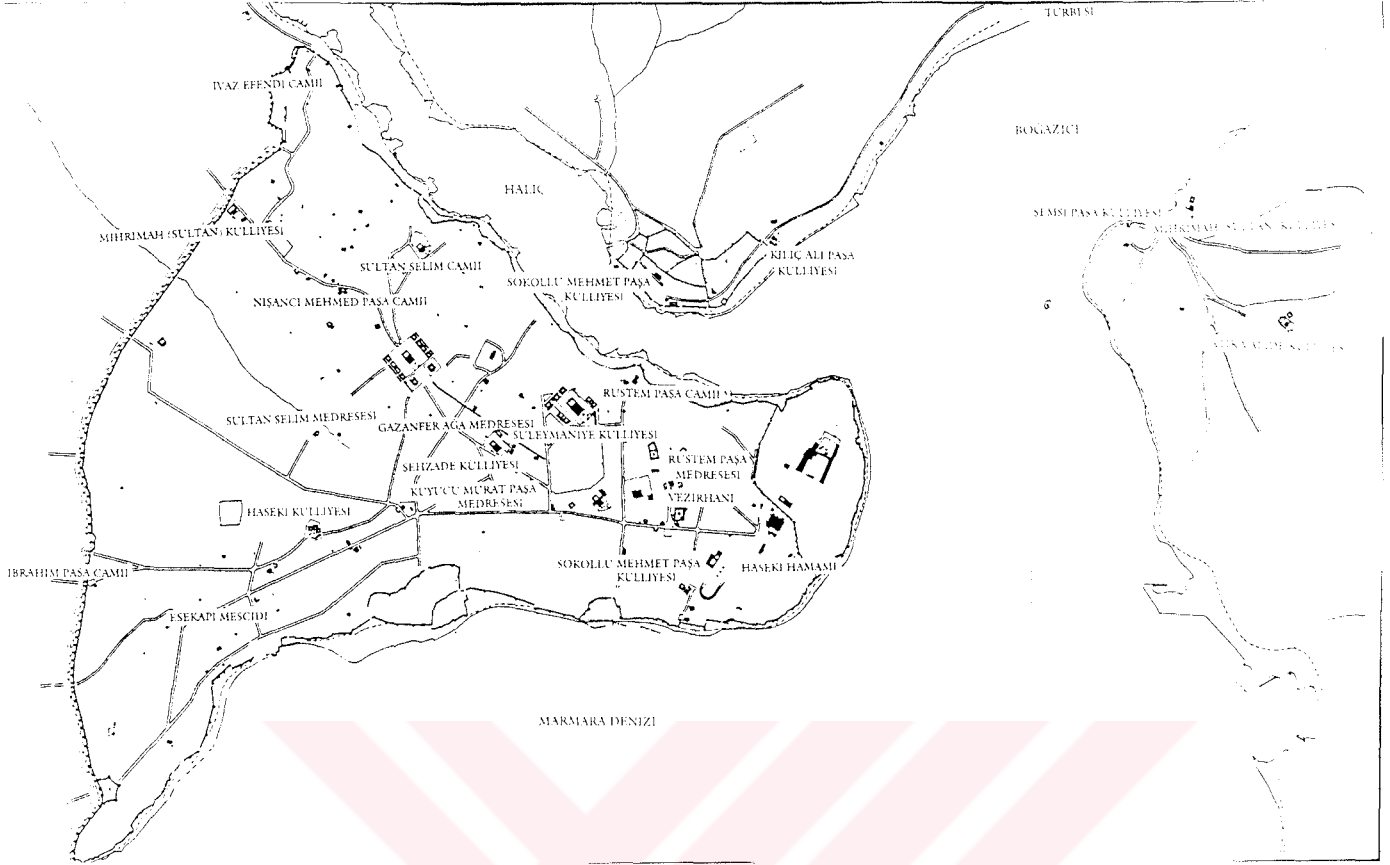
son yıllarında da azalmış olması sebebiyle yıpranması kullanılmama kararındaki önemli etkenlerdir. Burada kullanılan tek liman Kadirga Limanı'ydı.(Kuban 1996, s.208-209)

Yine Bizans döneminde kentin önemli ticaret yollarından biri olan Mese'nin devamlılığını görmekteyiz. Ancak Osmanlı döneminde bu yol Divan Yolu ¹olarak bilinmekteydi. Aynı şekilde Makron Embolon da ticaret işlevini Uzun Çarşı ismiyle devam ettirdi. II. Mehmet döneminde yaptırılan Fatih Külliyesi çevresindeki çarşılar dışındaki tüm çarşılar Bizans ticaret bölgelerinin devamlılığı niteliğindedir. Haliç limanlarının kullanılması beraberinde limanla Divan Yolu arasındaki eski ticaret bölgesinin de kullanılma gereğini getirdi. Bu doğrultuda merkez çarşısının yapılacağı yer, hem imparatorluğun Eski Saray'ına yakın oluşu hem de ticaretin en yoğun olmasını sağlayacak ulaşım noktasında oluşundan ötürü bu alan olarak tayin edildi.(Bedesten inşaatı) (Kuban 1996, s.208-210)

Merkez çarşının (Kapalı Çarşı) kurulmasının ardından bu bölge yine en yoğun ticaret bölgesi haline geldi. Fatih Külliyesi çevresindeki çarşılar ise daima ikincil çarşılar olarak fonksiyonlarını devam ettirdiler. Balkanlar ile yapılan ticaretin gelişmesi dolayısıyla, kente mallar Edirnekapı'dan girdiği için buraya bir gümrük yaptırıldı. Bu malların Edirnekapı Beyazıt aksından kente dağılması bu aks üzerinde çeşitli pazarların oluşmasını ve Fatih Külliyesi çarşılarının daha yoğunlaşmasını sağladı. Ancak yine de bu gelişmeler Kapalı Çarşının merkez çarşı olma özelliğini değiştirmede. Bu dönemlerde külliye destek olması için Avrat Pazarı² yapıldı. Avrat Pazarı'nın özelliği sadece kadınlara yönelik bir alışveriş yeri olmasıdır.

¹ Kuban, Mese'nin Divan Yolu ismini alışının Yeni Saray yani bugünkü ismiyle Topkapı Sarayı'nın kullanıma başlanmasından sonra almış olabileceğini söylemektedir.

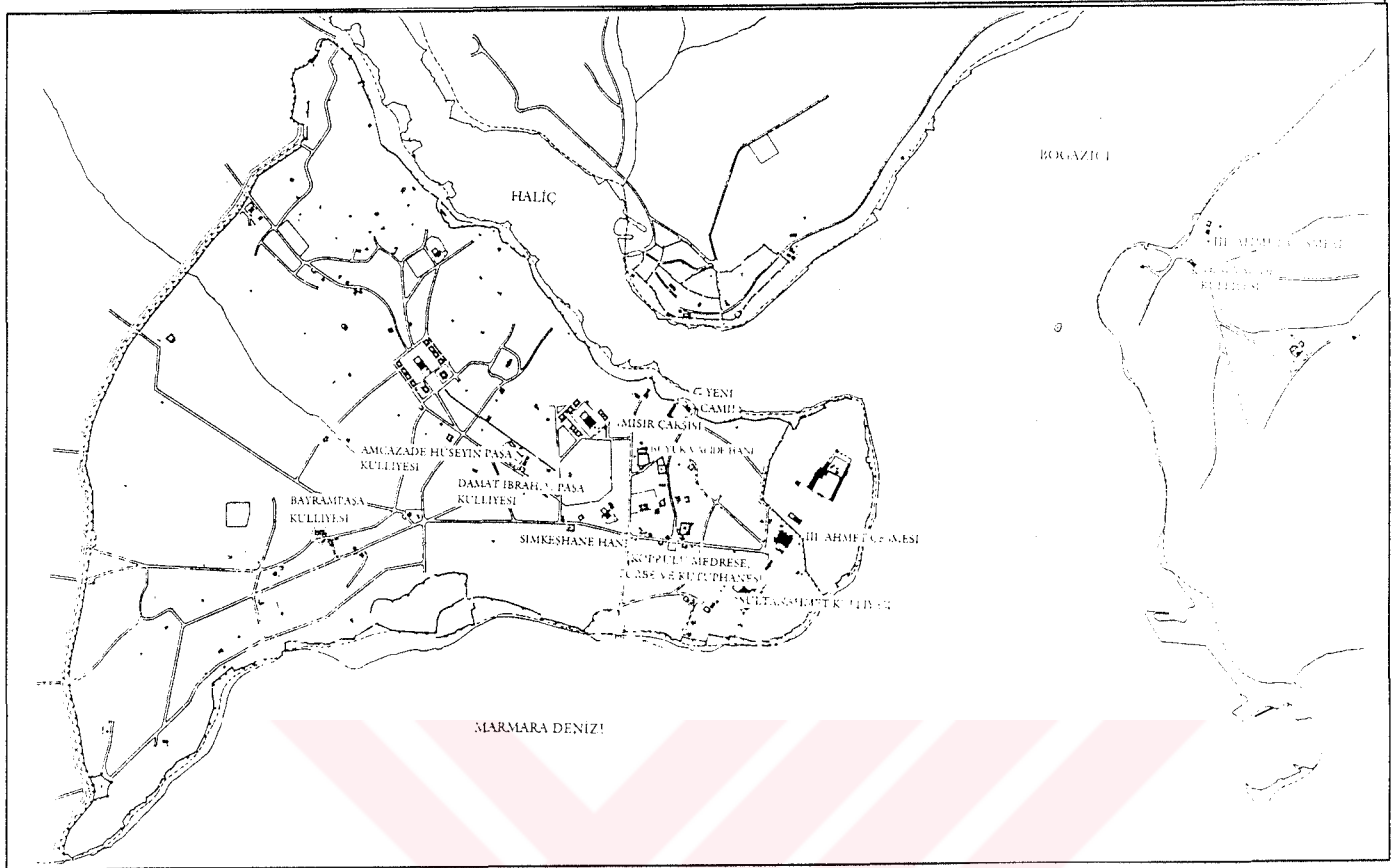
² Burada ve anlatımın başka yerlerinde geçmekte olan 'pazar' kavramının bir kavram karışıklığı sebebiyle söylendiği, aslında bu alışveriş yapılarının birer çarşı oldukları belirtilmektedir.(İstanbul Ans. Çarşılar mad., İstanbul 1993, s.475)

Şekil 4.2-2 Kent planı 1520-1603 (Kuban 1996)

İlerleyen dönemlerde, ticarete ve Akdeniz'e hakim olma isteğindeki Osmanlı İmparatorluğu Avrupalılar ile özellikle de İspanyollar ile ciddi bir rekabet içine girdi. Bu sebeble de bu dönemde deniz ticaretinin dolayısıyla tersanelerin ve limanların önemi iyice arttırmış oldu. (Kuban 1996, s.250-251)

Osmanlı İmparatorluğu 16 yy sonlarına gelmeye başladıkça ticaretin gelişme hızı da giderek yükseldi. Bu gelişmeye koşut olarak ticaret bölgeleri de bazı eksenler doğrultusunda yayılmaya başladı. Bu gelişmeler Divan Yolu aksı üzerine Beyazıt'tan Aksaray'a doğru, Haliç limanlarında ise kıyı boyunca ve Haliç'in içlerine doğru yayıldı. Kapalı Çarşı ve çevresinde bölgede ise iyice yoğunlaşma olmuştur. Ancak bu durum, Doğu Akdeniz limanlarının öneminin giderek artması ve ticaret tercihlerinin bu yönde gelişmesi sebebiyle İstanbul limanının gelişmesi yavaşlama eğilimi gösterdi.

Şekil 4.2-3 Kent planı 1603-1730 (Kuban 1996)

Lale devrinin başlamasına rastlayan 18 yy başlarında liman artık kentin farklı birkaç notasını birleştiren odak vazifesi görmeye başladı. Çünkü kent sur dışına taşma eğilimi göstermiş Üsküdar ve Boğaz'da yerleşmeler¹ oluşmuştu. Önceleri Galata ve Haliç içindeki karşılıklı ulaşım, Üsküdar ve Boğaz'a da kaymaya başladı. Kent 'suriçi kenti' olma durumundan 'kıyı kenti' olma durumuna geçti. (Kuban 1996, s.312)

Avrupalı devletlerle ticari anlaşmaların yapıldığı ve bu devletlere birçok imtiyaz veren kararların kabul edilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun hem ticaretini hem de devlet yapısını zayıflatmaya başlıyordu. Bankalar, Osmanlı ekonomisinde yer almaya başladı.

¹ Bu kıyı yerleşmeleri önceleri sahil sarayları ve köşkleri, daha sonra da Boğaz'daki konut yerleşimleriyle kendini göstermektedir.

Bu durum kentin para merkezlerinde değişikliklere neden oldu ve merkez çarşının elindeki güç, bankaların kurulduğu bölgelere kaymaya başladı. ¹

Kentte hızlı bir sanayileşme başlıyor.”Kıyı kenti” şeklindeki görünüm “Sanayi kenti”ne yerini devrediyor. 19.yy boyunca sarayların bulunduğu kıyılara sanayi yapıları yapılmaya başlamışlardır. İmparator arazileri kamulaştırılıyordu. Haliç kıyıları hızla fabrikalaşyordu. Haliçte dokuma ve gıda endüstrileri kurulmuştur. Eski Saray’ın yerinde Feshane² yapıldı. Tersane çevresinde imalathaneler kuruldu. Haliç’teki sanayileşme ve bunun Boğaz kıyılarına da atlama eylemi, iyice denetimsizleştirildi.(Paşabahçe cam Fabrikası) Zeytinburnu dokuma fabrikaları, Bakırköy gemi tezgahları gibi (Kuban 1996, 350-352)

Üretimin bu yüzyılda küçük atölyelerden, fabrikalara dönüşmesi, eski sur içi kentinin ticaret bölgelerini ve mekanlarını da etkilemektedir. Ancak kısa bir süre sonra, üst sınıfa mensuplar, ticaretin fabrika yapmaktan daha kazançlı olduğunu anladılar ve yine ticarete yöneldiler. Bu dönemde bahsedilen ticaret ithelet demektir. Bu anlayış yine kıyıların görünümünü değiştiren liman tesislerini beraberinde getirdi.

Haliç kıyılarının bir köprüyle (Galata köprüsü) birbirine bağlanması kent için çok büyük bir yenilikti. Bunun dışında kara ulaşımının gelişmesi, kentte daha önce suyun yönlendirdiği ticaret hayatına ve mekanlarına yeni bir boyut katıyordu.³

1850’li yıllardan 1900’lere kadar geçen zaman diliminde; deniz ulaşımının kolaylaşması, Şirketi Hayriye’nin kurulması, demir yolu sistemi (Gar binaları), liman tesisleri⁴ gibi gelişmeler yeni sanayi kenti imajını kuvvetlendirmiş, denizin ayırdığı kent

¹ Kuban, özellikle 1838 tarihli Osmanlı-İngiliz Antlaşması’nın ekonominin çöküşünü hazırladığını belirtmektedir. (Kuban 1996, s.348)

² Feshane, ordunun feslerinin üretildiği yerdir.

³ İlk Unkanı ve Galata köprülerine ilişkin bkz. Kuban 1996 s.358)

⁴ Bu yeni tesislerden önemli bir bölümünün Haydarpaşa’ya inşası dış ticaretin bu yönde gelişimini etkilemiş ve eski limanların fonksiyonunu azaltmıştır.

birleşmiş ve ticaret odakları farklılaşmaya başlamıştı. (Bkz Kuban 1990, s.360-362) Bugüne kadar zaman zaman yayaların ,zaman zaman at ya da eşek gibi ulaşım araçlarının , gerek bölgeleri, gereksede mekanları yönlendirdiği düşünülürse,bu araçların yerine yeni sanayi toplumunun getirdiği araçların almasını ticaret mekanlarının da önemli ölçüde değiştiriyordu.

Sur içi alanlarındaki sanayi yapılarının yoğunlaşması, kent içindeki merkezlerin kaymaya başlamasında ilk haberci sayılabilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu tarihsel süreç içindeki gelişimine koşut olarak tüketim alışkanlıklarında değişimleri de bu döneme yansır.

Yine daha önce bahsedilen Kırım Harbi'nin ardından kente gelen yabancılar ve İngiliz askerler aracılığıyla, kentte ticaret ve tüketim bölgelerindeki değişim, Haliç'in ana bölücü görevi üstlendiği, farklı iki bölgenin oluşmasıyla yansıma buluyor. Galata ve Pera batı tüketim normlarının hakim olduğu alanı oluşturuyordu. Kapalı çarşı bölgesi ve Mısır Çarşısı ise kendi tüketim normlarıyla yaşıyordu. Paris, Berlin ve Viyana'daki büyük mağazaların şubeleri açılıyordu. Cadde-i Kebir'in yanısıra, Karaköy ve Galata'da da büyük mağazalar bulunmaktaydı.

Buraya kadar aktarılan sosyal gelişimler Osmanlı ekonomik ve ticari gelişimine birebir yansımış olduğu gibi bölgelerinde işlevlerinin gelişmesi ya da değişmesine sebep olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu kentin bölgelerine amaçları doğrultusunda yerleşirken ve bunu geliştirirken bir yandan da bu bölgelere kendi gelenek ve alışkanlıklarına göre fonksiyonların gerçekleştirilebileceği yapılar yaptı. Ticari yapılar genellikle gelir getirmeleri amacıyla vakıflar tarafından yapılmaktaydı. Bir bölüm Sultan'a ait dükkanlardı. Daha önce de bahsedilen deniz ticaretinin gelişmesi etkisiyle limanlara ve tersanelere verilen önemin artmasıyla kıyıları iyice değerlenmeye başlamıştı. Bu dönemde kıyılara cami yapma eğilimi başlamıştı. Buralara yapılan çarşılarda bu camilere vakfediliyordu.

Limanlarda yapılan ticaret yapı türleri malların satıldığı tahıl ambarları, çarşılar¹ ve kapan adı verilen depolardır. Bu depolar ana limanlarda ve iskelelerde bulunur ve içlerinde tartı bulunurdu. Ahşaptan yapılan bu yapılar toptancı vazifesi görürlerdi ve malların fiatları burada kadının yardımcıları tarafından belirlenir, buradan da kente satılırdı. Kentin aynı zamanda ticari merkezi anlamına gelen yapılar bedestenlerdi. Merkez yapıların etrafında limanlarda da karşılaşılan çarşılar ve hanlar bulunmaktaydı. Tahıl ambarları ve hanların dışında burada bahsedilen yapılardan sadece Bedestenler taş olarak inşa edilmekteydi. Hanların farklı bir durumları vardı, ilk katları taş üst odalar ise ahşaptan yapılıyordu. Ancak yangınların artması sebebiyle bu yapılarda kargire dönüşme eğilimi görülmekteydi. Bu yeni gelişme İstanbul'a yeni taş ticaret yapıları kazandırarak kent görünümünde etkili olmuştur. Bu duruma örnek olarak Mısır Çarşısı, Valide Hanı gösterilebilir.(Kuban 1996, s.258-259)

Kentin ticaret bölgelerindeki işlev dağılımları, yine Bizans dönemiyle değişimlerin gözönünde bulundurularak incelenirse bu kültürler arasındaki devamlılık da izlenebilecektir. Liman çevresinde gelen mallara göre isim alan yapılar vardı. Unkapanı, Odun Pazarı, Balık Pazarı gibi ve bu pazarlar Bizans döneminde varlık göstermişlerdir. Fatih Külliyesi yakınlarında saraç ve demirciler çarşısı vardır. Daha sonra Saraçhane de burada kurulmuştur.(Kuban 1994)

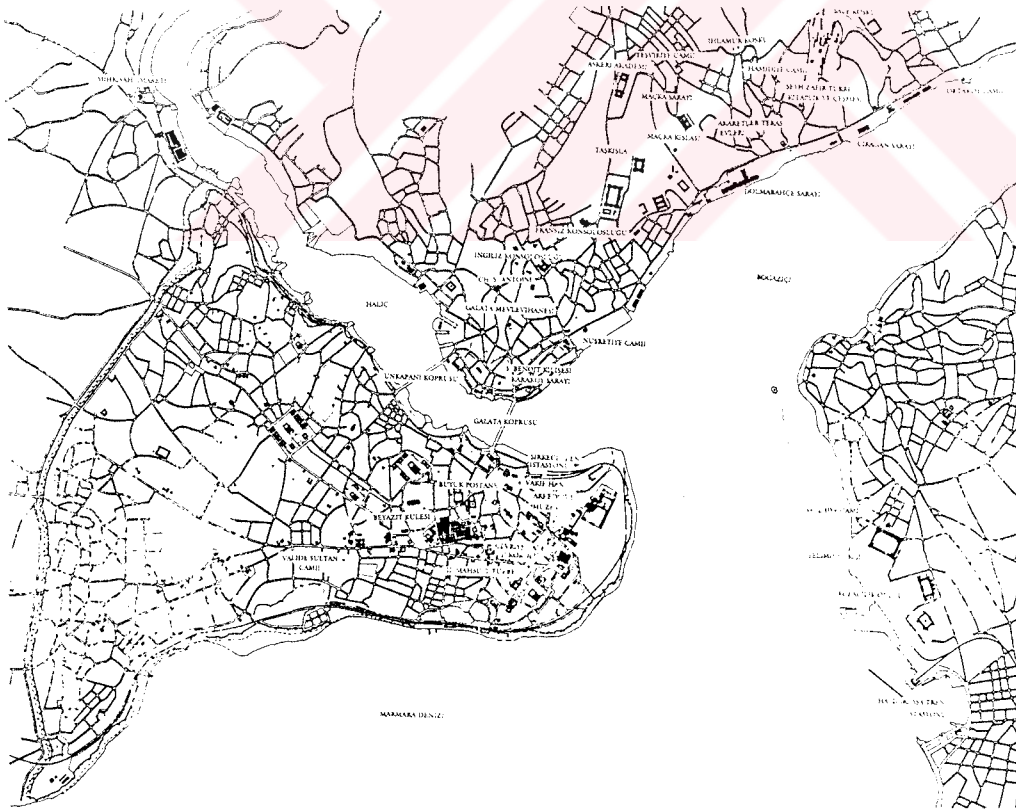
Bizans döneminin önemli aksının Divan Yolu olarak devamlılığını sürdürdüğünden daha önce bahsedilmişti. Bu aks üzerinde bulunan forumlarda , Osmanlı döneminde Çemberlitaş ve Beyazıt meydanları olarak anılmakta ve fonksiyonlarını sürdürmekteydi. Beyazıt Meydanının çevresinde kağıt satan yerler bulunmaktadır.18.yüzyılda bayram öncesi kurban satıldığı için kurban pazarı da denmekteydi. Meydanda o dönemde bulunan kitapçılar ve kahvehaneler günümüze dek ulaşmışlardır. Yine aynı bölgede bir han ve bir çarşıdan oluşan içinde simkeş adı verilen bir iplik tel yapılan Simkeşhane bulunuyordu. Seyyar satıcıları ve ramazanlarda kurulan geçici sergileri, Beyazıt Meydanı'nın pazar görünümünü korumasını sağlamıştır.

¹ Çarşılar ile ilgili detaylı bilgi ve mimarileri için bkz. 3.Alışveriş Alışkanlıkları ve Alışveriş Mekanlar

Geleneklerinden kopmaya başlayan Osmanlı toplumu için yerleşim yerlerinin Pera çevresi, Beşiktaş, Nişantaşı gibi bölgelere kaymasıyla eşzamanlı şekilde büyük mağazalar ticaret mekanları olarak şekillenmeye başlıyor. 19.yy. İstanbul’unda Cadde-I Kebir (dipnot: Bugünkü Tünel ile Galata Kulesi arasındaki hattı içermektedir.) üzerinde bulunan bu mağazaların ilki “Bon marché” dir. Bu mağaza daha sonra tanımlaşarak , içinde çok çeşitli mal satılan mağazalara isim olarak yerleşmiştir.

Mağazalar gibi yeni ticaret mekanlarının kent içinde yerlerini almaya başlamasının yanısıra, farklı ticari işlevler de gündeme gelmekteydi. Yeni kumaş türleri, mücevherat, çeşitli mobilyalar, bavyera birası gibi farklı yiyecek ve içecekler, müzik piyasası ve kendine özgü malları (notalar, aletler) dikiş makineleri ve diğer yeni makina türleri, fotoğrafa yönelik alet ve ürünler piyasada yer almaya başlıyordu. (Toprak 1995)

19.yy.’ın ikinci yarısında Beyoğlu’nda rastlanan diğer ticaret mekanı pasajlardır. (Şark Pasajı, Hacopulos pasajı gibi) Bu pasajlar bir geçit olma görevlerinin yanısıra eğlence ve alışveriş merkezleriydi. Bu yapıların bir çoğu günümüze kadar bazı değişimler geçirselerde ulaşmışlardır. Mağazaların gelişiminde de gördüğümüz gibi pasajlar da 19.yy. sonlarında Beyoğlu’nun dışında Karaköy ve Galata’da görülmektedir. (Fransız Hanı ve geçidi)

Şekil 4.2-4 Kent planı 1789-1878 ve 1923-1950(Kuban 1996)

4.3 Cumhuriyet ve Sonrasında Kentin Ticaret Bölgeleri ve Alışveriş Mekanları

19.yy.daki sanayileşme etkilerine koşut olarak yeni yapılaşmalar ve yine 19.yy. ve sonrası hayatına katılan yeni ticaret mekanları kentin çehresinde önemli değişikliklere neden olmuştur. Bu yeni kent, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet İstanbul'una dönüşürken etkilerini göstermiştir. Cumhuriyet dönemiyle kente planlı bir şekilde yaklaşılmaya başlanmıştır. Ancak bu örneklerden biri olan ve yirmi yıl kadar yürürlükte kalan Prost'un planlaması (1939) da sanayi ve en önemlisi ağır endüstriyi Haliç'te toplamaktaydı. Bu durum, yüzyıllardır en korunaklı ve doğal olan limanları, haliç limanlarını daha da zedeleyen bir gelişme olmuştur.(Kuban 1996,s.386)

Yeterli bir hizmet alanı olmayan salı pazarına yapılan liman tesisleri umulduğundan daha kısa bir süre sonra yetersiz kalmıştır. Yine haliç bölgesindeki fabrika, imalathane ve depoların yığılımı devam etmiştir. (Kuban 1996, s.392-398)

E.Eldem (1993), İstanbul kentinin bir ekonomik dönüşüm içerisinde olduğunu belirtmektedir. Bu dönüşümü mekansal olarak yukarıda bahsedilen merkezlerin değişimi şeklinde açıklamaktadır.

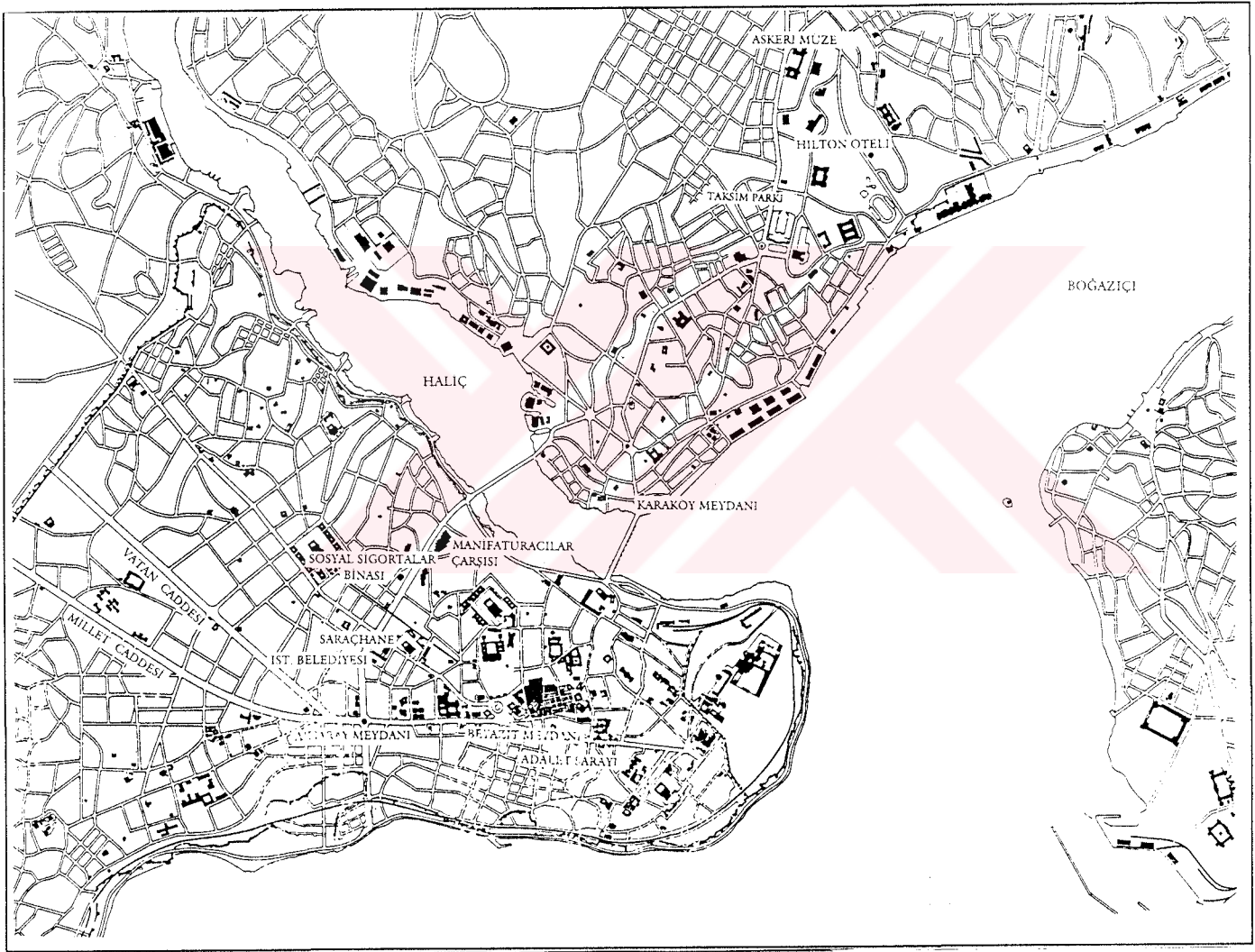
“...Bunun mekanda en somut örneği, ekonomik ağırlığın sur içindeki merkezlerin, Sirkeci, çemberlitaş ile Kapalıçarşı ağırlıklı bedestenlerin artık önemini kaybetmesi ve preferide olan Galata ve Beyoğlu tarafının bütün ekonomik ağırlığı çekmesi, yani mekandaki bu farklılık aslında yapısal ve işlevsel bir farklılığın somut bir örneği olarak görülüyor.” (İstanbul'un dört çağı 1996, s.54-55)

1960'larda kente çok yakın Gültepe'de , Çağlayan ve Kuştepe'de fabrika ve imalathaneler bulunuyordu. Küçük üretim birimleri Kapalı Çarşı çevresinde bulunuyordu, sebze ve meyva hali hala aynı yerde Haliç kıyılarındaydı.

1960'lardan sonra öncüllerini 19.yy.da bulduğumuz Pera, Galata ve Karaköy de gördüğümüz pasajlar Cumhuriyet dönemi içinde de varlıklarını ve gelişimlerini sürdürmüşlerdir. Bu dönemde Şişli, Osmanbey, Nişantaşı gibi gelişen ve üst gelir grubun

yönelik semtlerde yeni örnekleri görülmektedir. (Scognamillo, 1994)

Kentin bazı bölümlerinde 1980 sonrasında alışveriş merkezi olarak tanımladığımız yapılar kent içinde yer almaya başladı. Bu yapılar, tarih boyunca canlılığını koruyan Kapalı Çarşı, Mısır Çarşı ve son dönemlerde gelişen pasaj ve mağazaların fonksiyonlarını yüklenmeye başladı. Kentin yeni ticaret yapıları olan alışveriş merkezleri, dinlenme, eğlence yeme içme, bürolar ve mağazaları içermekteydi. Artık kentin ekonomik hayatında ve sosyal hayatında ilgi odakları olmuşlardı. (Hür 1994)

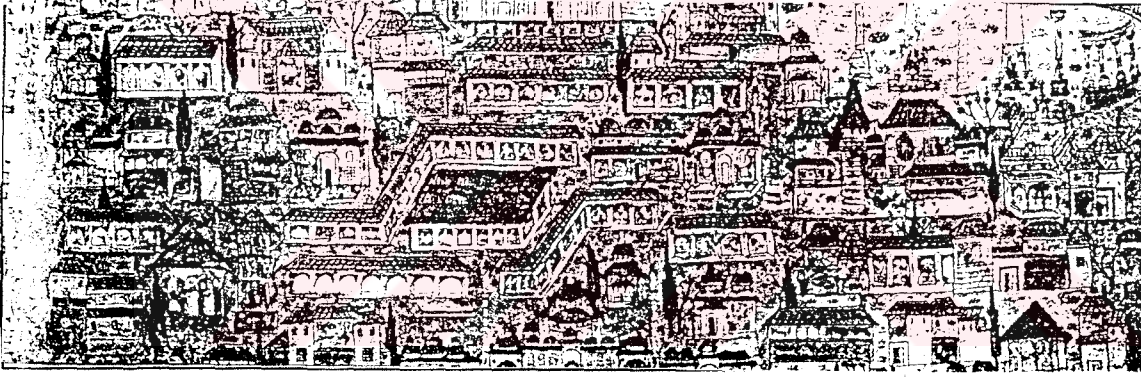

Şekil 4.3-1 Kent planı 1950-1960 (Kuban 1996)

5 KAPALI ÇARŞININ TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDEKİ GELİŞİMİNİN İNCELENMESİ

5.1 Kapalı Çarşının Tarihsel Süreçteki Gelişimi

Beyazıt ile Nur'u Osmaniye arasında yer alan Kapalıçarşı, 250 yıllık bir zaman dilimi boyunca oluşmuş bir bütündür. Bugünkü bilgilerimiz doğrultusunda; ilk çekirdeği oluşturduğu düşünülen Cevahir ve Sandal Bedesteni¹ II. Mehmed (1451-1481) tarafından yaptırılmıştır. İstanbul'un Fethinin hemen ardından Camiye çevrilen Aya Sofya'ya gelir olması amacıyla kurulan bu iki taş bedesten zamanla önceleri kendilerini çevreleyen açık pazarlar, zamanla da üstleri kiremitli tonozlu çatılarla örtülerek bir yollar ve galeriler bütünü haline gelmiştir.

Şekil 5.1-1 Matrakçı Nasuh'dan Bedesten 16.yy (Gülersoy 1979)

Bedestenler ile ilgili özellikle hangi dönemde yapıldığı ve yapının konstrüksiyonunun ilk yapıldığında nasıl olduğuna ilişkin farklı açıklamalar yapılmıştır. Bu açıklamalara göre; yapılardan "Cevahir Bedesteni" adını taşıyanın kapısının üstünde yer alan kartal figürü, yapıların Bizans eseri olduğu kanısını taşımaktadır. Ne varki; bu figürden daha etkili olan belgeler ve mimari üslup yapıların Fatih döneminde yapıldığını ortaya koymakla beraber

¹ Cevahir Bedesteni, çarşı bütünüünün ilk yapılarından olan ve yazılı kaynakların bazılarında Büyük Bedesten ya da olarak bahsedilen yapıdır. Sandal Bedesteni ise yine aynı dönemlerde Küçük Bedesten olarak bahsedilen yapıdır.

yapıların bir Bizans çarşı harabesi üzerine kurulmuş olabileceği düşüncesini de taşır. Ayrıca çeşitli dönemlerde kullanılan devşirme yöntemi düşünülürse; bu figürün başka bir yerden getirtilerek buraya aktarılmış olma ihtimalini de kuvvetlenmektedir.(Gülersoy 1994, s. 422)

Diğer Bedesten olan Sandal Bedesteni ile ilgili olarak; bazı kaynaklar yapıyı Kanuni zamanında yapılmış kabul ederek açıklarlar. Ancak Fatih dönemine ait en önemli belge olarak kabul edilen Fatih Vakfiyesinde, iki ayrı yapı yaptırıldığından bahsedilmektedir. Bu bahsedilen yapılardan; Cevahir ve Sandal Bedestenleri olmalıdır.

Zamanla bu çekirdek yapıların etrafında yer yer sergi ve tezgahlar, yer yerse yapılara bitişik dükkan üniteleri türünden bir ticaret dokusu oluşmuştur. Verilen dükkan sayılarına bağlı olarak 15. ve 16. Yüzyıllarda bu dokunun bugünkü Kapalıçarşı'nın üçte biri oranında olduğu anlaşılmaktadır. Yapı bütünü zaman içerisinde gelişimini devam ettirmiş ve giderek kapladığı alan büyümüştür. 18. Yüzyıl başı yapı bütünü üzerini yer yer kapatıldığını bilgisini edinmekteyiz. Bu döneme kadarki belgelerde yapıların aralarındaki sokakların kapalı olduğuna ilişkin kesin bir yargıya varmak mümkün olmamaktadır. Sokakların üzerlerinin bu şekilde kapatılması kararı, yapıların yangından ötürü çok zarar görmesine bağlanmaktadır.(Cezar 1985, s. 130)

Nitekim 1546 yangını çarşıya büyük ölçüde zarar verirken, 1589 büyük İstanbul yangınında tüm kent kasıp kavrulurken ateşin çarşıya atlamamış olması sözü edilen birimlerin kargir olabileceğini düşündürmektedir.(Gülersoy,1994, s. 423) Sonraki yıllarda görülen yangınlar (1618, 1652, 1660, 1695) ise yine çarşığı ciddi hasara uğratmışlardır. ¹

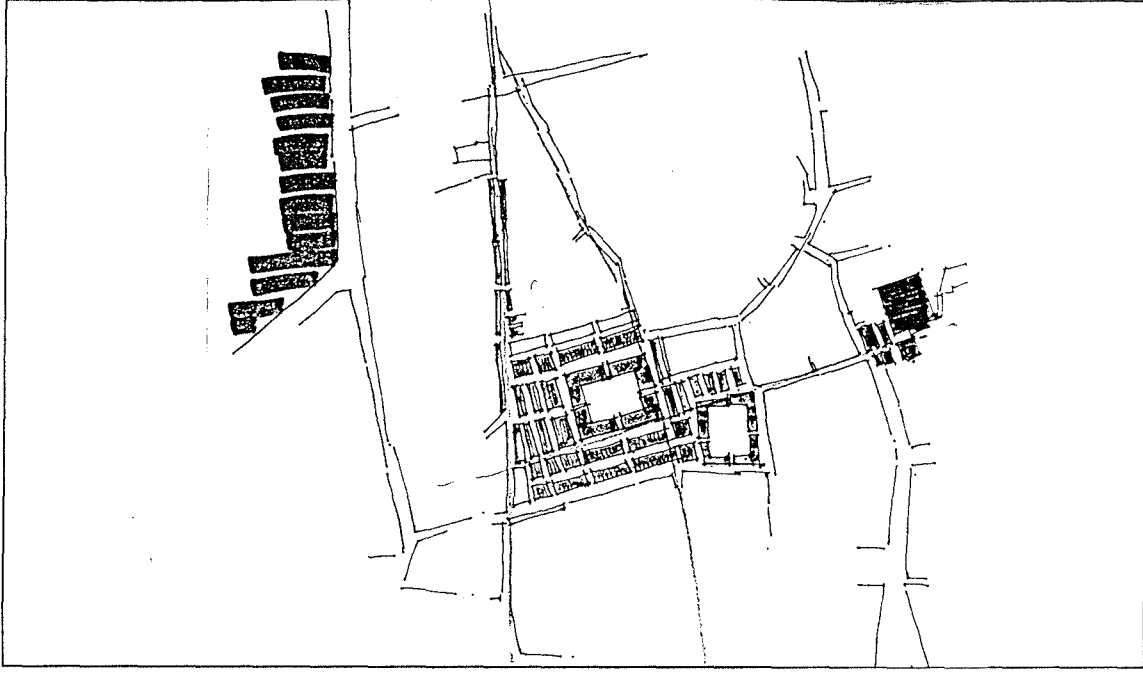
Yine 18. Yüzyıla geri dönersek, bu döneme ait yazılı kaynaklara bakıldığında "kapalıçarşı" adının kullanılmadığı görülmektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi, 1701 yılında çıkan büyük yangından sonra, çarşı esnafı ve vakıf üyeleri meydana gelen büyük

¹ Kaplıçarşının geçirmiş olduğu deprem ve yangınlar ile ilgili detaylı bilgiler ve belgeler için bkz: Gülersoy, Ç., "Kapalı Çarşının Romalı", İstanbul 1979, s:10-13

hasarın bir daha tekrar etmesini önlemek amacıyla dükkanların kargir yapılması ve üzerlerinin tonozla örtülmesine karar vermişlerdir. Böylelikle çarşının bugünkü biçimi oluşmuştur. (Cezar 1985, s. 146) Bu yenilenme hareketinin ardından yani bu yüzyıl sonundan itibaren “kapalıçarşı” ya da “çarşığı kebir” sözleri sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır.

Ancak yangınların önlenmesi yeterli olmamış, yapılar kagir olduklarından dolayı bu dönemden sonraki depremlerden daha fazla etkilenmişlerdir. Bunların sonucunda 19. yüzyılda da devam eden deprem (1894) ve yangınlardan (1826) sonra Sultan Abdulhamit tarafından yaptırılan onarım çalışmaları sırasında çarşının sınırları daraltılır, yeni yapılan duvarların daha sağlam olması için de demir putreller konur. Çadırcılar, Kürkçüler kapıları kaldırılır, Çadırcılar caddesinin üstü açılarak bu bölüm çarşı dışında bırakılır. Daha önceleri iç kapı durumunda olan Dua Pazarı ve Bitpazarıyla Yorgancılar ve Koltukçular kapıları dışı açılarak yeni sınırları oluştururlar. Buna ek olarak Beyazıt ile Nur'u Osmaniye arasını birleştiren ana caddenin iki ucuna birer kapı yaptırılır.

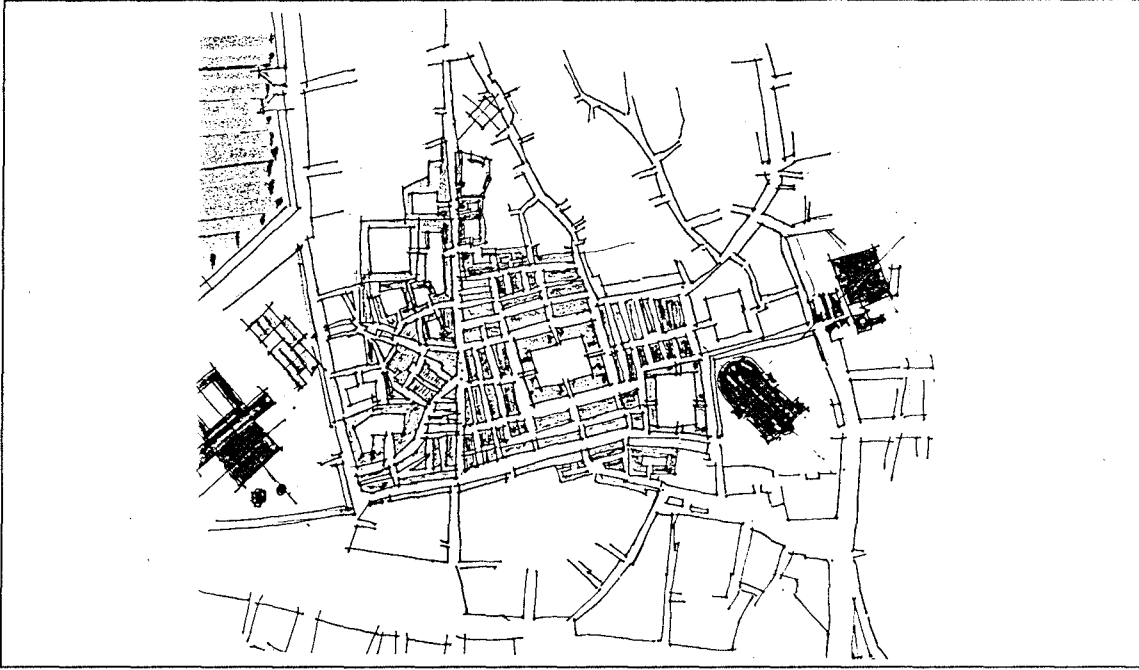
Bu kapılar mimari olarak incelendiğinde, dönemin Osmanlı siyasi ve sosyal yaşamına önemli değişimler getiren Batılılaşma sürecinin mimariye yansımaları dikkat çekmektedir. Bu etkileşimin yanısıra Türk Neoklasik değerlerinin de yine kendini gösterdiğini görebilmekteyiz. Yapılan bu onarımla birlikte Kapalıçarşı, eskiden kapladığı alanı daraltmış, klasik kimliğini ve dükkan düzenini değiştirmiştir. Sonraki süreçte 1943 ve 1954 yangınları, 20. yüzyılda çarşının uğradığı büyük felaketler olarak Kapalıçarşı tarihçesinde yerlerini almışlardır. Son onarımda dükkanlar, bir ölçüde modern bir biçim verilerek bugünkü duruma getirilmiştir.

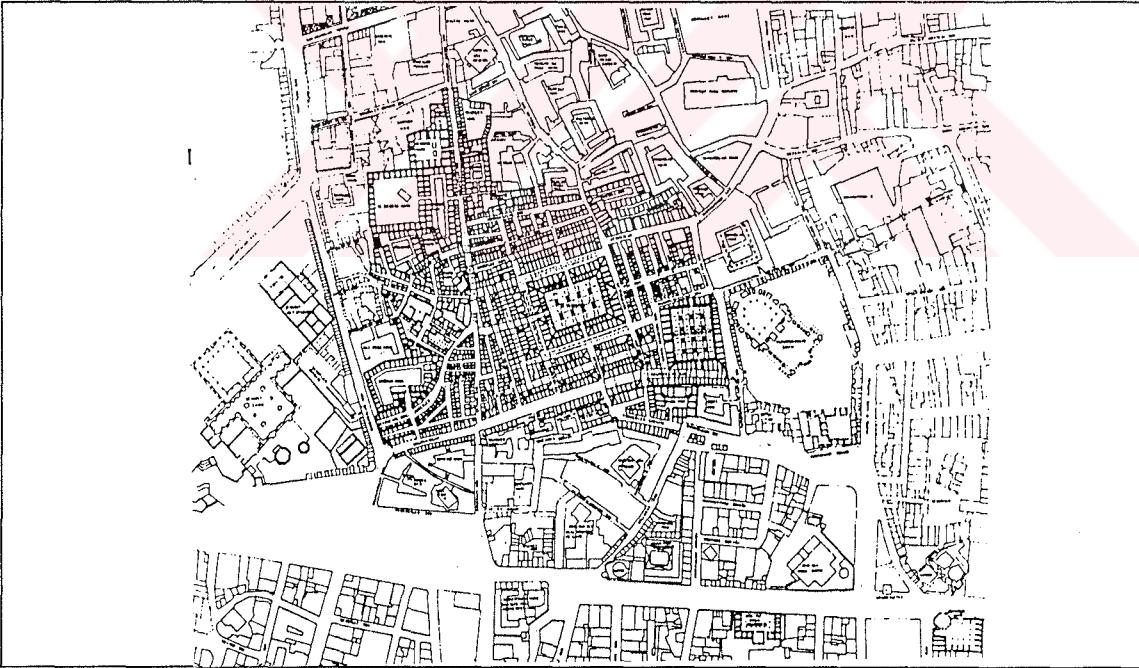
Şekil 5.1-2 Fatih Döneminde Kapalı Çarşı

Şekil 5.1-3 Gelişme Döneminde Kapalı Çarşı

Şekil 5.1-4 Batılılaşma sonrası Kapalı Çarşı

Şekil 5.1-5 Günümüzde Kapalı Çarşı

5.2 Kapalı Çarşının Oluşum Kriterleri

Kapalı Çarşının kurgusunun analiz edilebilmesi ve yapı bütününe anlaşılabilmesi için, içerisinde yer almakta olduğu kent dokusunun oluşumu ve Kapalı Çarşının doku ile kurduğu bağlantıların ele alınması gerekmektedir. Kapalı Çarşının kent ile kurduğu bağlantıların tanımlanması sonucunda; yapı bütününe sınırları ve iç işleyişleri çözümlenebilecektir.

Kapalı çarşının kurgusu zaman içerisinde oluşmuş ve değişerek günümüze kadar gelmiştir. Kapalı Çarşı'nın kent içerisindeki konumu ve kurgusunu oluşturan önemli etkenleri çözümlenebilmek için, öncelikle yapı bütününe çevresindeki kentsel öğelerle ve ticaret fonksiyonu ile direkt ilişkili olduğunu düşündüğümüz ulaşım bağlantılarını incelemek gerekmektedir.

Kurguda ki öğeleri belirlemek için; bölgenin Bizans Döneminden itibaren oluşumunu gözden geçirmek gerekmektedir. Böylelikle sürekliliği olan bağlantılar ve belirleyici olan öğeler ortaya konabilecektir. Bu ulaşım bağlantılarının, topoğrafya nedeniyle oluştukları da düşünüldüğünde yatay ve dikey ayrımı ile açıklamak çözümlenmeyi kolaylaştıracaktır.

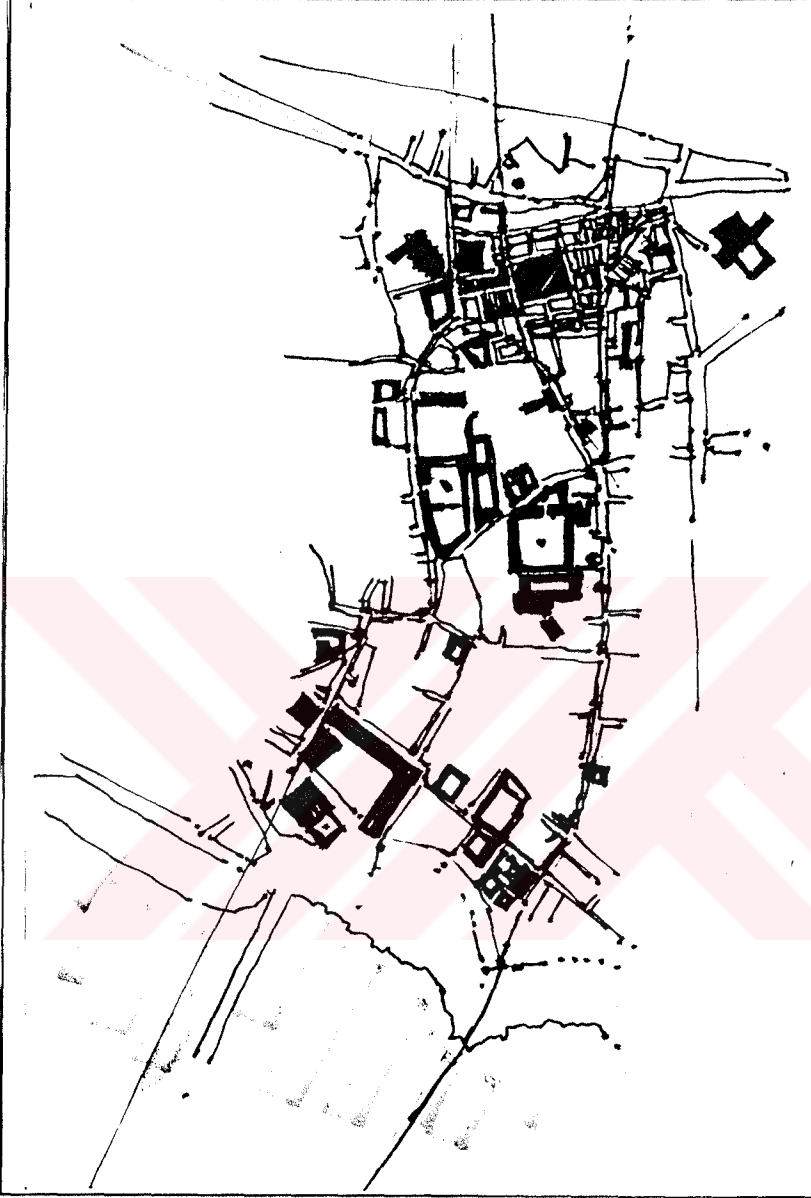
Bu belirleyiciler;

- Kentin liman bölgesi ve Divanyolu (mese) bağlantıları (Yatay ve Dikey ulaşım bağlantıları)
- Eski saray (İstanbul Üniversitesi) ve Beyazıt meydanı
- Dini merkezler (Mahmut paşa camii, Beyazıt ve Nuru osmaniye camileri)
- Bedesten yapıları

5.2.1 Kentin liman bölgesi ve Divanyolu (mese) bağlantıları

Kentin ilk kuruluşundan itibaren ticaret, kent yaşamı için gerekli olmuş ve Limanın (Eminönü) yeri değişmeden günümüze kadar ulaşmıştır. Kentin coğrafyası göz önüne alındığında; kentin rüzgarlarına karşılık limanın korunaklı bir konumda olduğu

görülmektedir. Limanın konumu nedeniyle ticaret bölgesi limana yakın konumlanmış ve her dönemde bölgede yer almıştır.(Şekil 5.2-1)

Şekil 5.2-1 Liman ve Mese arasındaki ticaret bölgesi

Bizantion dönemi kenti hakkında fazla bilginiz yoktur. Ancak, Doğan Kuban'a göre "Bizantionun iki limanı vardı. Kentin Batısın da Neorion ve hemen bitişiğinde doğusunda Bosporion..... Bugünkü Sirkeci bölgesinin genellikle Neorion'a denk düştüğü kabul

edilmekle birlikte, yerini ve alanını belirleyecek hiçbir fiziksel veri bulunmamaktadır.”¹(Kuban 1996, s.21)

Kentin kurgusu esas olarak, Constantinus döneminde oluşturulmuştur. Constantinus’la birlikte kentin kurulmaya ve günümüzde de geçerli olan ana ulaşım şemalarının oluşmaya başladığını önceki bölümde görmüştük.² Kentin yeniden kurgulanmasıyla liman bölgesi gelişmiş ve ticaret için gerekli olan yapılar oluşmaya başlamıştır.

1403 yılında İstanbul’da bulunan Clavaijo limanın fonksiyonlarını ve durumunu oldukça canlı biçimde anlatmaktadır.

“Dört bir yandan gelen rüzgarlardan korunmuş güvenli bir liman, buraya giren gemi aynı zamanda bütün düşman gemilerinin saldırılarından da korunmuş olur...Su öylesine berrak ve derin ki, en büyük gemiler, hatta silahlı büyük ticaret gemileri bile kent surlarına yanaşabilir,kıyıya iskele uzatabilir.”(Kuban 1996, s.59)

Fatih’in İstanbul’u almasıyla birlikte, Haliç liman bölgesi yer değiştirmeden fonksiyonunu sürdürdürerek gelişmiştir. İstanbul’un alınmasıyla , ticaret için güvenli bir ortam sağlandıktan sonra liman bölgesinde artan ticari faaliyetler sonucu gelişimini devam ettirmiştir. Ticaretle ilgili kurulan iskelelerin yetersizliği sonucunda iskeleler Halice doğru yayılmıştır. Liman bölgesi günümüzdede kent içerisinde yoğunluğun en fazla yaşandığı bölgedir.

Constantinus, İstanbul’u Doğu Roma İmparatorluğunun başkenti yapmış ve buna bağlı olarak kenti yeniden düzenlemiştir. Düzenlemesi sonucunda kentin ulaşım şemasını yeniden kurgulamıştır. Günümüzde hala geçerli olan yol şeması kentin omurgasını oluşturmuş ve “MESE” olarak adlandırılmıştır.³

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. 4.1Bizans Döneminde Kentin Ticaret Bölgeleri ve Alışveriş Mekanları

² Ayrıntılı bilgi için bkz.4İSTANBUL KENTİNDE TİCARET BÖLGELERİ VE ALIŞVERİŞ MEKANLARI

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. 4.1Bizans Döneminde Kentin Ticaret Bölgeleri ve Alışveriş Mekanları

Mese , Bizantion agorasından (Augustation) başlayıp, Million'dan sonra Batıya uzanarak Constantinus Formundan geçip Tauri veya Teodosios formuna ulaşıyordu Capitol bölgesini geçtikten ikiye ayrılıp Filadelfion'a ve Amastrianon olarak bilinen büyük pazar alanına varıyordu.. Mese topoğrafyanında izin verdiği oranda düz devam etmektedir.

Şekil 5.2-2 Mese ve Kapalı Çarşı

Kentin ticari mekanları bilindiği gibi Mese üzerinde yer almaktaydı. Mesenin üzerinde; Daha önceki bölümde gördüğümüz gibi , Helenistik kentlerde yer alan revaklar bulunmaktadır.” (Kuban 1996, s.42)

Edindiğimiz bilgiler sonucunda; Bizans döneminde ticaretin Mese ve liman bölgesinde yoğunlaştığını görmekteyiz. Yapılan araştırmalar, ticaretin yoğun olarak gerçekleştirildiği Mese ile liman arasındaki düşey bağlantılarında var olduğunu göstermektedir.

Mango'ya göre kentin omurgası sayılan Mese'yi dikine kesen ikinci bir aks mevcuttur. Kuban'a göre bu durum klasik Roma kenti plan şemasının uygulandığını göstermektedir. Dominos ve Macron Embolon (uzun çarşı) bu planlamanın bir sonucudur. Mese üzerindeki forum ve revaklar ticaret işlevlerini yerine getirmekteydiler; Ticarethanelerin limanla sürekli ilişki halinde oldukları düşünüldüğünde Meseyi dikine kesen embolosların fonksiyonu daha iyi anlaşılmaktadır. Günümüzde Rüstem paşa Camisinin önünden başlayıp, Çarşıkapı'da Divanyolu ile birleşen Uzunçarşı caddesinin (Makron Embolon) bugünde aynı fonksiyonlara sahip olduğu görülür.

Ayrıca Bizans döneminde oluştuğu hakkında kesin bir veri olmasada diğer düşey bağlantının Mısır Çarşısından başlayarak, Sabuncu han sok ve Fincancılar yokuşunu takip ederek Mahmut Paşa'ya bağlanan yoldur.

Böylelikle; Kapalı çarşının kurgusunu etkileyen düşey bağlantıların topoğrafyanın etkisiyle de değişmez bir biçimde, Bizans döneminde ortaya çıktığı düşünülebilir. Mese ise ticaret bölgesinin Güney bölümünü belirleyen önemli bir oluşumdur. Osmanlı Döneminde her ne kadar helenistik etkisini yitirseye, iz olarak günümüze kadar aynı fonksiyonda ulaşmışlardır. (Bkz. Şekil 5.2-2 Mese ve Kapalı Çarşı)

Kent kurgusundaki ulaşımı sağlayan bağlantılar; gerek bedestenin konumlanma kararını, gerekse yapı bütünüünün daha sonraki gelişimini kararlarında önemli bir etken oluşturduğu gözlenmektedir. Ancak bu bağlantıların yanı sıra, Kapalı Çarşının çevresinde yer alan bazı önemli kent öğeleride, aynı şekilde , yapı bütünüünün oluşumunda etkin olmuştur.

Bu ögeler de; kentin Osmanlı yönetimine geçmesiyle birlikte dokuda yer alan dini ögelerdir.

5.2.2 Eski saray (İstanbul Üniversitesi)ve Beyazıt meydanı

Kapalı çarşının ve çarşı bölgesinin batı bölümünün belirlenmesinde etkin olan diğer bir ögede; bugünkü adıyla Beyazıt Meydanı ve İstanbul Üniversitesi'dir.

Mese, Constantis formunu (Çemberlitaş) geçtikten sonra Marmara bölgesine teraslı olarak düzenlenmiş olan Tauri formuna (Beyazıt) ulaşmaktaydı. Forumun düzenlenmeden öncede bölgede soyluların ve imparatorların saraylarının yer aldığı bilinmektedir. (Kuban,1996) Forum'un güneyinde kalan mese , kentin batısına doğru devam etmektedir. Haçlıların (Latin istilası) İstanbul'u yağmalamasından önce Tauri formunun sığır pazarı olduğunu bilmekteyiz.(Kuban 1994) Bu alanın üzerinde daha önce Bizans'a ait çeşitli yapıların yer aldığı bilinmektedir. Ancak meydan helenistik dönemin ihtişamını yitirmiştir.

Fatih, ikametgahı için, Bizans saraylarının bulunduğu yer olan Tauri formunun olduğu bölgeyi seçmiş ve bugün İstanbul Üniversitesinin olduğu alana Saray binasını yaptırmıştır. İlk yapılan saray hakkında bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. Ancak sarayın fiziksel özelliklerinden çok , bedesten çarşı ilişkisi dokuda belirleyici olmuştur.

Fatih, İstanbul'u aldıktan sonra 20 gün kentte kalmış ve şehrin yeniden imarını organize etmiştir. Bu organizasyon sırasında, kentin Bizans dönemindeki yapısını korumuş ve mevcut yol strüktürünü kullanmıştır. İlk sarayın inşasıyla birlikte; sarayın yakınına ticaret hanları bedestenler ve muhtemelen ahşap olan dükkanları inşa ettirmiştir. Bu kararlar içinde, ticaret bölgesinin saraya yakın bir bölgede konumlanmasını, rastlantısal değildir. Yönetim ve ticaret mekanlarının her dönemde kent içerisinde birbirlerine yakın görülmüştür. ¹

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.2. ESKİ KENT KAVRAMI VE ESKİ KENT ÖRNEKLERİ

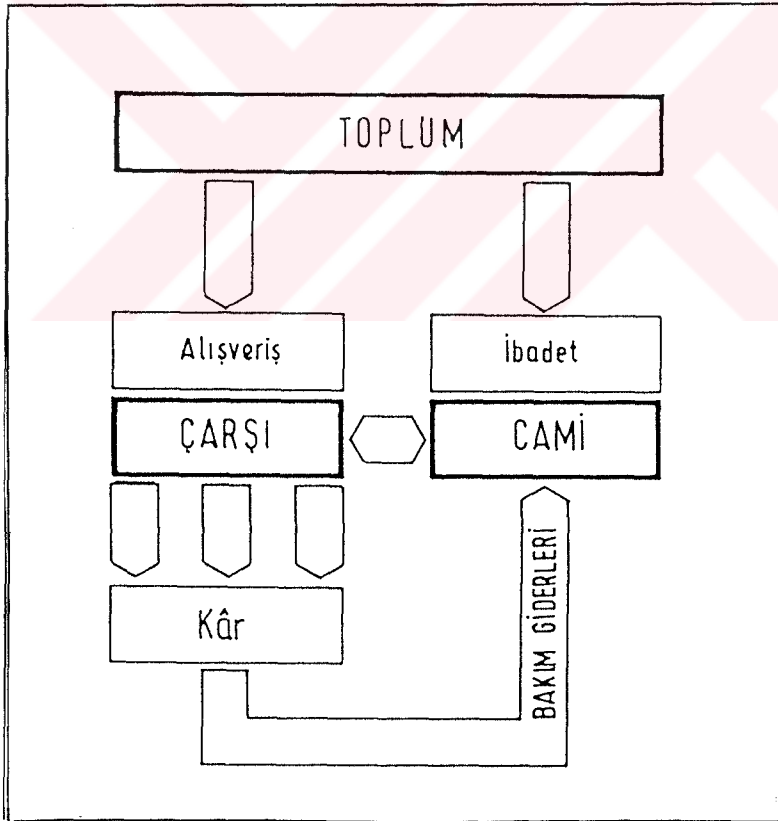
Şekil 5.2-3 Kapalı Çarşı kurgusunda yatay ve düşey bağlantılar

büyümesi, çarşının şehirde merkez bölüm olması yolunda bir seyir takip eder....Bazı ayırık ve özel koşullar dikkate alınmak kaydıyla, İstanbul dahi , bu tür için bir bakıma örnek sayılabilir.”(Cezar, 1985, s.46-47)

Cezar’ın açıklaması doğrultusunda; İstanbul’a gelmeden önce yaşanan kentlerdeki Kale (idari merkez) çarşı ilişkisi model olarak seçilmiş ve kentin kasası niteliğindeki bedesten Eski saraya göre konumlanmıştır. Bedestenlerin yapılması ile birlikte doku gelişmeye başlamıştır.

5.2.3 Bölgedeki dini merkezlerin dokudaki yerleri

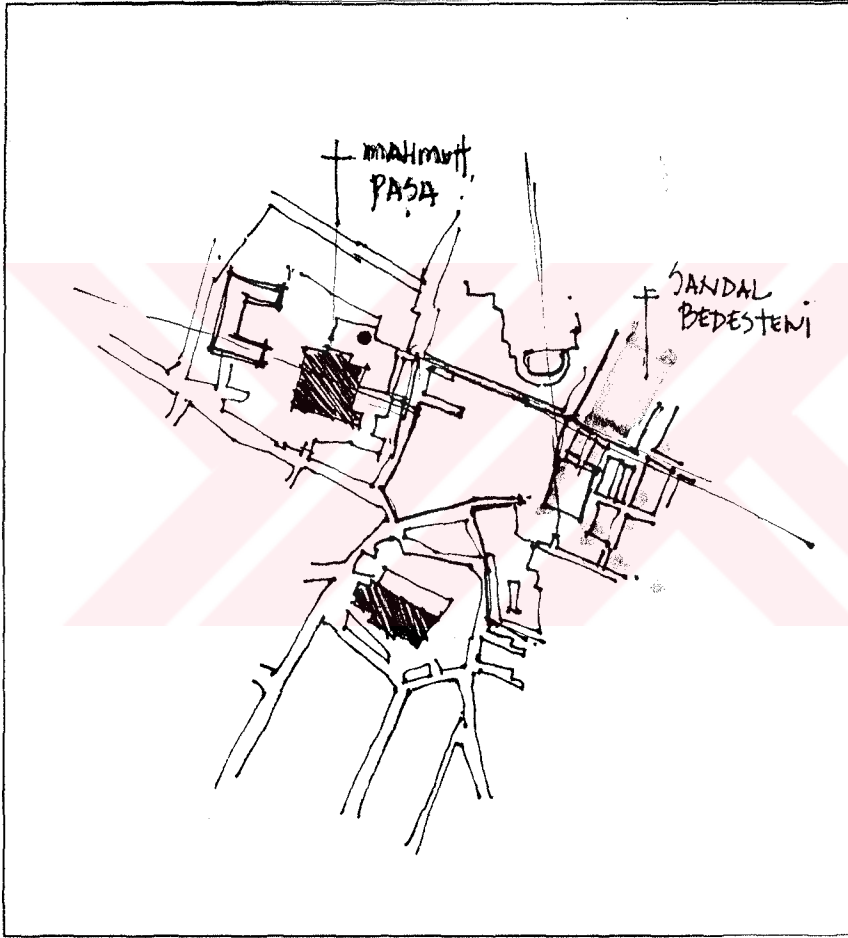
Fatih’in, kenti almasıyla birlikte, başta Ayasofya olmak üzere, birçok kilise camiye dönüştürülmüştür. Kentin , ticaret alanının yeri limana bağlı konumlandığından dolayı Ayasofya ve diğer dini merkezler çarşı bölgesine uzak kalmaktadırlar.

şekil 5.2-4 Cami ve çarşı ilişkisinin şematik anlatımı (Ceylan 1989)

Daha önceki eski kent bölümündeki İslam kent kurgularını incelediğimizde; çarşı-Cuma camii ilişkisinin kent kurgusunda belirleyici olduğunu görmüştük. İstanbul'un fetihini izleyen yıllarda çarşı cuma camii ilişkisinin kurulamadığını görmekteyiz.

Kentin imarı, fetihden on yıl sonra başlamıştır. Kentin imarı için devlet yöneticileri teşvik edilmiştir. Bu politikaya bağlı olarak ilk ciddi dini merkez Sadrazam Mahmut Paşa tarafından çarşı alanında, Constantinus Forumuna yakın bir yerde Mahmut Paşa camisi ve külliyesini yaptırmış ve inşaatı 1462'de tamamlanmıştır.(Kuban 1996)

Şekil 5.2-5 Mahmut Paşa Camisi ve Kapalı Çarşı

Kapalı Çarşının oluşumu dini merkezlerin doku içerisinde yerlerini almalarıyla tamamlanmıştır. İlk olarak Mahmut Paşa Camii, hamam ve medresesi Kapalı Çarşıda Doğu ucunda yer almış ve yatay bağlantıyı oluşturmuştur. Böylelikle İslam ülkelerinde gördüğümüz, cami çarşı ilişkisi kurulmuştur. Mahmut Paşa camisinin dokuda yer alması ile birlikte, Kapalı Çarşının doğu bölümünün kentle kurduğu bağlantıların oluştuğunu

düşünülmektedir. Mahmut paşa cami ve kompleksinin kuruluşu dokudaki önemli bir ihtiyacı karşılamıştır.

16yy Beyazıt Camiinin, inşaasıyla birlikte kentin görünümünde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bayezıt camisinin yer seçiminde en önemli kriterin Eski saraya olan yakınlık ve alanın boş olmasının etkin olduğu düşünülmektedir. Böylelikle Bizans döneminde önemli bir kentsel alan olan forum, Osmanlı'da ki oluşumu tamamlanmıştı. Eski saray ve Beyazıt Camii dokunun içerisinde yerlerini almışlardır ve bu oluşum Çarşı bölgesinin oluşumunda belirleyici olmuş ve iç kurgusunun biçimlenişini etkilemiştir.

Nuruosmaniye Camii ise, dokuda daha geç dönemde yer almış ve çarşıyla birlikte, ilişkili olarak konumlanmıştır.

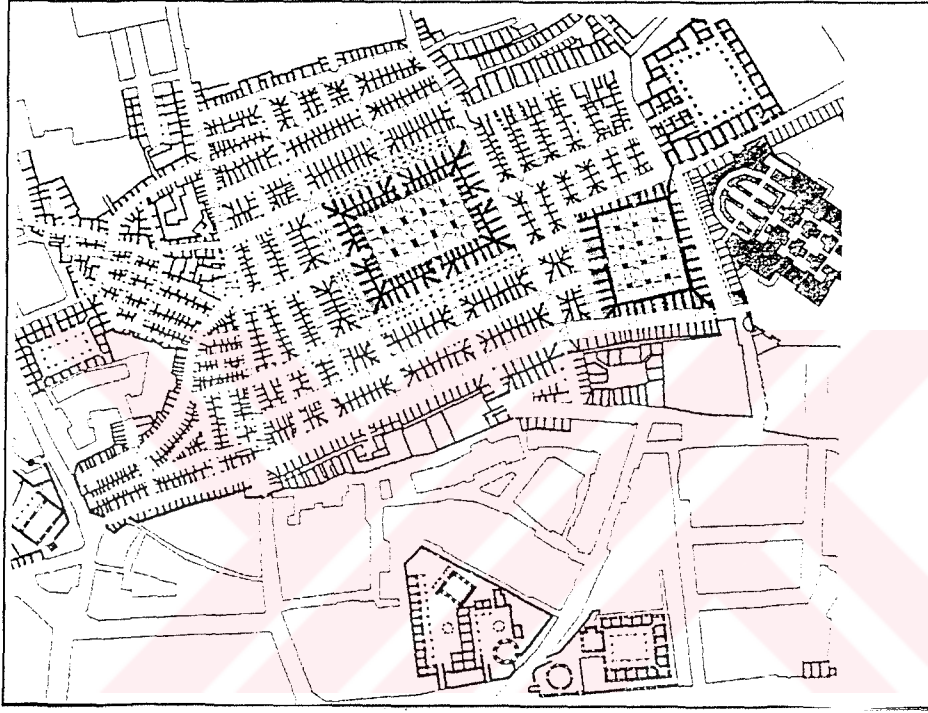

Şekil 5.2-6 Mahmutpaşa ve Beyazıt camilerinin kurgudaki yerleri

5.2.4 Bedestenin kurguda yerini alması ve oluşuma etkisi

Kapalı Çarşının gelişiminin incelenebilmesi, içinde bulunduğu kurgunun incelenmesi beraberinde getirmektedir.. Kurgunun incelenmesi sonucunda bedestenlerin yer seçiminin raslantısal olmadığı kurgu içerisindeki ulaşım aksları ve diğer öğelere göre konumlandığı görülmüştür. Kurgudaki bağlantıların karmaşık ve birbiriyle değişik ilişki şemalarının bulunması, iç kurguyu da etkilemiştir.

Şekil 5.2-7 Kapalı Çarşı'nın genel bir planı(Kuban 1996)

Kapalı Çarşının iç kurgusuna baktığımızda en önemli öğelerin Bedestenler olduğu görülmektedir. Bedestenler hiç şüphesiz boş bir alanda inşa edilmemişlerdir. Önceki bölümde anlatıldığı şekilde dokuyla ilişkili olarak inşa edilmişlerdir. Kent içerisindeki yerleri, kentin geçmişi ve mimarisi nedeniyle sık sık çeşitli düşünce ve tartışmalara konu olmaktadır.

Tartışmaların bedestenlerin yapımı ile ilgili olanlarını bu bölümde ele almak kurguyu da açıklayabilmek açısından yararlı olacaktır. Bedestenlerin ilk olarak Fatih tarafından yaptırıldığını söyleyenlere karşılık bir bölüm kaynaktada, Bedestenin (Cevahir) Bizans dönemi yapısı olduğundan bahsetmektedir.

Bedestenlerin Bizans yapısı olduğunu tezini Osman Nuri Ergin; İslam Ansiklopedisi'nde ortaya koymaktadır. Bu sava kanıt olarakta Cevahir bedesteninin kuyumcular sokağına açılan kapısının üzerindeki kartal röliyefli kitabeyi göstermektedirler. Osman Nuri'ye göre; Fatih şehri aldıktan sonra mevcutta bulunan yapıları Ayasofya'ya vakfetmiş olmalıdır. Bu tez Celal Esad Arseven tarafından Sanat Ansiklopedisi'nde de belirtilmiştir.

Ayverdi ise Fatih devri mimarisi adlı kitabında, Bedestenin mimari özelliklerini diğer bedestenlerle karşılaştırarak, diğer bedesten (Edirne ,Bursa) binaları ile aynı özellikler taşıdığını belirtmektedir.

Cezar'da bedesten yapılarının Türk şehirlerinin ana ögesi olması, plan şemasının ve programının Bursa, Edirne bedestenleri ile benzerlikleri düşünüldüğünde yapının Fatih tarafından yaptırılmış olması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca bedestenlerin Fatih tarafından yapıldığını belirten kaynaklarda; Fatih dönemindeki tarihçilerin anlatılarında bu tezlere kanıt olarak gösterilmektedir.

Bizanslı Kristovulos “Şehrin vasatında ve hemen Sarayın kurbünde, haricen surlarla takviye ve tahkim ve dahilen güzel ve şeffaf taşlarla vakfi teyzin edilmiş bir çarşı-ı kebir vücuda getirildi.”(Gülersoy 1979, s.7)

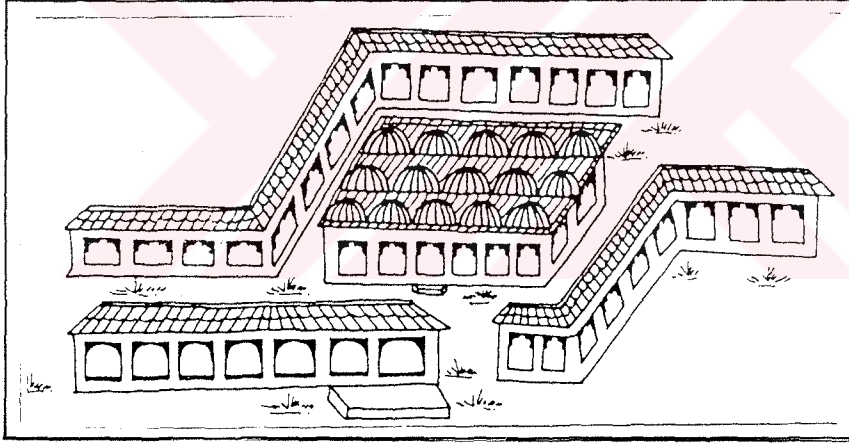
Fatih devri tarihçisi olan Dursun Beyde yazdığı tarihçede “ hallerine münasib evler ihsan edüp temlik itdi; ve anlar için 515 bezzâzistân ve çarşûlar ve bazargâhlar ve âyende vü revende için vâsî kârvansarâyılar yaptırdı.”(gülersoy 1979, s.9) demektedir.

Şüphesiz ki bedestenlerin yapıldığı alan, Bizans döneminde de ticaret bölgesi olarak kullanılmıştır. Ancak bu dönemde bölgede yer alan yapılarla ilişkili olarak yeterli bilgiye sahip değiliz. İbn Batuta kentin çarşılarından söz etmesine rağmen kent içerisindeki yerlerinden söz etmemektedir.¹

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.4İSTANBUL KENTİNDE TİCARET BÖLGELERİ VE ALIŞVERİŞ MEKANLARI

“sokakları, çarşıları kayraklarla kaplı ve geniştir. Zanaat erbabının herbiri kendi bölgesinde yaşar, birbirlerine karışmaz ve çarşının ayrı kapıları olup, geceleri kapatılır.” (Güngör 1996, s.9)

Bizansla ilgili kaynakçalarda , kürkçülere ait bir kapalı bir çarşıdan bahsetmektedir. Bu çarşının Nika ayaklanması sırasında yağma edilen ve içinde değerli kumaş altın ve gümüş işlemeli kumaşların bulunduğu ve bugünkü Çemberlitaş meydanına yakın olduğu belirtiliyor.(Gülersoy 1979, s.8) Ancak eldeki kaynak ve veri yetersizlikleri nedeniyle, bedestenin sadece üzerindeki kartal rölyefine bakarak Bizans yapısı olduğunu söylemek doğru değildir. Bedesten yapılarının mimari üslupları da gözönüne alındığında Fatih döneminde yapıldıkları savı kuvvetlenmektedir. E.H. Ayverdinin Yayınladığı Fatih vakfiyesinde 1462 yılında vakfin kurulmaya başladığını ve 1470’de kuruluşun tamamlandığı yazılmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda eski bedestenin 1470’den önce İstanbul’un alınmasıyla birlikte inşa edildiği kabul edilebilir.

Şekil 5.2-8 Cevahir Bedesteni ve çevresindeki çarşılar (Kuban 1996)

Çarşının oluşumu, bedestenler etrafında başlamış ve organik biçimde gelişmiştir. Eski kent bölümünde de gördüğümüz gibi Doğu kentlerinde kentin en önemli bölümünü oluşturan çarşılar zaman içerisinde gelişerek kurgudaki yerlerini almaktadırlar. İstanbul’da kurgusundaki değişik uygarlıkların izlerini barındırmasına karşılık, çarşı Osmanlı döneminde bedestenlerin yapılmasıyla kurulmuş ve aynı organik gelişimi göstermiştir.

Şekil 5.2-9 Fatih Devrin' de çarşının durumu (Can 1995)

Çarşı içerisinde inşa edilen ilk yapının bedesten olması nedeniyle, çarşı bu odak noktası çevresinde oluşmuştur. Bedestenlerin odak olması sonucunda çarşı dokusunu oluşturan dükkan yapı adaları bedestene göre konumlanmışlardır.(Ceylan 1989, s.100)

Semavi Eyice'ye göre de; çarşı bedestenlerin etrafında organik bir şekilde gelişmiştir:

“...ilk önce çarşının çekirdeğini oluşturan iki bedesten vardı: iç bedesten (Bedestân-ı Atik) ve Sandal Bedesteni (Bedestân-ı Cedid). Sonraları, bunların duvarları dışında, yapışık dükkanları, bitişik satış üniteleri oluştuğça ve çoğaldıkça, özellikle onların da karşı sırasında dükkan dizileri yada tezgahları yer tuttuğça, önce bu çevre sokakların üzeri çadır bezleri ile hatta yeşilliklerle, asmalar ve üzüm fidanları ile örtüldü, sonra taş yapıları, üst kemerleri inşa edilip, binalaşarak sokaklaşarak iki bedestenin arası doldu...” demektedir. (Gülersoy 1979)

Ayrıca, Cezar'a görede bedestenlerin etrafındaki dükkanların önemli bir bölümü Fatih tarafından yaptırılmıştır. Ancak, dükkanların önündeki sokakların üstünün örtüldüğüne dair bir bilgiye kaynaklarda rastlanmadığını belirtir. Fatih Vakfiyesinde de çarşının örtüsü ile ilgili hiçbir ibareye rastlanmaz.

Cevahir ve Sandal bedestenlerinin etrafı ilk kuruluşundan itibaren, sergi,ve tezgah türünden bir ticaret dokusu çevrelemiştir.15. ve 16. yy'da bunların miktarının, günümüz Kapalı Çarşı'sının üçte biri olduğu verilen dükkan sayılarından anlaşılmaktadır.(Bkz. Şekil 5.2-9 Fatih Devrin'de çarşının durumu) Fatih Vakfiyesine göre dükkanların 849 tanesi bedesten yöresinde, 265 tanesi de Mahmut paşa bölgesinde yer almaktadır. Kentin ticaret bölgesinde inşa edilen çok katlı ve çok avlulu bu hanlar, önceleri çarşı dokusunun çevresinde yer almakta iken, çarşı dokusunun genişlemesi sonucu, çarşı dokusunun içinde kalmışlardır.

Cevahir bedesteninin kentle kurduğu bağlantıları ve fonksiyonlarını inceledikten sonra; bir takım analizler yapmamız kolaylaşmıştır. Bu bölümde edindiğimiz bilgiler aracılığı ile Bedestenlerin ve çarşının biçimlenişi açıklanmaya çalışılacaktır. Elde edilecek verilerin yapı bütünü için yeniden kurgulanmasında, tasarlanacak alışveriş birimlerine

kriter teşkil edeceği düşünülmektedir. Burada, Kapalı Çarşının oluşumunu başlattığını düşündüğümüz bedestenlerin Kapalı Çarşı'nın kurgusuyla ilişkileri ele alınacaktır. ¹

Cevahir Bedesteninin ilk kuruluşundaki önemi ve buna bağlı saraya yakın konumlanması nedeniyle kentte iç kale görevi görmektedir. Bu nedenle mimarisi ve kurgusu bu kriterlere göre biçimlenmiştir. Çarşı kurgusuna baktığımızda; bedestenin merkezinden geçen ulaşım akslarının ana ulaşım akslarıyla ikincil bağlantılar kurmasının ana nedeni güvenlik olmalıdır. Bedestenin kapıları kapandığında ikincil bağlantılar önemini yitirmekte ve ana ulaşım akslarının işlerliği zedelenmemektedir. (Bkz. Şekil 5.2-10 Bedesten kapıları ve ulaşım bağlantıları)

Bedestenler, çarşı oluşumlarını yönlendirdikleri gibi, iç kurguyuda etkilemektedirler.² Kapalı Çarşıda bu kritere göre biçimlenmiştir.Kurguya bakıldığında Cevahir Bedesteninin, Kapalı Çarşının odağı olduğu görülmektedir. Böylelikle; yüklendiği fonksiyonlarla olduğu kadar kütleleriyle çarşının ağırlık merkezini oluşturmaktadır. Bedestenin çarşı içerisinde boyutsal ve mekansal farklılığı, üçüncü boyuttada etkin olmakta ve bedestenler (Sandal ve Cevahir) çarşı kurgusu içinde algılanmaktadırlar. (Bkz.Şekil 5.2-11 Kapalı Çarşı'nın hava fotoğrafı)

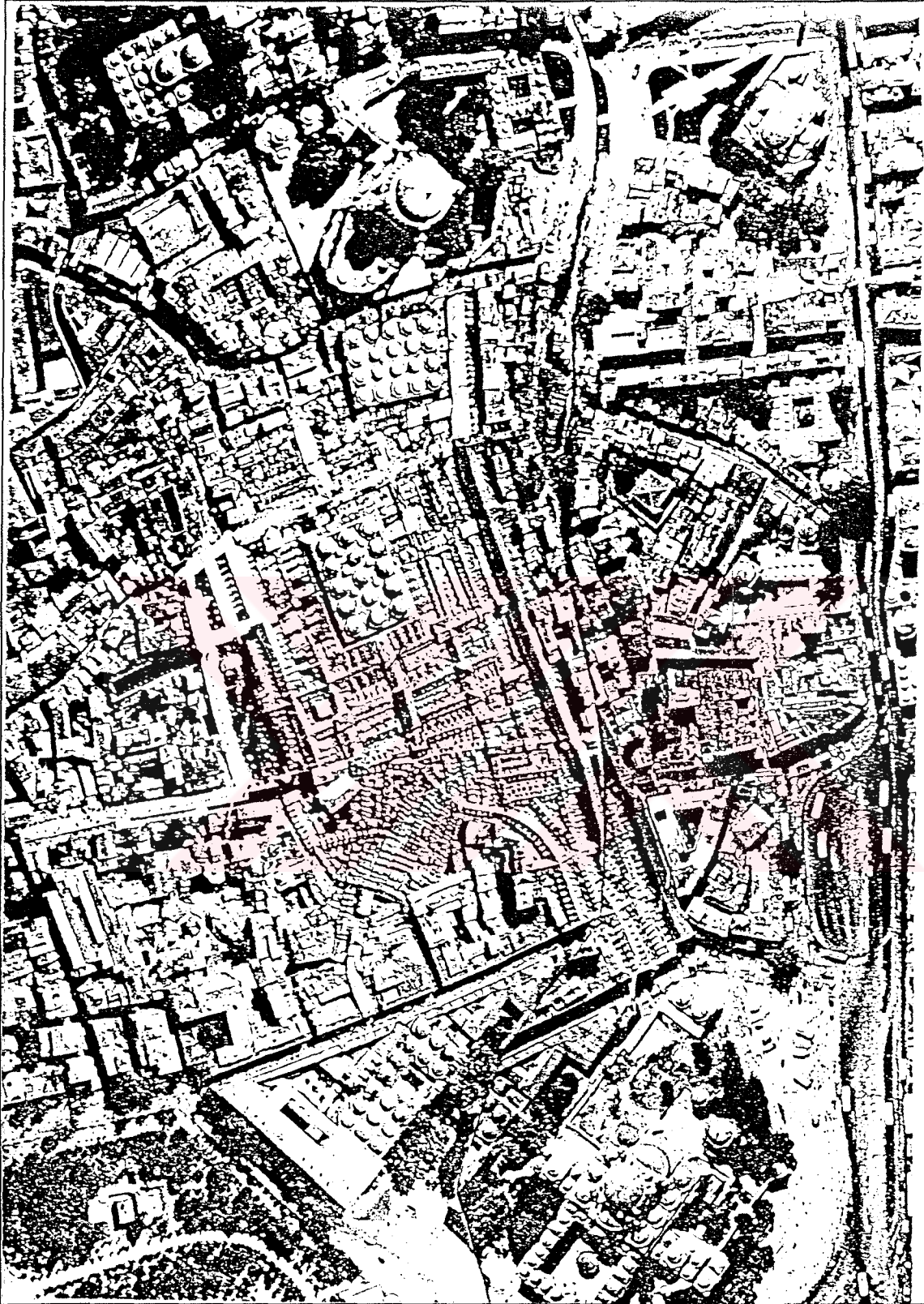
Bedestenlerin dükkanlar gibi ahşap yapılmamasının önemli birkaç sebebi vardır. Bunlardan en önemlisi vakıflara gelir getirmesi amacıyla yapılmış olmalarıdır. Vakıfların ebedilik ilkesi düşünüldüğünde, taş ve tuğla gibi dönemin kalıcı malzemelerinden yapılmaları gerekmektedir. Ayrıca kentin kasası görevi gören yapının yangın ve hırsızlığa karşı güvenliği böylelikle daha kolay sağlanmaktadır. Cevahir Bedestenin çevresinde yer alan dükkan adalarında, bedestene göre konumlanmaktadır.Bedestenin etrafında yer alan mesleklerde; bedestenle olan bağlantılarıyla ilişkili olarak çarşı içinde konumlanmaktadırlar. Örneğin kuyumcular, sarraflar mahzenleri kullanmaları gerekliliği sebebiyle bedestene yakın konumlanmışlardır.

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. 5.2Kapalı Çarşının Oluşum Kriterler.63

² Bu konuyla ilgili olarak, Ceylan(1989)"çarşı dokusunu oluşumunda, ilk olarak inşaa edilen yapı bedesten olup, çarşı bu odak noktası çevresinde gelişmiştir." demektedir.

Şekil 5.2-10 Bedesten kapıları ve ulaşım bağlantıları

Şekil 5.2-11 Kapalı Çarşı'nın hava fotoğrafı

5.3 Kapalı Çarşının İşleyişini Denetleyen Sosyal Kurumlar ve Çarşı Yapısına Etkileri

Loncaların çarşı içindeki konumu ve Kapalı Çarşı yapısına etkileri

Kapalı Çarşının kendine özgü bir kurgusunun ve iç işleyişinin olmasındaki etken çarşının sosyal yapısıdır. Devletin, kentteki ticaret hayatını denetlemesini sağlayan kurumlar loncalardır. Loncaların geçmişleri ve dayandıkları ahlaki prensipleri daha önceki bölümde incelenmişti. Bu bölümde loncalar çarşı ve alışveriş sistemine etkileri açısından ele alınacaktır.¹ Devletin lonca ile ilişkisini kethüdalar sağlamaktaydı. Kethüdanın maaşı lonca tarafından ödenir, loncanın devletten istekleri, devletin narh koyma, vergi isteme, ilan gibi ticari işlemleri kethüda aracılığı ile yürütülür. Kethüdanın yanında esnafın seçtiği yiğitbaşı bulunurdu. Gerekli olan görüşmeler ticari yaşantılarının geçtiği mekanlarda ve hanlarda yapılırdı. (Gülersoy 1979, s.50)

Loncalar, çarşı içerisinde dükkan açılması, dükkan için para bulunması, bir işkolunda çalışan insanların çıraklık -kalfalık ve ustalık kademelerine yükselmesi gibi konularda çeşitli kuralları sıkı bir biçimde uygulayan topluluklardır. Uyguladıkları bu kuralların temeli; ahi teşkilatlarına kadar gitmektedir.

Loncaların haksız rekabeti önleme ve üretimi kontrol etmek gibi görevleri vardı. Bu nedenle; aynı işkolundaki esnaf, çarşı içerisinde bir arada bulunmaktaydı. Bu durum iki yönlü denetimi beraberinde getirmekteydi. Aynı işkolunda olan esnaf birbirlerinin üretimini ve kalitesini kontrol edebiliyordu. Diğer yandan lonca ve devletin esnafi denetlemesi kolaylaşmaktaydı. Böylelikle çarşı içerisindeki her sokak bir işkoluna ayrılmış olmaktaydı. Loncaların sıkı denetimi altında yapılan üretim ve satışta, müşteri ürünleri karşılaştırabilmektedir. Ayrıca lonca denetimindeki çarşıda, her sokağın bir işkoluna ayrılması müşterilerin ihtiyacını karşılamak açısından oldukça rasyonel bir çözümdür. (Gülersoy 1979, s.24)

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. 3.2.1Lonca sistemi ve Gedik

Ancak üretim üzerindeki denetim birtakım olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Üretim sisteminde yenilik, yaratıcılık gibi unsurlar sistemin dışında kalmış ve statik bir yapı içerisinde çarşı kurgusu yaşamaya devam etmiştir.

Bir işkolunun lonca olabilmesi için; belirli miktarda esnafın olması gerekir. Esnaf sayısı yeterli olduğu zaman , bu esnaflar gedik oluştururlar veya esnaf sayısı yetersiz ise en yakın loncaya “yamak-esnaf ” olarak bağlanırlardı. Örneğin Kapalı Çarşı’da, paşmakçılar, kavaflar, çizmeciler, mestçiler, terlikçiler; pabuççu esnafının yamakları sayılırdı. “Bir loncaya üye olan esnaf başka bir sokak veya caddede dükkan açamaz veya başka bir loncaya üye olamazdı”. (Gülersoy 1979)

Şekil 5.3-1 Surname-i Vehbi’den mücellitler ve ayakkabıcılar alayı(Kuban 1996)

Loncaların kentteki sayıları ve etkinlik alanları ile en renkli bilgileri Evliya Çelebi vermektedir. Evliya Çelebi’nin anlatılarında verdiği sayılara ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Evliya Çelebi IV. Murat’ın kentteki loncaların, zanatların, mesleklerin ve askerlerin kayda geçirilmesini istediğini bu listeninde bir nüshasında kitaba koyduğunu belirtir.¹ Bu listeye ek olarak IV. Murat’ın düzenlediği geçit törenini anlatmaktadır. Bu

¹ Bu listede verilen sayılar Kuban tarafından ayrıntılı olarak belirtilmiştir.Bkz. Kuban 1996, s.293

anlatıya bağı olarak esnaflar, loncalar, tüccarlar ve zanaatçılar ayırım gözetilmeden anlatılmıştır. Evliya Çelebiye göre; “ İstanbul’un dört kısmında kapladığı alandaki esnaf 57 grup meydana getirmekte ve 1100 lonca içermektedir.” (Mantran 1990, s.330) Evliya Çelebinin verdiği rakkamlar diğer araştırmacılar tarafından doğrulanmamaktadır.(Kuban 1996, s.294; Mantran 1990, s.332) Ancak esnaf grupları hakkında verdiği bilgiler doğrudur. Bu bilgiler içerisinde fahişelerin, yankesicilerinde bulunduğu düşünülürse, İstanbul’da bulunan ve herhangi bir işte faaliyet gösteren kişilerin lonca sistemi içerisinde yer aldığı görülmektedir. Ayrıca listede her grubun yöneticisi ve piri belirtilmiştir.¹

Loncanın ticaret hayatındaki etkisi, Kapalı Çarşıda da geçerliliğini korumakta ve çarşının iç işleyişinde etkin olmaktadır. 16 ve 17yy’da Osmanlı esnaf örgütleri kuruluş ve yönetim açısından en yüksek seviyeye ulaşmışlar, denetimi ve kontrolü kadılar tarafından yapılan esnaf örgütlerinde dinsel baskı sözkonusu olmamıştır.(Ceylan 1989, s.170)

Lonca üyeleri arasında başlangıçta müslüman- gayri müslim ayrımı olmasına rağmen geç dönemlerde bu durum ortadan kalkmıştır.(İstanbul Ans.1993, Lonca maddesi) Kapalı Çarşı içerisindeki bazı işkollarında da belli milliyetten satıcıların ağır basmakta olduğu gözlenmektedir. İkinci Mahmut döneminde İstanbul’u gezen Miss Pardoe sarraflığın Ermenilerin tekelinde olduğunu, bankerlerin çoğununda Ermeni ve Yahudilerden olduğundan söz etmektedir.(Miss Pardoe 1997, s.38) Yinede devletin yabancılar üzerindeki egemenliğini kurma politikası doğrultusunda; yürüttüğü politika paralelinde, birçok loncanın yönetiminde müslümanların etkin olduğunu söyleyebiliriz.²

Çarşı esnafının, çeşitli milletlerden oluşması nedeniyle ticaret hayatı ve satış tekniklerinde birtakım farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Her milletin kendine özgü özellikleri vardır ve bu durum satış tekniklerine yansımaktadır. Milliyetlerin özelliklerini Amicis oldukça canlı biçimde anlatmaktadır.“...Müşteri dört taraftan sözler ve işaretlerle çağrılır. Rum tüccar, biraz azametli bir tavırla seslenir; aynı derecede hilekar, ama daha mütevazi görünen Ermeni mübağlalı hürmetle celbetmek ister; Yahudi satacağı şeyleri kulağınıza

¹ Mesleklerin kendilerini dinsel bir öge ile simgelemesi ahiliğin etkisinin yitirilmediğini göstermektedir.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Mantran 1990

fıslıdar; dükkanın eşiğinde bir mindere bağdaş kurup oturan ağır başlı Türk ise ancak gözleriyle davet eder ve işi kadere bırakır...” Amicis 1874 (Amicis 1981)

İstanbuldaki loncaların, ahilikle ilişkisi tam olarak ortaya konulmasada birtakım etkilerden söz etmek mümkündür. Gerek Bizans dönemindeki yaşantı, gerekse Anadolu’da 15.yy da etkin olan Ahilik, Kapalı Çarşıda da esnaf üzerinde önemli etkiler bırakmışlardır. Bunun sonucunda da satış ve üretimle ilgili bazı ahlak kuralları oluşmuştur. Örneğin kâra karşılık bir kayıtsızlık sözkonusu idi. Komşusu sifatah yapmamışsa müşteriye komşusuna göndermek adetti. Bu davranışların temeli fütüvet ve ahiliğin etkisini göstermektedir.

Ancak İstanbul gibi kozmopolit bir yapıya sahip kentte, Mantran, loncaların dinsel yönlerini kaybettiği düşünülmektedir. Yapılan törenler ve mistik tarikatlarla bağlantılar, esnafın geleneklerine bağlılıkları ile ilişkilidir. Loncaların birçoğunun karma olduğu düşünülürse; yapılarının zaman içerisinde laikleştiği söylenebilir. 18yy.da değişen ekonomik politikalara bağlı olarak gayri müslimlerin ticaret hayatındaki etkinlikleri ve devletin sistemi denetleyememesi sonucunda; gayrimüslimler ayrı loncalarda örgütlenmeye başlamışlardır. “19.yüzyılın ikinci yarısından sonra lonca örgütlenmesi ortadan kalkmış 1913’te çıkan gediklerin ilgasına dair kanunla noktalanmış; loncalarda bu süreç içerisinde dağılmışlar ve yerlerini yeni esnaf kuruluşları almıştır.” (İstanbul Ans. 1993, Lonca md.)

Bütün sıkı kural ve denetimler zaman içerisinde yaşanan değişimler nedeniyle yokolmuştur. Sistemin ortadan kalkması yapı bütününde önemli sorunları beraberinde getirmiştir. Kapalı çarşıdaki lonca etkinlikleri Osmanlı arşivleri incelendiğinde; daha iyi ortaya konabilecektir. Bu araştırmaların sonucunda; loncaların çarşı iç kurgusunu nasıl etkiledikleri daha detaylı olarak incelenebilecektir.

Kapalı Çarşı Esnaf Derneği

Geçmişteki lonca sisteminin; süreç içerisinde etkisini yitirmesi ve ticaret sisteminin değişmesi sonucunda çarşıdaki işleyiş farklılaşmıştır. Günümüzde; Kapalı Çarşı belli bir işleyiş sistemine sahip değildir. Kapalı Çarşının işleyişi ve yönetimi ile ilgili olarak Kapalı

Çarşı Esnafları Derneği faaliyet göstermektedir. Kapalı Çarşı Esnaf Derneği satış sistemi ile ilgili çalışmalar yapmaktan çok; çarşının bütünü ile ilgili yapısal sorunları çözmeye çalışmaktadır. 3000'e yakın satış biriminin bulunduğu Kapalı çarşı içerisindeki dükkanlar, özel mülkiyette olup çok az bir bölümü vakıf malıdır. Mülkiyetin dağınıklığı ve işkolları arasında ki farklı yaklaşımlar, düzenli bir işleyişin olmasını önlemektedir.

şekil 5.3-2 Kapalı Çarşı güvenlik görevlisi

Kapalı Çarşı esnafları derneği 16 esnaf temsilcisinden oluşmaktadır. Bu dernek çarşının yangın güvenlik ve yapısal sorunları ile ilgilenmektedir. Kapalı Çarşı güvenliği ile ilgili sorunlar valiliğin denetiminde, Çarşı esnafının mali desteği ile kurulan Kapalı Çarşı özel güvenlik teşkilatı aracılığı ile çözümlenmeye çalışılmaktadır. Bu kurum Kapalı Çarşının yangın ve güvenliği ile ilgili çözümler üretmeye çalışmaktadır. Bu nedenle Kaplı çarşının girişlerinde özel güvenlik elemanları bulundurulmaktadır. Kapalı Çarşıda çıkacak yangına karşı çarşı içi yollardan geçebilecek özel yangın arabası Nuru osmaniye Camisinin

avlusunda durmaktadır. Ancak; bu iyiniyetli girişimler ciddi bir takım çözümler olmaktan oldukça uzaktır. Kapılarda bulunun özel güvenlik elemanları , çarşıya girenleri yeterince kontrol etmedikleri gibi , çarşı içerisinde yetersiz kalmaktadırlar.

Kapalı Çarşı içerisinde; Kapalı Çarşı Esnafları Derneği dışında; hediyelik eşya ve kuyumcuların kendi özel dernekleri vardır. Ancak bu derneklerin etkinlikleri oldukça kısıtlıdır.

5.4 Toplumsal Alışkanlıkların Kapalı Çarşı Üzerindeki Etkileri

Osmanlı'da yaşam kendi içerisinde dengesi olan bir sisteme sahiptir. Günlük yaşam sabah ezanıyla başlamakta ve yatsı ile sona ermektedir. Bu saatler arasında yaşanması, İslam geleneği açısından olduğu kadar; teknolojik yetersizliklerin yanısıra hayatın günışığına bağımlı olmasıyla da ilişkili bir durumdur.

“...saat sekizden sonra kimsenin sokağa çıkma izni yoktu, bu da halka davullarla duyuruluyordu. Bu saatten sonra sokakta dolananların falakaya çekilmesine ilişkin fermanlar vardır.”(Kuban 1996, s.286)

Oysa, Gülersoy'a göre;bu durum halkın manevi dünyası ile ilişkilidir.

“Çarşı doğal ışık ile aydınlatılmaktadır bunun nedeni, çarşının çalışma saatleri olduğu düşünülür...ama bu yüzeysel ve görünürdeki bir nedendir. Asıl sebep onun altındadır ve filozofiktir. Bu çalışma saatleri eski Türk toplumunun manevî dünyasının bir sonucuydu...” (Gülersoy 1979, s.16)

Bu konuda, nedeni ne olursa olsun hayatın günışığına göre kurulduğunun ve güvenliğinin ancak bu şekilde sağlandığı daha gerçekçi görülmektedir. Aydınlatma sistemlerinin olmadığı bir dönemde; çarşının çalışma saatleri de bu düzene uygun olarak belirlenmiştir.

İslami geleneklerle ilişkili olarak diğer düzenlemelerde kadın ve erkeğin toplum içerisindeki rolleridir ve bunlar oldukça tanımlıdır. Günümüzde bile, geçmişten gelen bu tavır ve davranışların izlerine rastlamaktayız. Ev içerisindeki yaşam bile kadınla erkeği ayırmaktadır. “Yoksul evlerin dışındaki evlerde kadınlarla erkekler ayrı odalarda yaşar ya da bölümlerde yaşarlardı. Erkeklerin dört eşi olabildiğinden bu ayrım zorunluydu.

Kadınların sokağa çıkması hoş karşılanmaz. Zenginler eşleri sokağa çıkmasını diye evlerine hamam yaptırılırdı.”(Kuban 1996, s.286) Dönemin yaşayışı düşünüldüğünde hamama ve çarşıya gitmek kadınlar için çok önemli olmalıdır. Toplum yaşamından dinsel nedenlerle soyutlanan kadınlara karşılık toplumda üretim gücü erkeklerin elindedir. Dolayısıyla sokaklar ve çarşılar erkek denetimi altındadır. Bu yaşayış tarzına koşut olarak kadının yabancı bir erkekle baş başa olması hoşgörülemez bir durumdur.

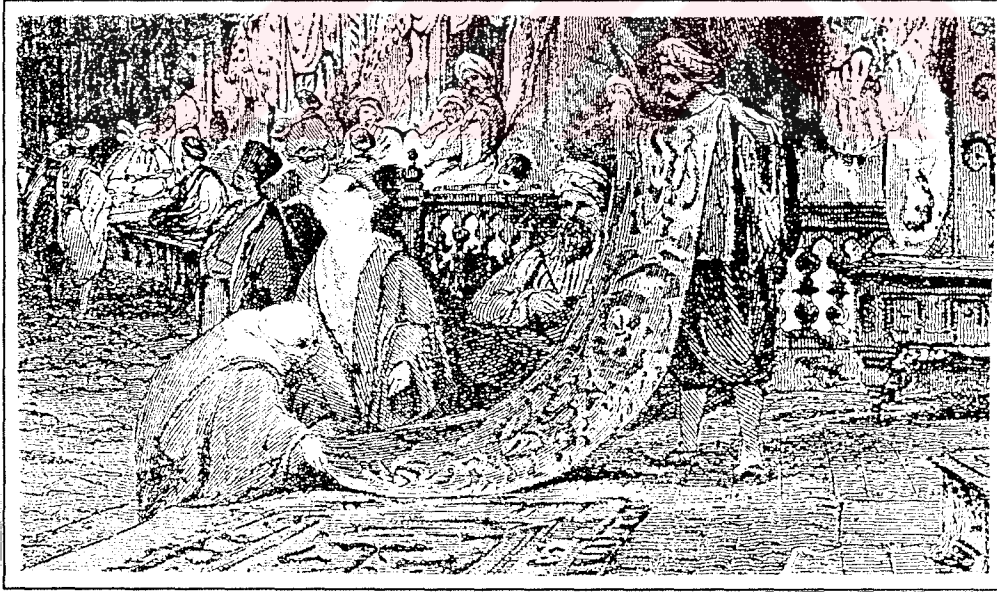

Şekil 5.4-1 Kapalıçarşı içinden bir görünüm(Gülersoy 1979)

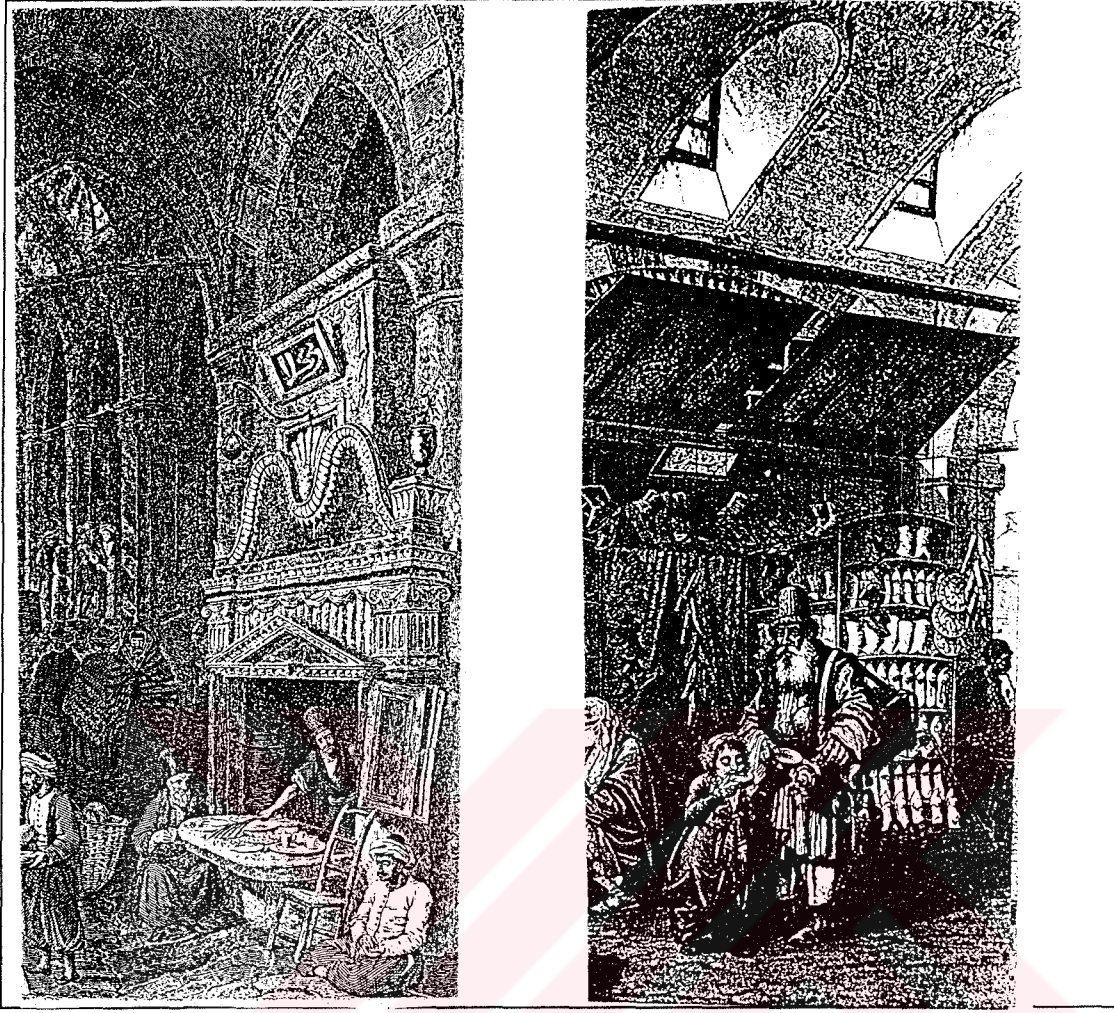
Buna rağmen; kadınlar çarşı içerisinde erkeklerle konuşup, aynı kerevete oturup pazarlık edebilirlerdi. Alışveriş sırasında yapılan bu eylemler, kimse tarafından yadırganmazdı. Bunun en önemli nedeni yaya trafiğine açık peykelerin üzerinden satış yapılıyor olmasıdır. Bu duruma koşut olarak da günümüz anlayışında dükkanlar ancak kadının özgürleşmeye başladığı 18yy dan sonra ortaya çıkmıştır. Bir çok seyyah, bu mekan anlayışı sayesinde çarşıda görebildiği kadınları anlatmıştır. Bu anlatıların en renklileri ise edebi ifadeler kullanan Amicis'e aittir:

“...Şark’ın en güzel kadınlarıyla gizlice göz göze gelinen bir müze, bir gezinti yeri, bir pazar ve bir tiyatrodur...”

“... Sık sık müslüman kadınların, beyaz yaşmaklı hanımların gezip dolaştıkları görülür. Ve yanlarından geçerken, tüccarlarla yaptıkları uzun muhareveler bölük pörçük, güzel dillerinin kulağı bir mandolin sesi gibi okşayan, berrak ve tatlı bir sesle telâffuz ettikleri ahenkli kelimeleri kopuk kopuk duyulur.” Amicis 1874 (Amicis 1981)

Şekil 5.4-2 Kapalı Çarşı’da kadın

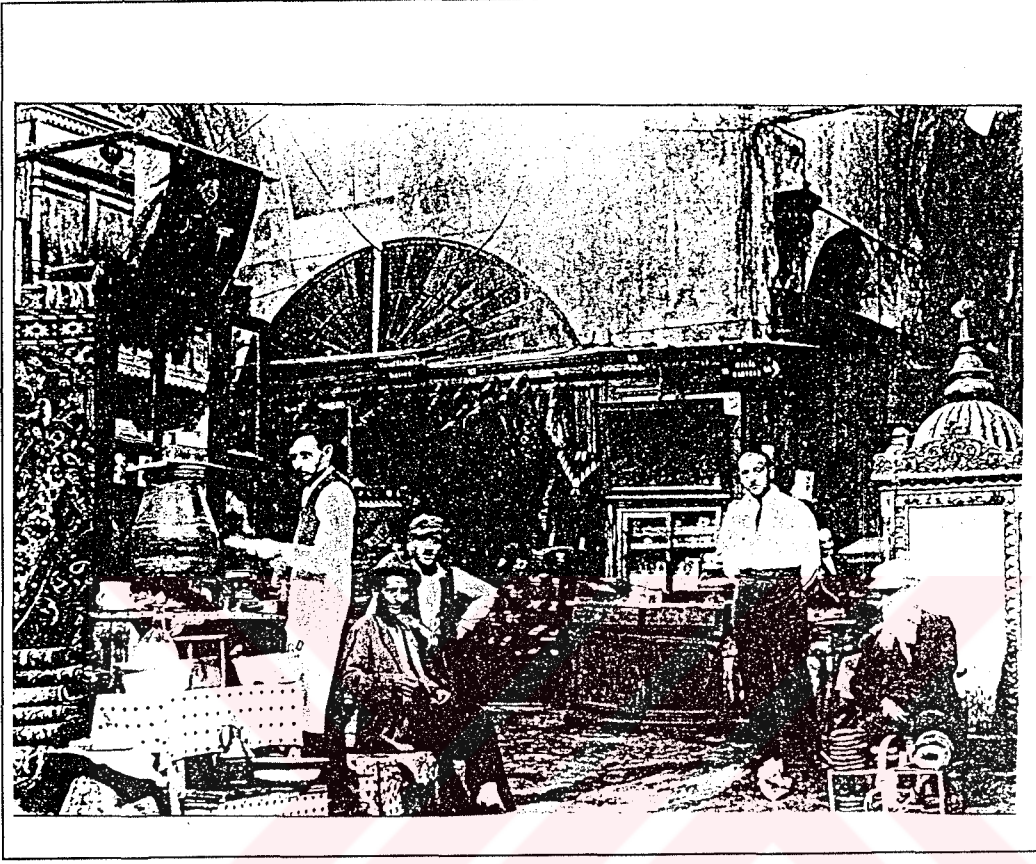
şekil 5.4-3 Yemek servisi yapılan bir birim ve seyyar satıcı(Gülersoy 1979)

Çarşıdaki diğer ilginç noktalardan biri, yemek için özel bir bölümün ayrılmamış olmasıdır. İnsanların oldukça yoğun kullandıkları ve esnafın gününün önemli bir bölümünü geçirdiği bir alanda günümüz anlayışında, yemek yeme mekanının olmayışı geleneklerle ilişkilidir. Yiyecek ve içecek ihtiyaçları daha çok seyyar satıcılar aracılığıyla sağlanmaktaydı. Bu durumla ilgili betimlemelere de gravür ve seyahatnamelerde sıkça rastlanmaktadır.

Gravürlerde ve seyahatnamelerde kahvelerle ilgili anlatılara rastlansa da; yemek servisi veren dükkanlar yoktur. Daha geç dönemlerde sütçü, muhallebici ve kaymakçı gibi özel dükkanlar çarşı içerisinde yer almışlardır.

Çarşıda lokanta veya Batılı anlamda restaurant gibi mekanların bulunmamasının nedeni toplumsal alışkanlıklardır. Toplum yaşamına baktığımızda kent içerisinde de; bekar

odalarına yemek çıkaran basit aşçı dükkanları dışında yemek mekanları yoktur.(Kuban 1996)

şekil 5.4-4 Bir çay ocağı ve simitçi (Gülersoy 1979)

Toplumsal yaşamın erkekle kadının bir arada olmasına izin vermediği gibi; göçebe kültürünün izleride bu davranışlarda etkin olmuştur. Osmanlı toplumsal yaşamında yemek için özel bir mekan ve mobilya görülmemekte, sarayda bile tepsilerde yemek yenmektedir. Bunun nedenleri, toplumun uzun zaman dilimi boyunca göçer olmasında aranmalıdır. Bu alışkanlık paralelinde esnafta yemeğini sefer tasında evinden taşıyarak getirmiş ve bu nedenle geç dönemlere kadar yiyecek satılan birimler çarşı içerisinde yer almamıştır. (Gülersoy 1979, s.37)

Kapalı Çarşıda yemek dışında; günümüzdeki bir çok servis birimi yapı bütünü içerisinde yer almamaktadır. Bu servisler yapı bütünü içerisinde veya yakınında olan üniteler aracılığı ile çözülmektedir. Kapalı Çarşı içerisinde bulunan yemek yerlerinin bazıları sirkülasyona çok açık olmayan yerlerin değerlendirilmesi şeklinde oluşmuştur. Merkezi

yerlerde daha çok kahve ya da büfe özelliği taşıyan birimler bulunmaktadır. Daha kapsamlı restaurant ve cafeler; yer imkanlarının daha elverişli olması sebebiyle, çarşı içi hanlar ya da yakın çevresindeki hanlarda konumlanmışlardır.

şekil 5.4-5 Kapalı Çarşı içindeki bir kahve

şekil 5.4-6 İç Cebeci Han ve restaurantlar

5.5 Kapalı Çarşı İçindeki Birimlerin İşlevleri ve Yapı Bütününe Etkileri

5.5.1 Cevahir bedesteni (Eski bedesten)

Bedestenlerin ticaret hayatındaki yerlerini, sosyal ve ekonomik düzenlerini incelemek Kapalı Çarşı bütünü içerisindeki fonksiyonlarını açıklayabilmemizi sağlayacaktır. Bedestenler sahip oldukları fonksiyonlar nedeniyle özelliği olan yapılardır. Özellikleri nedeniyle çarşı içerisinde gerek yapım özellikleri, gerekse konumları nedeniyle öne çıkmaktadırlar.

Cezar'a göre " ...Bedestenlerin, özel bir işlevler yüklenmelerin iyi işaretini, onların belirli bir plan şemasına göre inşa edilişleri verir." (Cezar 1985, s.305)

İlk zamanlarda kumaşçılar için inşa edilen bedestenler, zaman içerisinde ek fonksiyonlarında yapılarında barındırmışlardır. Kumaş için özel çarşıların yapılmasının en önemli nedeni, kumaşın kıymetli mallardan sayılmasıdır. Ancak bedestenlerin inşa edildikleri kentlerde farklı kumaş satıcıları etkin olmaktadır. Örneğin Bursa'da ipek ve ipekli kumaş satıcıları etkindir. Bursa'da ipek alım satımı ile ilgili fiyatlar bedesten tüccarları tarafından saptanmaktadır. Bu da bedestenlerin fiyat belirleme hakkına sahip olduğunu göstermektedir.

" ...bedesten bir yönüyle **borsa** işlevini yerine getirdiği gibi, fiyat ve kalite kontrolüne ait görev ve yetki yükümlülüğü açısından, ilk bakışta loncanın, ama bunun da üstünde devlet gücüyle ilgili görev ve yetki işleminin sahibi bulunuyor demektir..." (Cezar 1985, s.307)

Bedestenlerin oldukça sağlam inşa edilmeleri; kıymetli mal, para ve mücevherlerin güvenli bir biçimde saklanması amacını taşımaktadır. Para ve mücevherlerin belirli süreler için saklanması günümüzdeki **kiralık kasa** görevlerinin olduğunu göstermektedir.

Bedestene emanet olarak bırakılan paralar için belirli bir süre sözkonusu değildir. Emanet bırakılan paralar; sahibi tarafından alınacağı gibi başkası tarafından yazılı belge getirmesi karşılığında alınabilirdi. Bedestenlerde ölen kişilerin para ve değerli eşyalarında mahkeme kararı ile saklanırdı. Bu işlemler için bedestene bir miktar para ödenmektedir.

Bedestenler; kentte ki ticaret hayatını yönlendiren, yarı resmi kuruluşlardır. Bu nedenle bir çoğunun bulunduğu şehrin ticaretine ait özel görevleri vardır. İstanbul Cevahir bedesteninde imparatorluk merkezinde bulunması nedeniyle ; ülke içerisindeki **kıymetli maden ve mücevher piyasasını** belirlerdi. Ayrıca ülke içerisindeki altın ve gümüş paraların raiflerinin belirlenmesi ve kayda geçmesinden sorumluydu ve bu işi bedesten kethüdaları yapmaktaydı.(Cezar 1985) Bu fonksiyonları nedeniyle kent içerisinde önemli bir noktada yer almaktadırlar.

Devletin ticaret yaşamını denetlemesini sağlayan önemli kurumlardır. Yarı resmi kuruluşlar olmaları personel ve yöneticilerin görevlerinden anlaşılmaktadır. Bedesten kethüdaları bedestenin yöneticisi ve sorumlu kişisi idiler. Devletin lonca ile ilişkileri kethüdalar aracılığı ile kurulurdu. Kethüda bedesten içinden itibarlı esnaf arasından seçilir, kadının onayı ile atanırdı. Bedestende kethüdalar dışında, bedesten bekçileri, bedesten içi ve dışı dellalları, bedesten hammalları , hizmet veren kadro olarak görülmektedir.

şekil 5.5-1 Bedestende alışveriş(Develi 1998)

Cevahir bedesteninin esnafı, kentin ticari ve sosyal yaşamında belirleyici rol oynamaktaydılar. Esnaf yaptığı ticaretin önemli ve karlı bir iş olması sonucunda belirli bir mali güce sahiptir. Kentin değerli mallarının ve antikalarının satıldığı bir alan olması nedeniyle kentteki nüfuslu kişilerle önemli ilişkileri vardır. Bu bölümdeki esnaf üretici olmayıp alım satım işlerinden para kazanan insanlardı.(Sakaoğlu 1993,s.118)

Cevahir Bedesteninin esnafı kendi mallarını pazarlamak, gelen malları almak dışında değerli eşya ve malları belli bir ücret karşılığı mahzenlerde saklamaktaydı. “Cevahir bedesteni İstanbul’un biricik banka kasası, buradaki esnafta güven duyulan emanetçilerdi.

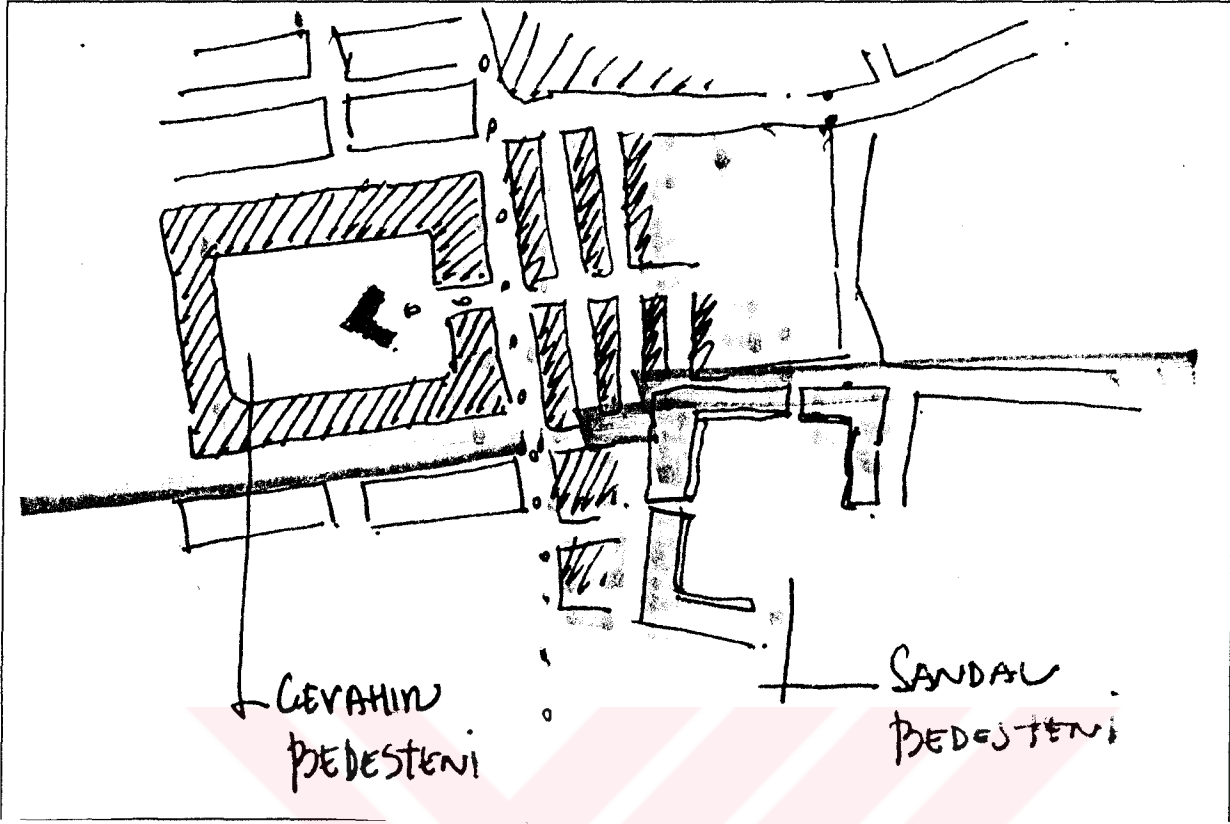
Bedesten gerek mimarisi, gerekse işleyiş sistemi nedeniyle Kapalı Çarşıdan farklıydı. Mekanın bütünü içerisinde diğer bölümlerle olduğu gibi bölüntü yoktu bu nedenle mekan bir bütün olarak algılanmaktadır. “Bütün satıcıların tezgah ve sandık denilen satış birimleri vardı. İçerisindeki dolap denen dükkanlar, sağlam ve kalın ahşap malzemeden yapılmış, yarısı yukarıya, yarısı aşağıya açılan iki kepenkli, oyma hücreleri, taşınabilir câmekan ve sandıkları içeren tahtadan levhaları bulunan küçük mekanlardı.” (Sakaoğlu 1993)

Emanet için sandıklarının genellikle bedestenin iç duvarı etrafındaki hücrelere yerleştirildiği kabul edilir. Ancak Gülersoy’da emniyet sandıklarının mahzenlere ilave olarak ,satıcının oturduğu tahta peykenin altındaki boşluklara yerleştirildiğinden söz eder. Oysaki bu olasılık güvenlik ve kullanım zorluğu düşünüldüğünde, söz konusu olmamalıdır.

Cevahir bedesteninin esnafı akşamları mallarını mahzenlere kilitlerdi. Mahzenler sadece Bedesten esnafı tarafından değil; çarşı içindeki kuyumcular v.b esnaf kolları tarafından kullanılırdı.

İç bedestende dikkat çeken bir diğer noktada silah çarşısının yapının içinde yer almasıdır. Bedestende satılan silahlar şüphesiz ki, işlemeli, değerli taşlarla süslü ve antika parçalardan oluşmaktadır. Bu nedenle bir çok seyyahın anlatısında geniş bir yer tutmaktadır.

Bedestenin işleyiş saatleride çarşıdan farklıdır. Bedesten; İnciciler kapısı önünde yapılan duâdan sonra, öğleye doğru açılıp, öğleden sonrada üç kapısı kapatılırdı. Açık kalan kuyumcular kapısı gün batımından yarım saat önce bekçilerce kilitlenirdi. Kuyumcular kapısının geç kapanmasının nedeni kuyumcuların değerli mallarını koydukları sandık adı verilen satış ünitelerini her gece bedestene koymaları için açık tutulurdu. (Sakaoğlu 1993)

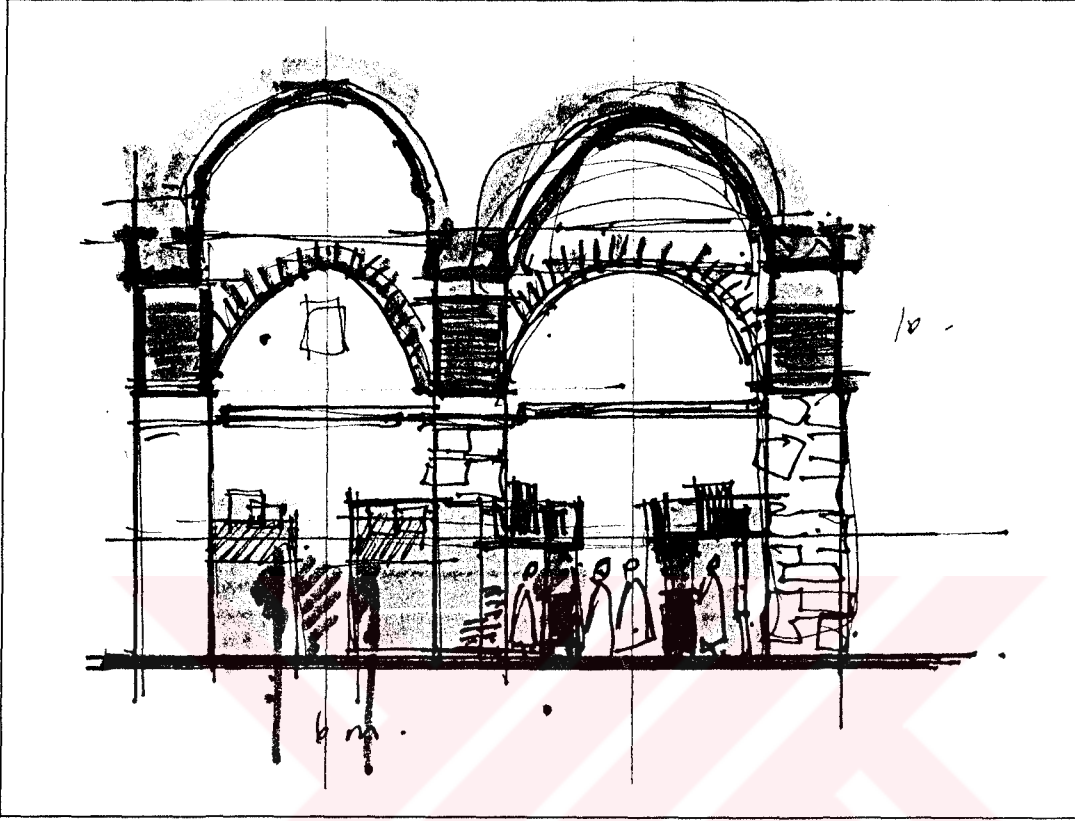

şekil 5.5-2 Bedesten ve Kuyumcular ilişkisi

Geç açılmasıyla ilgili olarak en önemli etken güvenliğin sağlanmasıdır. Kentin en değerli mallarının bulunduğu bedestende; yangın çıkmasını önlemek amacıyla ateş yakmak, mum, kandil, şamdan bulundurmak, çubuk içmek yasaktı. Yapının mimarisi düşünüldüğünde; alım satımların yapıla bilmesi amacıyla gün ışığının en yoğun olduğu saatler tercih edilmektedir. Ayrıca çalışma saatleri çarşının yoğun kullanımının olduğu saatlerde tutularak baskın ve soyguna karşı tedbir alınmaktadır.

19.yy.da Batıda sanayileşmeyle birlikte üretim ve satışa gelen yeniliklerin; Osmanlı'nın içe dönük ekonomik sistemini etkilemiştir. Gelişmelerden Kapalı Çarşı gibi bedestenlerde paylarını almışlardır. Geçmişteki üretim sistemine göre eğitimi olan esnaf antikacılığa yönelmiştir. Tanzimat dönemiyle yapılan düzenlemelere koşut olarak kentin organizasyonu gözden geçirilmiştir. Kentin güvenliğinin birçok bölgede sağlanması ticaretin yabancıların eline geçmesiyle birlikte ticari yapılar ve bankalar bedestenin etkinliğini yitirmesine neden olmuşlardır. Kiralık kasa ve emanetçilik fonksiyonu yiten bedestenin esnaf yapısında bir takım bozulmalar yaşanmıştır. Her dönemde kentin en

güvenilir kişileri olan bedesten esnafının; bozulma döneminde girmesi bir çok olayda gözlenmiştir.¹ 20 yy. Başlarında ise bedesten tamamen fonksiyonunu yitirmiştir.

şekil 5.5-3 Bedestendeki günümüz satış birimleri

Günümüz Kapalı Çarşı'sında Bedestenler özel işlevlerini yitirmeleriyle beraber; yeni işkollarının yer aldığı birimler haline dönüşmüştür. Batılılaşma ile birlikte; bazı esnafın antikacığa yöneldiği görülmüştür. Günümüzde de bazı satış birimleri antikacığa sürdürmektedir. Ancak bedestenin büyük bölümün de gümüş ve hafif kuyum birimleri yer almaktadır.

¹ bu olaylardan birisi şöyledir: Bedesten esnafı , kuyumcular ve sarraflar gibi altın ve gümüş paraları törpüleyip veznini 1 buğday,2 buğday azalttıktan sonra “ bir buğdaydan bir şey olmaz” diyerek piyasaya sürmeleri yakınmalara neden olmuştur. III.Mustafa bedesten kethüdasına ve sarraflara bu durumu yasaklayan ferman göndermiştir. (Sakaoğlu 1993)

Bedestenin içerisinde; satış sistemi 1950'den sonra değişmiştir. Bu değişim iç mekanı olumsuz olarak etkilemiştir. Oldukça sıkışık bir düzende yer almaları ve satış amaçlı yoğun aydınlatma kullanmaları nedeniyle iç mekanın boyutları algılanamadığı gibi; satış birimlerinin önündeki dolaşım yolları dehliz etkisi vermektedir.

5.5.2 Sandal bedesteni

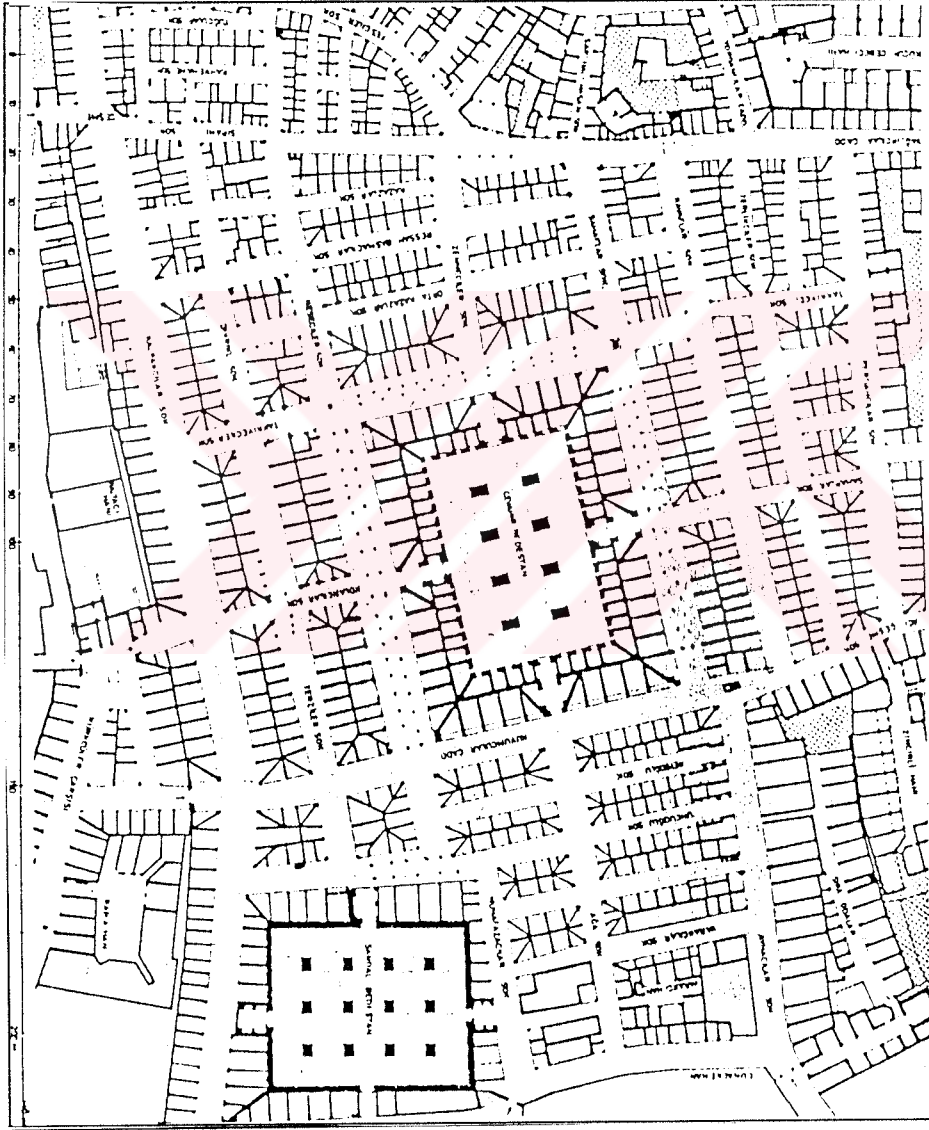
Sandal bedesteni ismini çarşıda satılan sandal bezinden almaktadır. Yeni bedesten veya küçük bedestende denilmektedir. Yapılış tarihi olarak 1470'den sonraya tarihlenmektedir.

E.H. Ayverdiye göre Fatih vakfiyesinde ve Ayasofya vakıfları tahrir defterinde sandal bedesteninden bahsedildiğine dikkat çekmiştir. Gerek Cevahir gerekse Sandal bedesteninin Edirne ve Bursa bedestenleri ile karşılaştırarak iki bedesteninde Fatih dönemi yapıları olduğunu belirtir. Evliya Çelebi'de her iki bedesten gibi sandal bedestenin de Fatih tarafından yapıldığını belirtir.

şekil 5.5-4 Sandal Bedesteninin bugünkü durumu

Sandal bedesteninin , Cevahir bedesteninden farkı mahzen veya hücre denilen birimlerin bedesten içinde yer almamasıdır. Bunun en önemli nedeni; Sandal bedesteninin, Cevahir bedesteninin sahip olduğu birtakım özel işlevlere sahip olmamasıdır. Sandal bedesteninde adından anlaşıldığı gibi kumaş ticaretinin yapıldığı mekandır. Buna Evliya Çelebinin verdiği listede de rastlamaktayız. Endüstrileşme ve Batılı devletlerin dokuma pazarına düşük fiyatlı mal sürmeleri sonucu bu bedesten fonksiyonlarını zaman içerisinde yitirmiştir.

şekil 5.5-5 Cevahir Bedesteni ve Sandal Bedesteni

Bedestenin, 1914'te mezar salonu olması sırasında, geleneksel satış birimleri olan peyke ve dolaplar kaldırılmıştır. Bu tarihten sonra tekrar fonksiyon değişikliğine uğrayan yapı

çeşitli turistik eşya ve tekstil ürününün satıldığı birimler içermeye başlamıştır. Günümüzde satış birimlerinin bedestenin içerisinde oldukça dağınık yer aldığını görmekteyiz. Genel bir düzenlenmenin yapılmamış olması ve satılanların farklı ürünlerden oluşması olumsuz bir noktadır.

Ancak Cevahir bedesteni gibi hücre satış birimlerinin yer almaması iç mekanın algılanması açısından olumludur. Ancak; Çarşının doğu sınırını oluşturan, Batılılaşmadan sonra işlevini yitirmiş olan , Sandal bedesteninin, günümüzde yeniden düzenlenip, eski canlılığına döndürülmesi gerekmektedir.

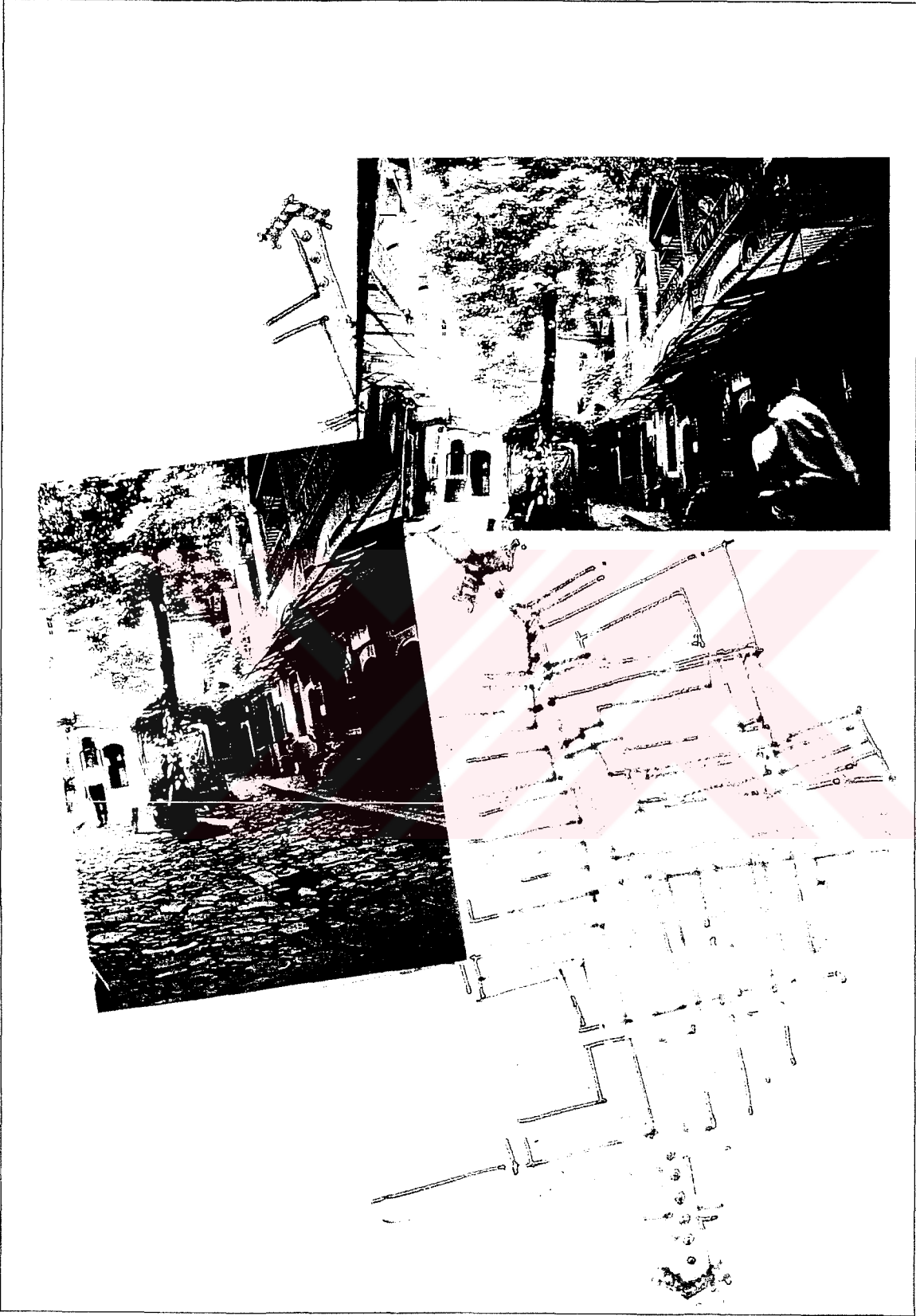
5.5.3 Hanlar

Kapalı Çarşının dokusunun, sınırlarının oluşumunda hanlar önemli öğelerdir. Hanların çeşitli dönemlerde; çarşıyla bağlantılar kurarak dokuda yer almışlardır. Deprem ve yangınlar sonucunda; önemli değişiklikler geçirmelerine rağmen dokudaki bir çok han günümüze ulaşmıştır. Bu hanların Kapalı Çarşı dokusuyla ilişkileri oldukça kuvvetlidir.

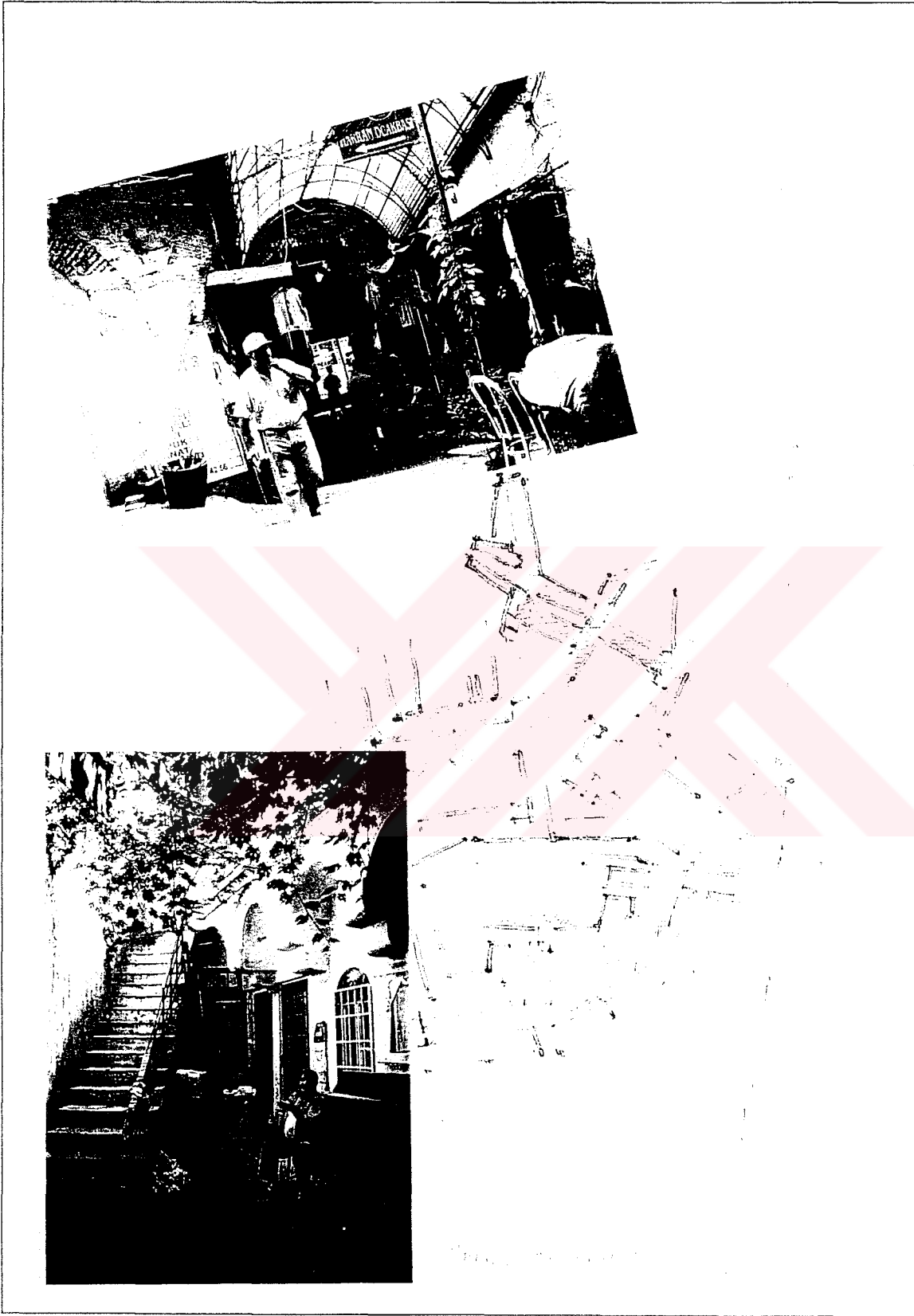
Günümüzde; Kapalı Çarşının içerisinde yer alan hanlar şunlardır: Ağa Han, Astarıcı Han, Bodrum Hanı, Büyük Safran Han, Cebeci han Çukur Han, Evliya Han, Hatip Emin Han, Küçük Safran Han, Kürkçüler Han, Perdahçı han, Rabia Han, Safran Han, Sorguçlu Han, Varakçı Han, Yarımtaş Han ve Zincirli Han.

Yakın Çevresinde yer alan ve Kapalı Çarşı ile ilişkili hanlarsa şunlardır: Ali paşa hanı, Baltacı Hanı, Bekçi Hanı, Çuhacı hanı, Halıcılar Hanı, İmam Ali Hanı, Kalcılar, Kaşıkçılar, Kızlar ağası, Mercan Ali paşa Hanı, Mercan Han, Pastırmacı han, Sepetçi Han, Yağcı Han, Yıldızlı Han, Yolgeçen Han.

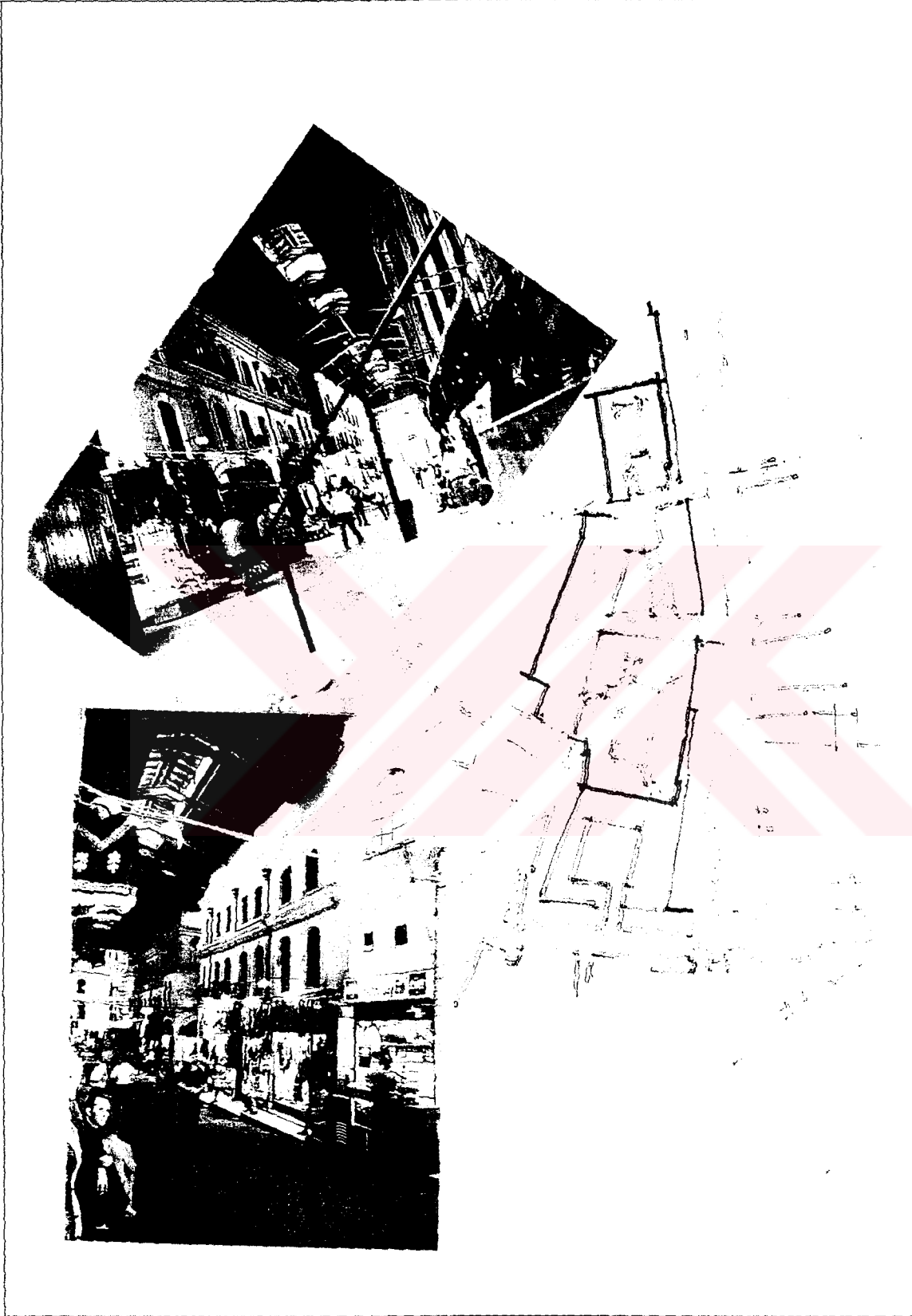
Hanlar; çarşı dokusunun ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde kurgulanmışlardır. Hanlar geçmişte; konaklama, üretim, depolama gibi amaçlarla kullanılmışlardır. Vakıflara gelir olması amacıyla yapıldıkları için; edebilik ilkesi sözkonusudur. Bu nedenle, yapımlarında taş ve tuğla gibi dayanıklı yapı malzemesi kullanılmıştır. İstanbul hanları; topografya ve şehir dokusuna uygun olacak biçimde doku içerisinde yapılanmıştır. (Güran 1976 s. 75)

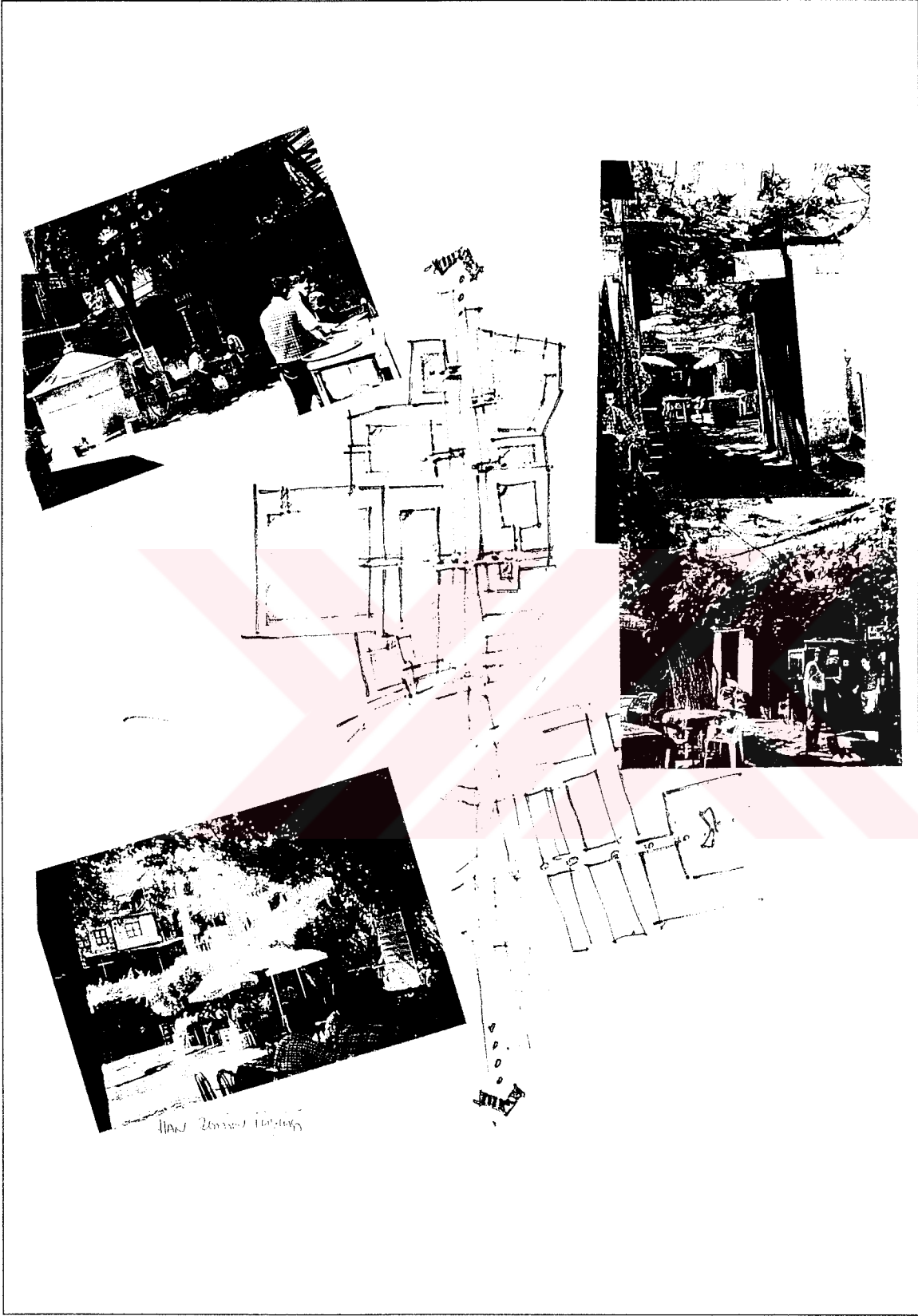
şekil 5.5-6 Zincirli Han Doku İlişkisi

şekil 5.5-7 Yarım Taş Han

şekil 5.5-8 Kürkçüler Çarşısı

şekil 5.5-9 Uzun Çarşı aksındaki hanlar

Kapalı Çarşıda yer alan hanlar **ticaret** hanlarıdır. Bu hanlar genel olarak içinde yer alan esnaf topluluklarının adlarıyla adlandırılırlar. Hanın iç işleyişinde zemin kat servis ve depolar; üst katlar ise büro halinde kullanılmaktadır. Çuhacı, Pastırmacı, Astarıcı, Kebabçı gibi hanlar bunlara örnektir.

Günümüzde Kapalıçarşının içerisindeki hanlar üretimi tamamlayan, yan ürünlerin üretildiği ve depolama amaçlı kullanılan mekanlardır. Zemin katların Kapalı Çarşı ile birlikteliği, günümüzde de devam etmektedir. Bu nedenle bazı hanların zemin katları satışın yanı sıra lokanta ve kahvehane olarak değerlendirilmektedir. Hanların birinci katları ise basit üretim alanları veya depo olarak kullanılmaktadır. Örneğin İç Cebeci hanın üst katlarında basit deri işlerive boyanması, Halı tamiri, bakır ve pirinçten çeşitli eşyaların üretim ve tamirata yapılmaktadır. Üretim ve satış birimlerinin hanların içerisinde yer alması mekana önemli bir hareket katmaktadır.

5.5.4 Satış Birimleri

Lonca sistemi nedeniyle, aynı malı satan birimlerin bir arada bulunması, çarşının bölümlerini özelleştirmekteydi. Aynı iş kollarının bir arada bulunması iç mekanda önemli bir görsel etki yaratmaktadır. Bu durum sonucunda çarşı kendi içerisinde bir düzene oturmakta ve iç işleyişi kullanıcı tarafından kolaylıkla algılanmaktadır.

“...karışıklık ancak görünüştedir.Koca Çarşı bir kışla gibi muntazamdır. ..”Amicis 1874 (Amicis 1981, s.106)

Günümüzde dokunun bozulması ve birçok işkolunun dağınık yerleşmesi sonucunda; kullanıcılar yön duygularını yitirmektedirler.

Kapalı Çarşı'da, bütün dükkanların aynı hizada birbirinin benzeri olması, lonca sisteminin yansımasıdır. Lonca sisteminin çarşayı sıkıca denetlemesi aynı işkolundan birinin öne çıkmasına izin vermemektedir. Bu nedenle geleneksel satış sistemi içerisinde reklam tabelasının yeri yoktur.

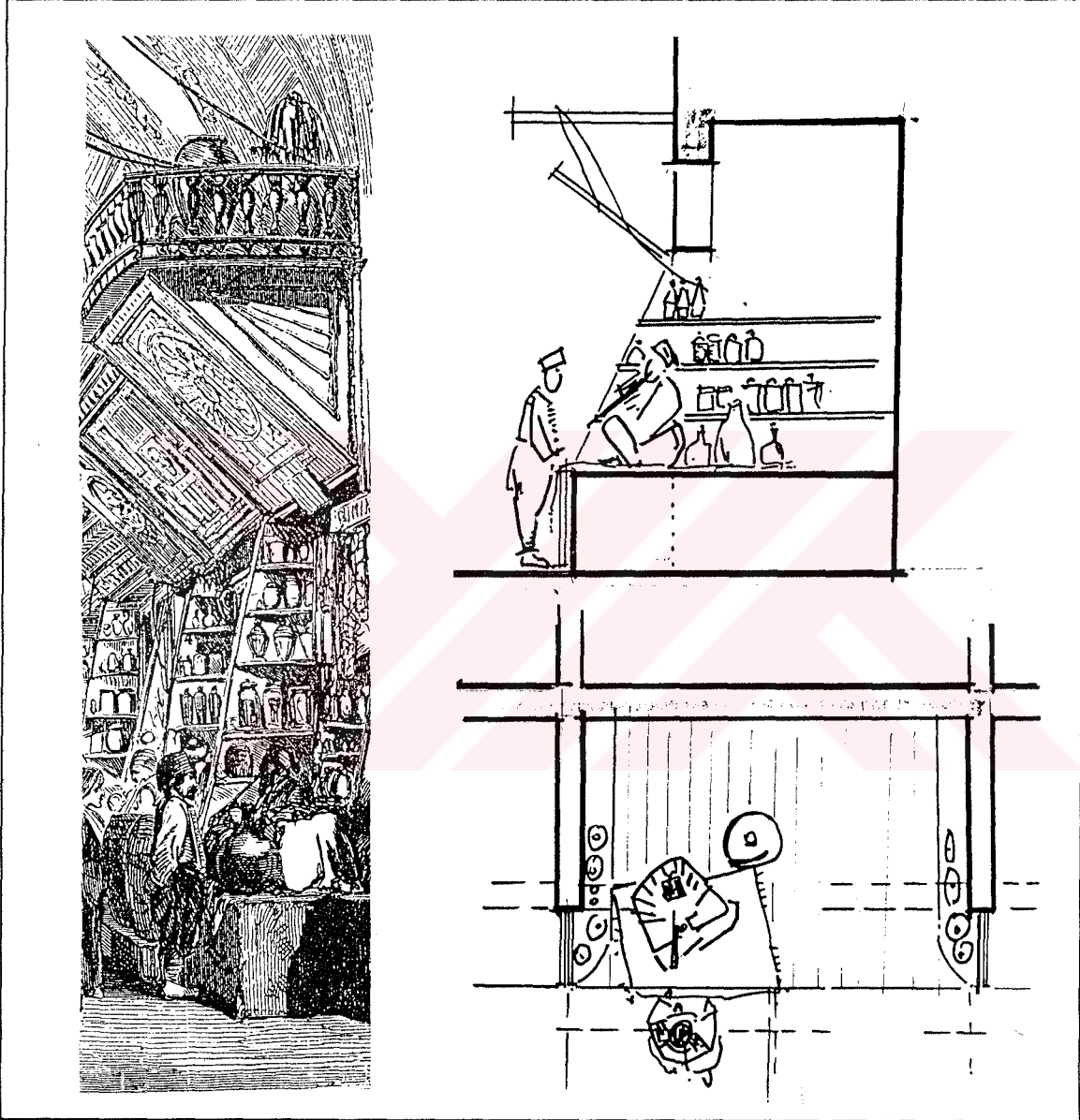

Şekil 5.5-10 Kapalı Çarşı iç mekan

Çarşının iç mekanının olabildiğince yalın olması ve süslemelere yer verilmemesi satılan ürünü ön plana çıkarmaktadır. Çarşıda dekorasyonu, satış amaçlı teşhir edilen mallar oluşturmaktadır. Her seyyah, çarşıdaki mallardan oldukça detaylı bahsetmektedir. Bunlara örnek olarak; Miss Pardoe'nin çarşıcı betimlemelerini gösterebiliriz.

“..Kesinlikle söylene bilir ki, çarşının en gösterişli sokağı işlemeli elbiselere ayrılmıştır. Burada; en ince iğne işi altın ve gümüş iplikle işlenmiş ipekler, parlak renkli ipliklerle renklendirilmiş adeta elle dokunmaya kıyamayacak müslinler, yılların emeğiyle meydana getirilmiş kaşmirden tütün çantaları, üzerine altınla işlenmiş yazılar bulunan İran işi eşarplar. Şair Hafız'a ait aşk şiirleri bu dükkanlarda görülebilir...” (Miss Pardoe 1997, s.38)

Satıcının elindeki bütün malları teşhir etmesi sonucu, müşterilerin çeşitlilikten etkilenmesi satışı arttıran bir unsurdur olmaktadır. Ayrıca mekanın üretim içinde kullanıldığı düşünülürse malların, satış biriminin dışına asılması, iç mekanda alan kazanımı sağlamaktadır.

şekil 5.5-11 Çarşı içinde bir satış birimi

Geleneksel anlamdaki satış birimlerini incelediğimizde; birbirinden kepenk ve dolaplar aracılığı ile ayrılmış peykeler üzerinde, satış birimlerinin duvar önlerinde genişlikleri 6-8 ayak, derinlikleri ise 3-4 ayaktır bu birimlerin adları çarşı dilinde “**dolap**” tı. Dükkanı kapatmak için kullanılan kepenkler mimari öge olmalarının yanısıra; dükkanlara dolap

denmesini de açıklar niteliktedir. “...dükkan kapama usulü olarak , yerleşimin gereği olarak aşağıya inen ve yukarıya kalkan iki kepenk kullanılıyordu. Bir kanat, oturlan kerevetten aşağı, yere sarkıyor, arkadan menteşeli, üst kanat ise, iple yukarı çekilerek açılıyordu.”(Gülersoy 1979, s.18) Baron de Bussiér bir anlatısında şu ifadeyi kullanmıştır. “tıpkı yan yatmış bir dolap gibi” demektedir.

Üretim, depolama ve satış aynı mekan içerisinde yer almaktadır. Peykenin arka bölümünde dolap içerisinde abdest tazelemeye yarayan bir hücrede bulunuyordu. “dolaplar” böylece önlerindeki yaya trafiğine açık, duvar kenarında yer tutmuş bir divanlar dizisi olunca, önlerinde vitrin ve duvara yer verilmiyordu.” (Gülersoy 1979, s.18). Vitrin ögesinin olmadığı dönemde; satıcılar teşhir amacıyla arkalarındaki rafları kullanmaktaydılar. Bazı satıcılarda önlerine veya yanlarına , çekmeceler, camlı kutular koyarak bunlarıda teşhir amaçlı kullanmaktadırlar. Satıcıların önündeki camekânların içinde ve arkasındaki rafların üstünde, orada ne satılıyorsa teşhir edilmekteydi.

Satıcı-üretici satış birimi üzerinde, günlük yaşayışı ile ilgili eylemleri gerçekleştirmektedir. Örneğin ibadet etmek gibi.

“...Kompleksiz bir hayatpeykenin üstünde, caddeyi dolduran ve kimi günler renkli bir sel gibi önünden geçen kalabalığa hiç aldırmaksızın, ve çevresinde hiç kimse yokmuş gibi, namaza dururdu...”(Gülersoy 1979, s.18)

Müşteri malları direkt görüp algılamaktadır. Bunun temel nedeni satılan malların kapalı dolap ve raflar aracılığı ile değil; ürünlerin hepsini gösteren bir düzende yer almasıdır. Bu durum satışı arttırmaktadır. Yerleşimin basit ve sade oluşu nedeniyle ürünler ön plana çıkmaktadır. Ürünlerin bu şekilde teşhiri de göze hitap ederken; mekanın iç yapısında önemli bir hareketlilik sağlamaktadır. Bu durum yabancı seyyahların gözünden kaçmamış ve anlatıların da sık sık bu duruma yer vermektedirler.

“..Fevkalade güzel olan çarşılardan biri, belki de en çok arzu ve heves uyandıranı kavaflar çarşısıdır. Çarşıda sokağa bir saray galerisi havası veren veya altın yapraklı, inci çiçekli ağaçlardan bahseden Arap efsanelerinin bahçelerini hatırlatan iki sıra birbirine benzer dükkanlar vardır.” Amicis 1874(Amicis 1981)

Müşteri; satıcı ile aynı kerevete , peykeye onun yanına oturabiliyor, alacağı malı inceliyor, esnaf ile rahat ve dertsiz bir ilişki içinde sohbet edebiliyor, kahve ve çubuk içebiliyordu.. Satıcı, müşteriyle aynı kotta oturup birebir ilişki kurmaktadır. Müşteri malların hepsini bir arada görerek karşılaştırma yapabilmektedir ve alacağı malın üretim sürecini de takip edebilmektedir. Bu ekonomik sistem sonucu üretici ile müşteri direk ilişki içerisinde. Bu nedenle geleneksel sistemdeki satış birimlerinde, müşteri üretim sürecini denetleyebilmektedir.

“19 yy.da İstanbul’da yaşam geleneksel biçimini yavaş yavaş terk ediyor. Tüketim örüntüsü hızlı bir biçimde Batı normlarını izlemeye başlıyor.” (Toprak 1995 s.26) Böylelikle kentte, yeni alış veriş alışkanlıkları yerleşmeye başlamıştır. 19yy da alış veriş alışkanlıklarında yaşanan değişimlerin; Kapalı Çarşı üzerinde de önemli etkileri olduğunu bilmekteyiz. 1894 depreminden sonra; Kapalı Çarşının restorasyonu sonunda, satış birimlerinde dönemin anlayışına göre düzenlenmiştir.

Yeni oluşan alışveriş alışkanlıkları doğrultusunda, ortaya çıkan birimler de yeni bir takım öğeler satış mekanının içerisinde yer almaya başlamışlardır. Malların çeşitlenmesi ve kesintisiz yürüyüş mekanı sağlaması açısından vitrin en önemli dğişikliklerdir.

şekil 5.5-12 Dükkan ve vitrinlerin etkisi

Vitrin ögesinin ortaya çıkmasıyla ; alışveriş iç mekanda gerçekleştirilen eyleme dönüştürülmüştür. 19yy'da satış eyleminin dış mekandan ayrılması ve vitrin elemanının satış biriminin sınırını belirlemesi; Kapalı Çarşının iç mekan kurgusunu etkileyen, önemli bir değişikliktir.

Geçmişte satış eyleminin dış mekanda yapılması; beraberinde teşhir elemanlarında dış mekanda yer almasına neden olmaktadır. Ancak satış birimini; vitrin yüzeyi ile bölünmesi satılacak ürünün sergileme sistemini değiştirmiştir. Yeni biçimlenen satış birimleri vitrin aracılığı ile ulaşım yollarından kopmuşlardır.

Satılacak ürünlerin sadece tanımlı bir alanda sergilenmesi Kapalı Çarşıda önemli bir görselliğin yok olmasına neden olmaktadır. Geleneksel sistemde dolaşım yolları üzerinde yer alan peykeler kesintisiz bir iç mekan yaratmaktadır. Satış birimlerinin; vitrinler aracılığı ile dolaşım yollarından kopması, mekandaki bütünlük etkisini yoketmekte ve dolaşım yolları koridor etkisi vermektedir. Daha önceki bölümlerde; seyyahların anlatılarındaki bolluk ve Kapalı Çarşının “ Doğunun alışveriş sarayı” gibi görünmesi, vitrin ögesiyle birlikte son bulmaktadır.

Endüstrileşme sonucunda üretim; satış birimlerinden, atölye ve imalathanelerde yer almaya başlamıştır. ¹Böylelikle üretici- satıcı yavaş yavaş ortadan kalkmakta ve satış biriminde üretim söz konusu olmamaktadır.

Bu dönemde gelen seyyahlar, Kapalı Çarşı'nın geleneksel dokusunu aramaktadırlar. “...Fakat hâlâ bu bu cins tipik köşeler, yüzyılın başında bile vardı: Bedestenler ve pabuççular çarşısı böyleydi.” 1950’li yıllara kadar her iki bölümde özelliklerini yitirmeden kalmışlardır. Batılılaşma döneminde satış sisteminde yaşanan değişim etkilerini günümüze kadar hissettirmiştir.

Günümüzde satış birimleri; çarşı içerisinde; birkaç biçimde yer almaktadırlar. Satış birimleri, Çarşı içerisinde yer aldıkları alana ve sattıkları ürüne göre farklı biçimlerde dirler.

şekil 5.5-13 Satış birimleri

Kapalı Çarşı içerisinde; bazı işkollarının zamanla ortadan kalkmaları veya kentin başka bölgelerinde yer almaları sonucunda; çarşı içerisinde, bazı bölümlerin işlevlerini yitirmesine neden olmuştur. Böylelikle bazı işkolları yok olurken ; bazı işkolları, boşalan alanlarda yer almaktadır. Bu durum, çarşının işlev değiştirmesi ve belli işkollarında yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Örneğin Kalpakçıların zaman içerisinde ortadan kalkması, kuyumcuların bu alana yayılabilmesi ve en önemli yaya yolu üzerinde yer almalarına olanak tanımıştır. Böylelikle; altın ve kuyumculuk, bedestenin Doğu bölümünden güney bölgesine doğru genişleme sağlamıştır. (bak.1998 de Altın ve kuyumcu birimlerinin çarşı içerisindeki dağılımı)

Kapalı Çarşı geçmişte olduğu gibi, günümüzde de kentin ve ülkenin önemli bir finans merkezidir. İstanbul Menkul Kıymetler Borsasının açılmasına rağmen para ve altın piyasası Kapalı Çarşıda belirlenmektedir. Kapalı Çarşı içerisinde para, altın ve dövizle ilgilenen bütün dükkanlar dünyadaki büyük finans merkezleriyle sürekli bağlantı halindedir.

¹ Bkz. 3 Alışveriş Alışkanlıkları ve Alışveriş Mekanlar

şekil 5.5-14 1998 yılında Çarşıdaki iş kollarının dağılımı

Kapalı Çarşı, döviz altın piyasasında önemli bir işlem hacmine sahiptir. 4 Nisan 1991 tarihli Ekonomist dergisine göre çarşı 1991’de 160 ton altın girişine sahne olmuştur. Günde ortalama 15 milyon dolarlık döviz alım satımı yapılan çarşı ,borsa işlemlerinin yarısını gerçekleştirmektedir 1998 yılında döviz ve altın borsasındaki alım satımlar, karakol sokağı ve civarında yapılmaktadırlar. (Bak resim Borsacılar)

şekil 5.5-15 Borsacılar

Paranın önemli oranda el değiştirdiği bir alan olan Kapalı Çarşıda, dükkan kiralama ve satın alma işlemleri altın veya dolarla olmaktadır. Mart 1998 ‘de Emlak Market Dergisinde yayınlanan bir habere göre, 20 metre kare bir dükkanın satış fiyatı 150-200 bin ile 1 milyon dolar arasında değişmektedir. En ucuz dükkanın fiyatı ise 50-100 bin dolar arasındadır.

Kapalı Çarşının önemli caddeleri üzerinde olan dükkanlar 25 kilo külçe altınla (Yaklaşık 55 milyar lira) el değiştirmekte ve aylık kiralarda 5 bin dolar civarında olmaktadır. Yaklaşık 60 metre kare olan işyerleri 100 kilo altına (yaklaşık 220 milyar lira) satılmaktadır. Kullanıcılarının, çoğunluğunun turist olması fiyatları doğrudan etkilemektedir.

Günümüzde halı deri gibi sektörlerin büyük alana ihtiyaç duymaları nedeniyle birçok dükkan birleştirilmeye çalışılırken, Altın ve döviz sektörlerinde tersi bir durum söz konusu olmaktadır. Mevcut dükkanlar olabildiğince fazla amaç için kullanılmaya çalışılmaktadır. Örneğin bir satış birimi iki veya üçe bölünerek , altın satış ve döviz bürosu olarak kullanılmaktadır.

Kapalı Çarşıda önemli bir yere sahip olan ve Kalpakçılar caddesi ile bedestenlerde yoğun olarak yer alan gümüş dükkanları vardır.

Altın ve kuyum sektörü dışında; antikacılık ve halı sektörünün çarşı içerisinde önemli bir yeri vardır. Bu sektör ağırlıklı olarak bedesten (Cevahir) etrafında ve kavaflar caddesinde yer almakta, ipek halı ve eski kilim satmaktadır. Bu satış birimleri, ağırlıklı olarak turiste yönelik satış yapmaktadır.

Çarşının önemli bir alanını; hediyelik eşya dediğimiz satış birimleri kaplamaktadır. Bu satışbirimlerinde seramik,bakır, gümüş ve deri eşyalar ağırlıklı olarak yer almaktadır.

Kapalı Çarşı içerisinde dikkat çeken diğer bir işkolu olan deri ürün satıcılarının çarşı içerisinde belli bir noktada yer almadıkları dağınık olarak yerleştikleri görülür. Kapalı Çarşının Doğu girişlerinden ilkinin oluşturan, Kürkçüler çarşısında yoğun olarak yer almaktadırlar.

Kapalı Çarşıda yer alan önemli bir işkoluda tekstildir. Bu isim altında birkaç tür satış birimi görülmektedir. Yerli alıcıya hitap eden tuafiye ve manifaturacılar vardır. Bunlar genel olarak Kapalı Çarşının kuzey ve batı bölümünde yer almaktadırlar. Bu satış birimleri dışında turiste yönelik parlak kumaş, dansöz kıyafeti, eşarp ve yemeni satan birimler mevcuttur. Kapalı Çarşının bit pazarı ve Sandal bedesteni etrafında ise ağırlıklı olarak T-shirt ve penyeden imal edilmiş basit giyim eşyaları satılmaktadır.(Bakınız Şema alışveriş merkezlerini dağılımı)

şekil 5.5-16 Kırkköyler Çarşısı

Kapalı Çarşı günde 200 bin kişinin gezdiği önemli bir alışveriş merkezidir. Kullanıcılarının önemli bir bölümü turistlerden oluşmaktadır. Turistler dışındaki kullanıcılar ise ağırlıklı olarak altın alışverişi için çarşıya gelenlerden oluşmaktadır. Geçmişten gelen bir alışkanlıkla; düğünlerde takacakları altın ve takıları buradan almaktadırlar. Bu nedenle kuyumcular yaz aylarında önemli miktarlarda satış yapmaktadırlar.

Günümüzde; Lalelide ticaret yapan Doğu bloku ülkelerinin vatandaşları da çarşıya hareket getirmiştir. Ancak bu ticaretin günümüzde azalması bölgenin ekonomik dengesini bozmakta Kapalı Çarşı gibi Beyazıttaki alışveriş birimleri de bu durumdan etkilenmektedir.

6 SONUÇ

Kurulduğu günden bu yana önemli bir ticaret merkezi olan İstanbul'da, çarşı kurgusu her dönemde önemli olmuştur. Çağımızda üretim satış ve müşteri bağlantılarında yaşanan değişim kent içerisinde eski merkezlerin ve yeni oluşumların kullanım şemalarını değiştirmektedir. Bu değişimlere koşut olarak Kapalı Çarşıda da değişim yaşanmaktadır. Kapalı Çarşı geçmişten beri değişerek günümüze ulaştığı için; alışveriş alışkanlıklarının değişimiyle, mekan organizasyonunun farklılaşmasını incelenebilmesi için iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Günümüz toplumlarında değişimlerin periodlarının hızla artışı, toplum yaşamında da alışkanlıklarda, kullanımlarda veya yaşam tercihlerinde yansımaları bulur. Kentler, bu değişimlerin en yoğun ve farklı biçimlerde yansıdığı mekanları içermektedir. İstanbul gibi yoğun nüfus artışı ve büyüme yaşayan bir kentte değişimlerin mekanlara etkileri oldukça farklı sonuçlar yaratmaktadır. Kentin önemli yapılarından biri olan ve çalışma alanı olarak seçilen Kapalı Çarşı da aynı biçimde değişimin işleyişine ve mekanlarına yansıdığı yapı bütünlerindedir.

19.yy'dan itibaren finans ve alışveriş merkezleri kentin yeni gelişen bölgesi olan Pera'ya kaymıştır. 1950'lerden sonra da Osmanbey Şişli hattına, günümüzde de alışveriş merkezleri Maslak-Levent-Etiler bölgesinde yer almaktadırlar. Alışveriş merkezlerinin kent içerisinde yeni odaklar oluşturması; Kapalı Çarşının merkez çarşı olma özelliğini yitirmesine neden olmuştur. Kentteki ticaret odaklarının ve alışveriş merkezlerinin yer değiştirmesi, Kapalı Çarşı'da önemli değişimler başlatmıştır. Kapalı Çarşı kentte her aranan eşyanın bulunduğu bir merkezden, hızla altın ticaretinin ve turistik eşya satışının yapıldığı bir merkeze dönüşmektedir. Diğer taraftan, bu durumun olumlu etkileri olmuş; kentin gelişimi sonucunda çeşitli bölgelerde ortaya çıkan alışveriş birimleri, kendi çevrelerine hizmet ederek Kapalı Çarşı'nın yükünü hafifletmektedirler.

Kapalı Çarşı, 19.yy da, sosyal yapının değişmesiyle özgün kimliğini yitirmeye başlamıştır. 15.yy'dan beri süre gelen lonca sistemi; endüstrileşme , Batılıların pazarlara hakim olması ve imparatorluğun zayıflaması sonucunda ortadan kalkmıştır. Yüzyıllardır süren bir

sistemin ortadan kalkması gerek mekansal, gerekse sosyal değişimlerin başlangıcı olmuştur. Kapalı Çarşı içerisinde, denetimi ve düzeni sağlayan loncaların ortadan kalkması çarşı iç kurgusunda dükkanların biçimlenmesi ve iş kolları arasındaki düzenin ortadan kalkmasına neden olmuştur.

Kapalı Çarşı içerisinde yer alan işkollarının değişmesi çarşının iç kurgusunda etkilemektedir. Sosyal alışkanlıklar ve üretim sistemindeki değişikliklerle birlikte, birçok işkolu ortadan kalkmıştır. Örneğin kalpakçılar çarşısı toplumsal değişim sonucu fonksiyonunu yitirerek zaman içerisinde ortadan kalkmış ve günümüzde kuyumcuların yer aldığı bölüm olmuştur. Bazı işkolları ise üretim ve satış için daha büyük mekanların gerekmesi sonucunda çarşı dışına çıkmışlardır. Bu duruma örnek olarak kumaş ticaretinin ve tekstilcilerin başka bölgeleri tercih etmeleri gösterilebilir.

Günümüzde Kapalı Çarşı içerisinde belli başlı dört işkolunun etkin olduğu söylenebilmektedir. Bunlar ; antikacılık,altın, döviz ve hisse senedi-tahvil piyasasıdır. Bu işkolları dışında hediyelik ve deri eşya çarşıda önemli bir alan kapladığı söylenebilir. Geçmişten beri Kapalı Çarşının içerisinde yer alan kuyumcular doku içerisinde etkin bir duruma gelmişlerdir. Böylelikle çarşı kentin merkez çarşısı olma özelliğini yitirmekte;ancak altın ticareti ile ilgilenenlerin kullandığı bir merkez olmaktadır. Bu durum kullanıcılarıda etkilemektedir.

Kapalı Çarşı geçmişi ve kendine özgü dokusuyla, turistin ilgisini çeken bir yapıdır. Bu nedenle, hediyelik ve deri eşya çarşıda önemli bir alan kaplamaktadır. Ancak çarşını turizme göre yönelmesi çarşının kullanımı açısından bir takım olumsuzlukları beraberinde getirmektedir. Kapalı Çarşının kurgusunun korunarak yaşaması için; yapı bütününde tek bir işlev barındırması yerine, kentteki kullanıcılara yönelik birtakım birimlerin çarşı içerisinde dengeli olarak yer alması gerekmektedir.

Kapalı Çarşı değişerek günümüze kadar yaşamayı başarmıştır.Ancak, bir çok problemide halen bünyesinde barındırmaktadır. Değişimlerin hızlı olması sonucunda ortaya çıkan yapısal ve sosyal sorunlar çözümlenememiştir. Geçmişte birtakım setlerin (peyke) üzerinden ulaşım yolları kullanılarak yapılan satışlardan, günümüzdeki dükkan anlayışına geçilmiştir. Alışveriş alışkanlıklarında yaşanan değişim satış biriminde; vitrin bölümünün

ve reklam tabelalarının yer almasına neden olmuştur. . Yapı bütünü düşünülduğünde iç kurguda dükkanların vitrinlerle kapatılması, ulaşım akslarının koridorlaşmasına neden olmaktadır. Satış birimlerinin birarada bulunması ve geleneklerin etkisiyle, yalın ve ön plana çıkmayan teşhir söz konusuyken; reklam tabelalarının ölçüsüzce çarşı içinde yer alması çarşının geleneksel kurgusuna ters düşmektedir.

Bedesten yapıları Osmanlı kentlerinde özel konumları ve yapım malzemeleri ile ön plana çıkan binalardır. İstanbul gibi imparatorluğa başkentlik yapmış bir kentte de bedestenler önemli görevler yüklenmişlerdir. Toplumda yaşanan değişim imparatorluğun çöküşü ve sosyal yapıda yer alan yeni iktisadi kuruluşlar sonucu önem ve fonksiyonlarını yitirmişlerdir. Geçmişten günümüze kadar, bedestenin içerisinde yer alan işkollarının az bir bölümü günümüze kadar ulaşmıştır. Cevahir bedesteni kentin emaneti fonksiyonunu yürütürken günümüzde bankalar bu görevi görmektedir. Fonksiyonların değişmesi yönetimi ve satılan mallarıda etkilemektedir. Bu nedenle mekan farklılaşmaktadır. Geçmişte bedestenin iç mekanın bölüntüsüz olması satış ve teşhir için özel mekanlar oluşturmaması mekanın bir bütün olarak algılanmasını sağlarken günümüzde mekanın yoğun bir şekilde kullanımı yapının iç mekanının algılanmasını zorlaştırmaktadır.

Günümüzde; Kapalı Çarşıya ulaşımın kolaylaşması amacıyla; doku içerisinde yayaların yoğun olarak kullandığı ulaşım akslarında taşıt trafiğinin azaltılması gerekmektedir. Bölgede Eminönünden Kapalı Çarşıya yaya ulaşımını sağlayan Çakmakçılar ve MahmutPaşa yokuşlarında bölgenin geneli de göz önüne alınarak ve saatleri düzenlenerek taşıt trafiğine kapatılmalıdır. Bu düzenlemede sonucunda Kapalı Çarşının hanlar bölgesiyle bağlantılarının sağlıklı bir biçimde kurulması sağlanacaktır.

Limandan Kapalı Çarşıya kadar olan bölümdeki ticaret akışının kopmaması ve çarşının kullanıcılarının büyük bir bölümünü oluşturan turistlerin kenti yaya dolaşma istekleri düşünülürse, ulaşım yollarında yapılacak düzenleme ve iyileştirme çalışmaları Kapalı Çarşı'nın işleyişine de olumlu olarak etki yapacaktır. Bu gelişme aynı zamanda çarşı ve liman arasındaki bölgeninde canlılık kazanmasını sağlayacaktır. Artık Kapalı Çarşı eski metinlerde anlatıldığı gibi limanla ve diğer çarşılarla bütünleşerek eski etkisine kavuşabilecektir.

Kapalı Çarşı, günümüz alışveriş merkezlerinde bulunması gereken tüm ekipmanları ve konforu sağlayacak şekilde yeniden elden geçirilmelidir. Bu ihtiyaçlar, dolaşım yollarının gerekli görüldüğü kadar aydınlatmasının yapılması, Çarşının girişlerinde ve merkez ya da kavşak noktalarında yönlendirici levhaların bulunması, merkezi noktalarda informasyon, yangın, iklimlendirme, iletişim, elektrik ve su tesisatlarının teknolojik yollara birim birim değil çarşının bütününe kapsayan şekilde yeniden düzenlenmesi, posta, telefon ve karakol gibi ihtiyaçların gerekli sayıda yerleştirilmesi işlemleridir. Özellikle açık ve kapalı alanlarının yeterliliği gözönüne alınırsa Kapalı Çarşı içinden çalışan hanların; bugün edinmiş oldukları otopark ya da depo işlevlerinden arındırılarak, yiyecek ve içecek ile ilgili servislerin konumlandırılması uygun bir çözüm olarak görülmektedir. Böylece hem gerekli mekanlar yaratılmış olacak hem de bu yapıların çarşıyla olan bütünlüğü sağlanmış olacaktır.

Satış birimlerinin kurulan konsept içerisinde yeniden dokuyla uyumlu malzemelerle cephe düzenlemelerinin yapılması; satış birimlerinin reklam tabelalarının belli bir standarda getirilmesi gerekmektedir. Bedestenlerin içerisinde yer alan dükkanların mekanın algılanmasını sağlayacak biçimde iç bölüntüsünün yapılması gerekmektedir. Özellikle Sandal bedesteninin teşhir ve satışının yapılan ürünlere göre düzenlenmesinin yapılması gerekmektedir.

Bütün bu çalışmaların yapılabilmesi için Kapalı Çarşının yönetiminin tek elde toplanması gerekmektedir. Geçmişte, Kethüdaların idaresindeki lonca ihtiyarlar kurulunun ve bu kurula bağlı bekçilerden oluşan kadronun çarşığı yönettiğini ve güvenlik sorununu çözdüğünü biliyoruz. Günümüzde Kapalı Çarşının işletimi için mülkiyet ve yönetimin tek elde toplanması gerekmektedir. Böylelikle günümüzdeki alışveriş merkezlerinde olduğu şekilde Kapalı Çarşının güvenlik ,temizlik gibi sorunları tek elden çözümlenebilecektir.

2000'li yıllara girerken Kapalı Çarşı yaşadığı birçok değişme rağmen ayakta kalmıştır. Ancak yapının daha uzun yıllar fonksiyonunu yitirmeden yaşayabilmesi için ; gerek içerisinde yer aldığı dokuda gerekse yapı bütününde önemli çalışmaların yapılması gerekmektedir. Yapılacak çalışmada yapının ticaret fonksiyonlarının yitirilmemesi amaçlanmalı önerilerimiz doğrultusunda yapısal yenileme ve iyileştirme yapılmalıdır. Ancak yapılacak bu çalışmaları; yapı bütününe katkısı olabilmesi için gerekli sosyal

yapılanma çalışmalarının da yapılması gereklidir. Böylelikle yapılacak çalışmalar çarşının işlerliği arttırıldığı gibi geçmişten gelen birikimlerin aktarılmasına da yardımcı olunacaktır.

KAYNAKÇA

AMİCİS, Edmondo De; İstanbul 1874, Çev.Beynun Akyavaş, Kültür Bak., yay.,320
1981

BUMİN, Kürşat; Demokrasi Arayışında Kent, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul, 1990.

CAN, Suhule; İstanbul Tarihi Yarımadası Ticaret Bölgesinin Analizi ve Bozulan
Dokunun Yeniden Kurulmasında Tasarım Önerileri, MSÜ Yayınlanmamış Y. Lisans
Tezi, İstanbul, 1995.

CARBOGNANO, Cosimo Comidas; 18. Yüzyıl Sonunda İstanbul, Çev.
E.Özbayoğlu, 1993.

CEYLAN, Oğuz; Geleneksel Türk Osmanlı Çarşılarının Oluşumu ve Gelişimi ve
Yakondoğu Kültürleri ile Olan Etkileşimleri, MSÜ Doktora Tezi, İstanbul, 1989.

CEZAR, Mustafa; Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem
İmar Sistemi, Msü Yayınları, İstanbul, 1985.

COGİTO “Dünya Büyük Bir Mağaza”, Yapı Kredi Yayınları, S. 5, İstanbul, 1995.

ÇAĞATAY, Neşet; Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, Türk Tarih Kurumu Basımevi,
Ankara, 1989.

DETHIER, A. Paul; Boğaziçi ve İstanbul 19. Yüzyıl Sonu, Çev. Ü. Öztürk, Eren
Yayınları, 1993.

DÖKMECİ, Vedia; Tüketimin Değişmesi ve Mega Çarşılar, Yapı Dergisi, S. 158,
Yem. Yayınları, 1995.

DÜLGEROĞLU YÜKSEL, Yurdanur; Dükkkandan Merkeze Alışveriş Mekanları,
Yapı Dergisi, S. 158, Yem Yay., 1995.

EBERSOLT, Jean; Bizans İstanbul’u ve Doğu Seyyahları, Çev. İ. Arda, Pera
Yayınları, İstanbul, 1996.

ERGİN, Osman; “Çarşı” İslam Ansiklopedisi, MEB, c. 3, s. 360 – 362, İstanbul,
1963.

ERGUN, Nilgün; İstanbul Metropoliten Yerleşme Alanında İşlevsel İlişkiler ve Yeni Alışveriş Merkezleri, Yapı Dergisi, S. 158, Yem Yay.,1995.

EYİCE, Semavi; “Constantinus Forumu” , İstanbul Ansiklopedisi, c. 2, s. 440 – 441, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, (1993.)

EYİCE, Semavi; “Çemberlitaş” , İstanbul Ansiklopedisi, c.2, s, 482 – 483, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.(1993)

FAROGHİ, Suraiya; Osmanlı’da Kent ve Kentliler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

GÜLERSOY, Çelik; Kapalıçarşının Romanı, İstanbul. Kitaplığı Yayınları, 1979.

GÜLERSOY,Çelik; “Kapalıçarşı” , Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c. 5, s. 422 – 430, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.

GÜNGÖR Necati; Seyyahların Kaleminden Şehr-I Şirin İstanbul, Milliyet Yayınları, 1996.

GÜRAN, Ceyhan; Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi, Vakıflar Genel Müd., Yay.,1976.

GYLIUS, Petrus; İstanbul’un Tarihi Eserleri, Çev. E. Özbayoğlu, Eren Yayınları, 1997.

HACIHASANOĞLU, Orhan; Yapı Dergisi,Sayı 158, Yem Yay. 1995.

İNALCIK, Halil; Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, Eren Yayınları, 1996.

KIYAK, E. Aslı; Kentin Biçimsel ve Mekansal Kurgusunun Çözümlemesine Dair Bir Yöntem Önerisi ve Ayvalık Örneği; İTÜ Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, İstanbul, 1997.

KÖMÜRÇİYAN, Eremya Çelebi; İstanbul’un Tarihi, Eren Yayınları, İstanbul, 1988.

KUBAN, Doğan; İstanbul'un Trihi Yapısı, İTÜ Mimarlık Dergisi, s. 5, İstanbul, 1970.

KUBAN, Doğan; "Külliyeler", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, c. 5, s. 165 – 167, 1993.

KUBAN, Doğan; İstanbul Bir Kent Tarihi, Çev. Zeynep Rona, Tarih Vakfı yay.İstanbul 1996.

KUNT, Aydın; Eski Kent Çarşı Dokularında Çağdaş Alışveriş Kuruluşlarının Tasarım İlkeleri, İstanbul, 1979.

MANTRAN, Robert; 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Çev. E. Özcan – M.A. Kılıçbay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990.

MÜLLER, Wiener Wolfgang; Bildexikon zur Topographie, Tübingen, Ernst Wasmuth Verlag, İstanbul, 1977.

NECİPOĞLU, Nevra; "Lonca", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c. 6, s. 224 – 226, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993.

OSMANLI BEYLİĞİ 1300 – 1389; E. A. Zachariadou (Der.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.

PARSDOE, Miss. Julia; 18. Yüzyılda İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1997.

SAKAOĞLU, Necdet; "Bedesten Esnafı", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c. 2, s.180 – 188, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993.

SAYILI, Tuba; Alışveriş Merkezlerinin Gelişimi,Sınıflandırılması ve Tasarımını Etkileyen Faktörler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992.

SPERCO, Willy; Yüzyılın Başında İstanbul, İstanbul Kitaplığı Yayınları, 1996.

I.Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri; Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

ŞAHİNLER, Orhan; Merkezi İtalya'da Ortaçağ Şehirlerinin Meydanlarına ve Çevre Mahallelerine Ait Etüt, Güzel Sanatlar Akademisi Yay., İstanbul, 1964.

TOPRAK, Zafer; Türetim Örüntüleri ve Osmanlı Mağazaları, Cogito yay. 1995.

WHYCHERLEY, R.E.; Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu, Çev. Nirven, Nur, Başgelen, Nezih, Arkeoloji ve Sanat yay., İstanbul, 1993.

YAMAÇLI, Ruşen; Mimari Tasarım ve Görsel Çevre Etkileşimi Bağlamında “Yer” Kavramı, yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul, 1997.

YÜCEL, Erdem; Bizans İstanbul’u, 1996.

ANA BRITANNICA.

MEYDAN LAROUSSE.

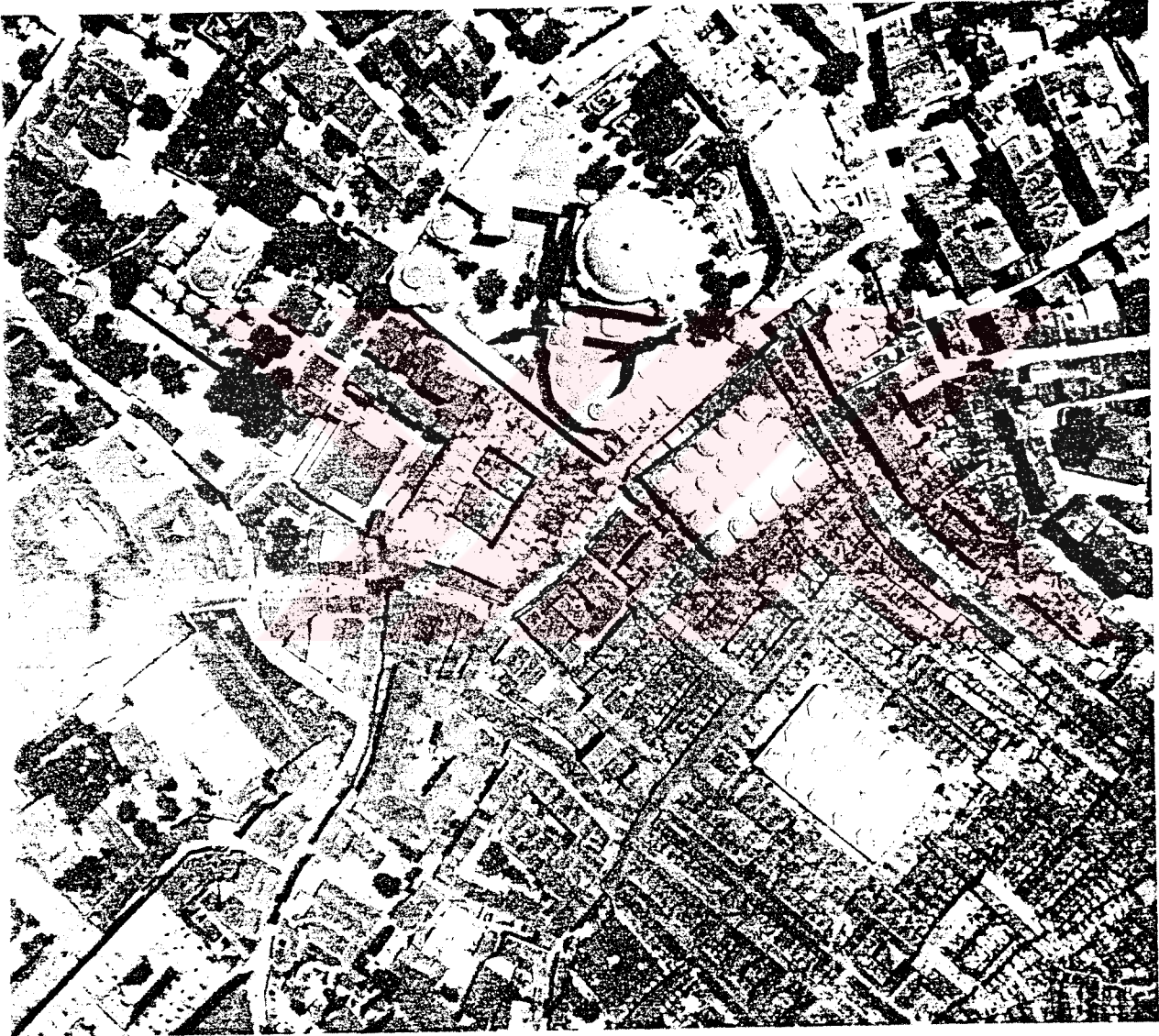

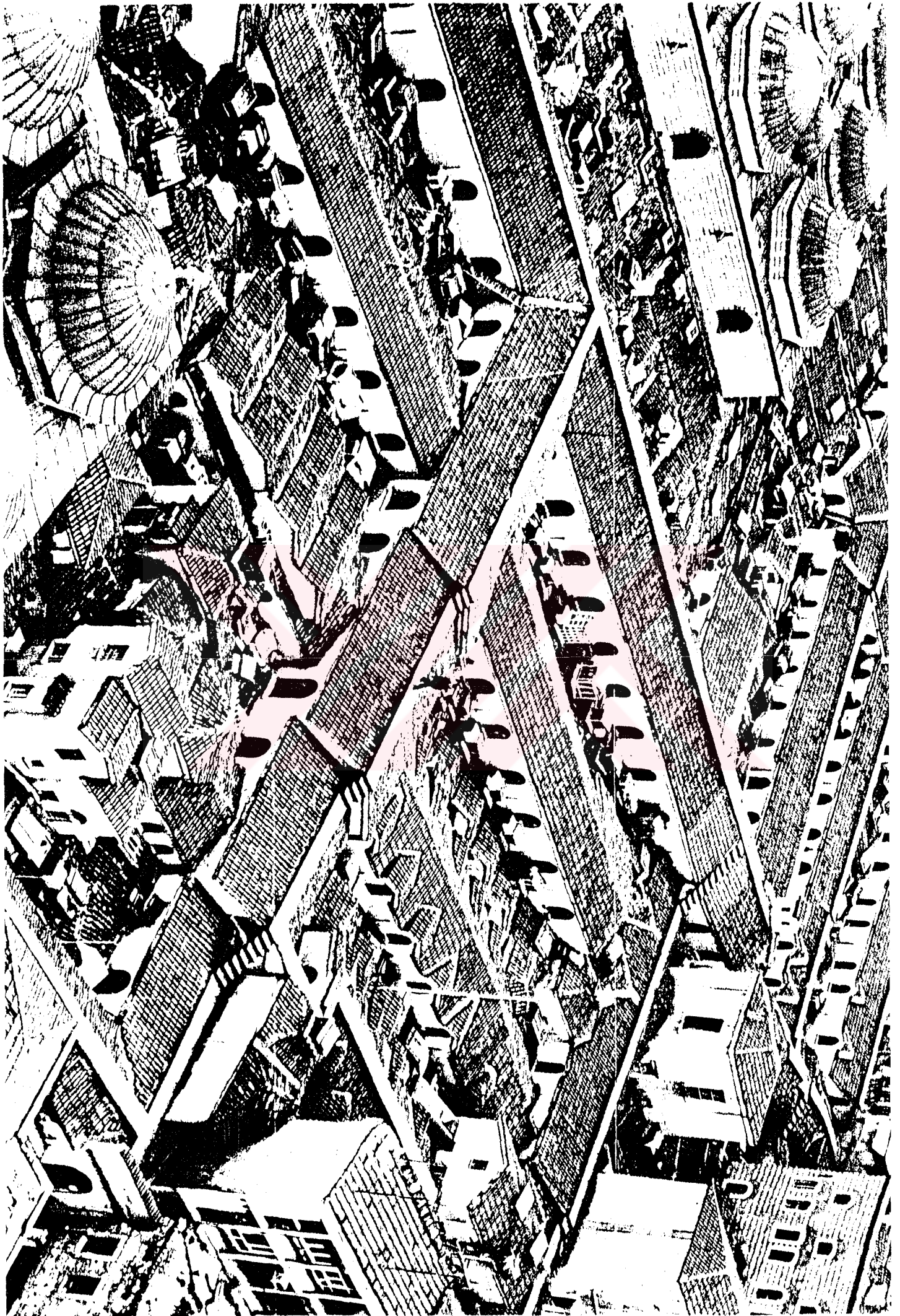
**1/1000 GENEL
VAZİYET PLANI**

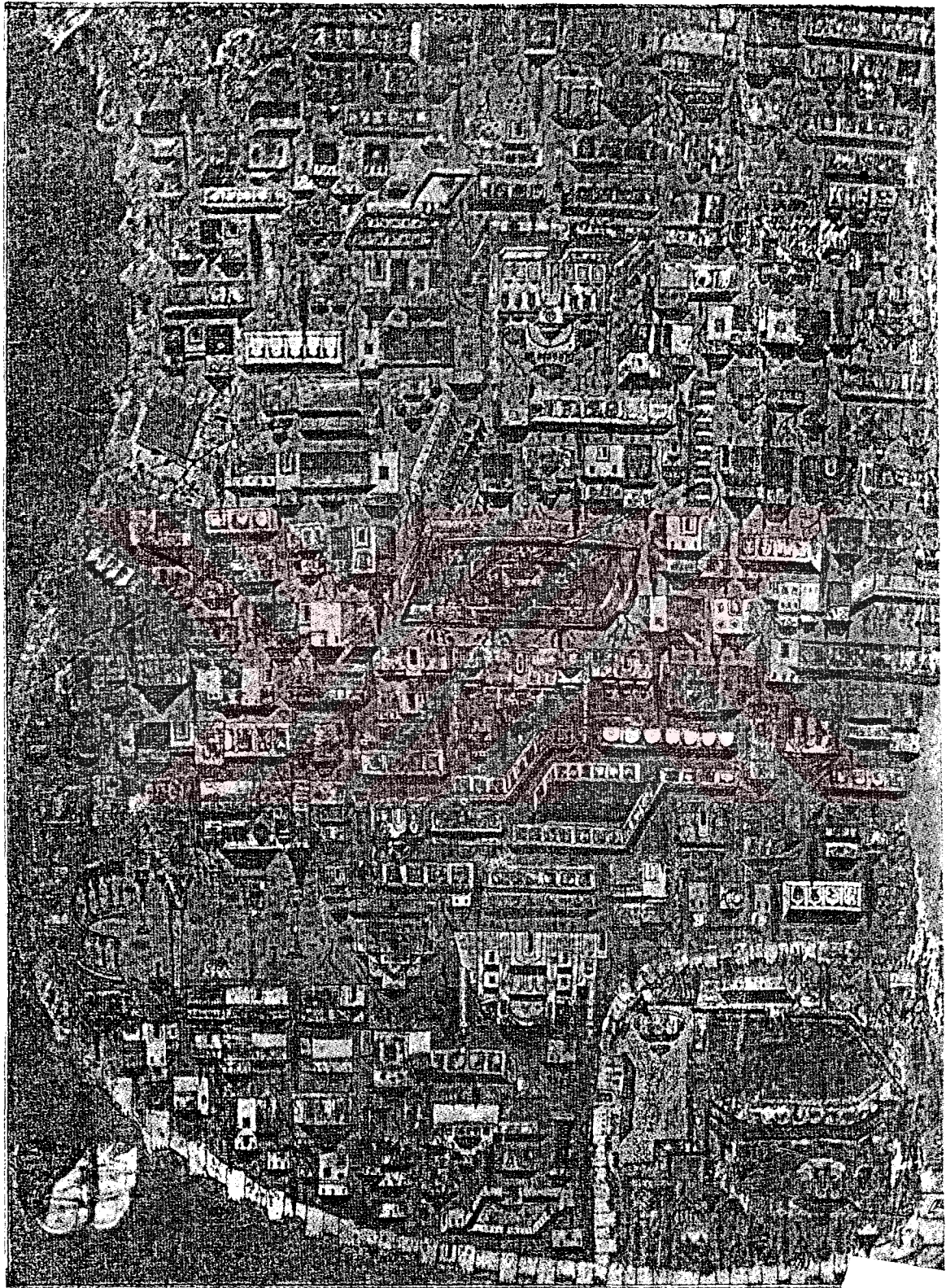

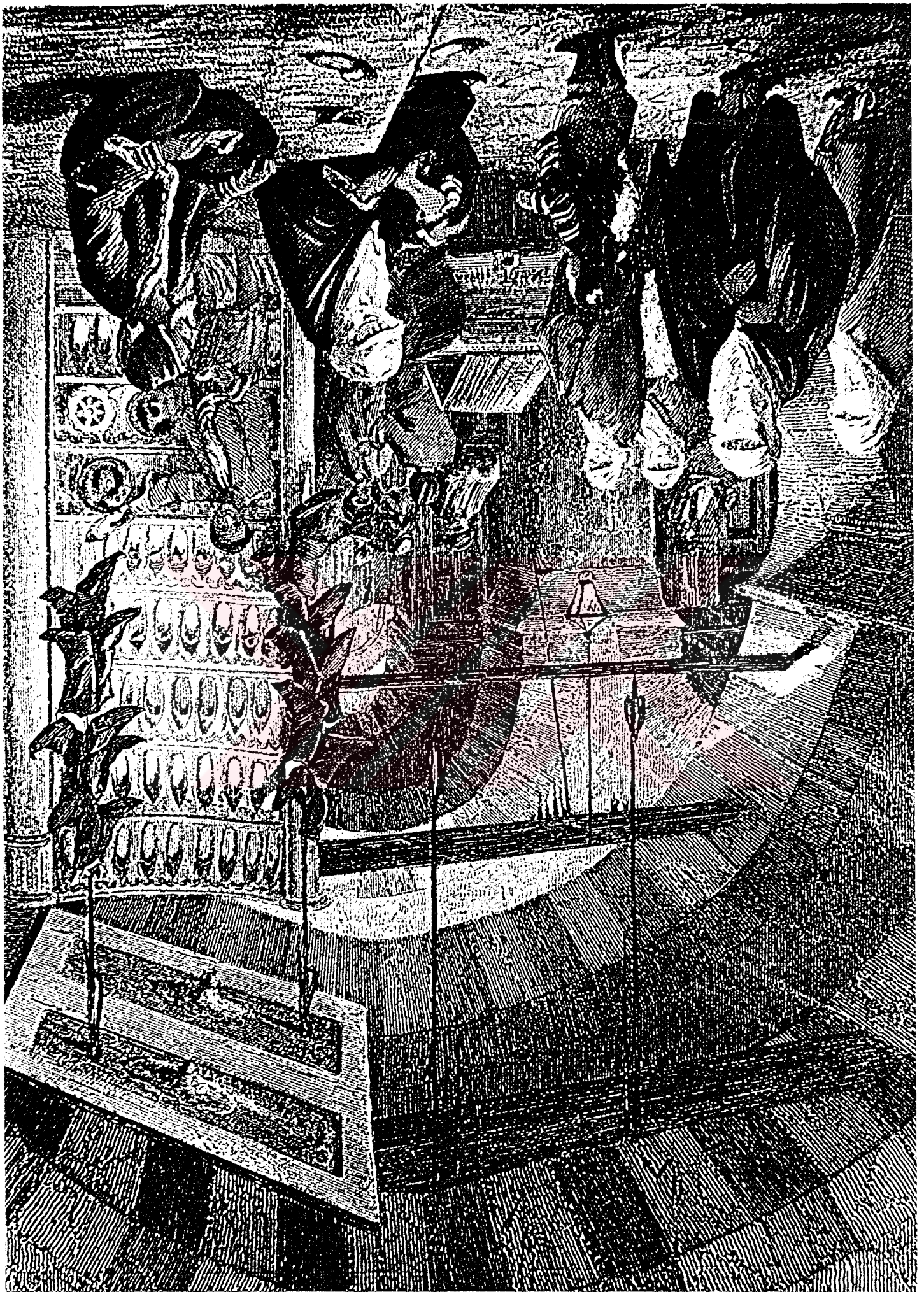
Abb. 393 Ausschnitt aus den Plangebie F 5 (oben), F 6 und F 7 (unten) des Stadtnes M. 1:5000 mit der Bazar- und Gewerzone zwischen Goldenem Horn und Divyolu.

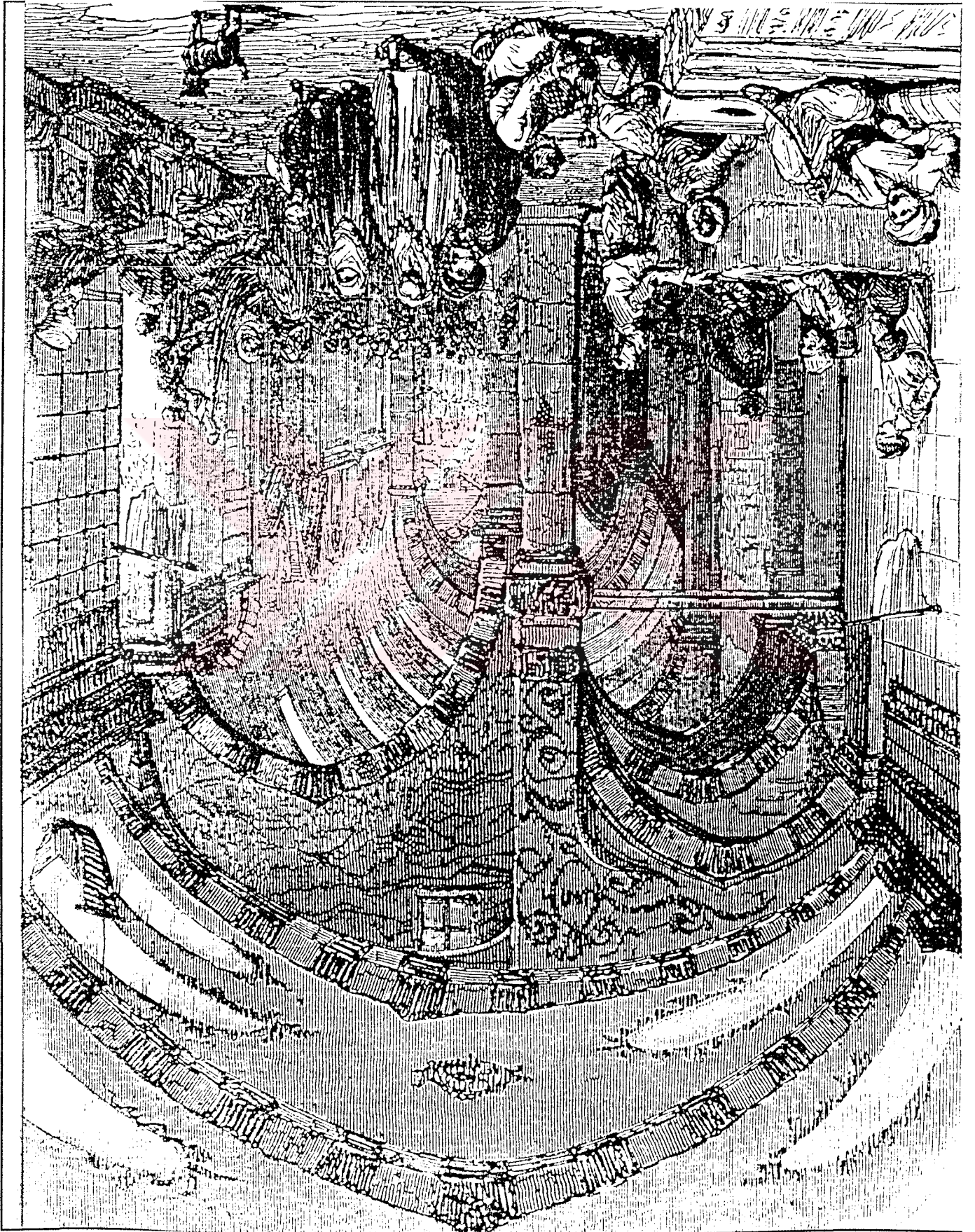

Şekil 5.4-1 Kapalıçarşı için den bir görünüm (Gülersoy 1979)

ÖZGEÇMİŞ

Doğum tarihi: 11. Ekim 1971

Doğum yeri: İstanbul

Lise

1982-1988

Kadıköy Suadiye Lisesi

Lisans

1988-1995

Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Bölümü

Yüksek Lisans

1995-1998

Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü

Mimarlık Anabilim Dalı, Mimar Tasarım Programı

Çalıştığı

1992-1995

Çeşitli Mimari Bürolar

Kurumlar

1995-Devam

Proje-Dizayn Mim. Dek. Ltd. Şti

ediyor

